

Rodna analiza odgovora na COVID-19 u Republici Srbiji

mart-maj 2020. godine

Autorke:

prof. dr Marijana Pajvančić,
prof. dr Nevena Petrušić,
Sanja Nikolin,
Aleksandra Vladisavljević,
Višnja Baćanović

Rodna analiza odgovora na COVID-19 u Republici Srbiji

Izdavač:

Misija OEBS-a u Srbiji i Ženska platforma za razvoj Srbije 2014-2020

Autorke:

prof. dr Marijana Pajvančić, prof. dr Nevena Petrušić, Sanja Nikolin, Aleksandra Vladisavljević, Višnja Baćanović

Grafičko oblikovanje:

Milica Dervišević

ISBN 978-86-6383-094-3

Svi pojmovi koji su u tekstu upotrebljeni u muškom gramatičkom rodu obuhvataju i muški i ženski rod osoba na koja se odnose.

Napomena: Stavovi izrečeni u publikaciji pripadaju isključivo autorima i njihovim saradnicima i ne predstavljaju nužno zvaničan stav Misije OEBS-a u Srbiji.

Sadržaj

1. PREDGOVOR AMBASADORA	7
2. ZAHVALNOST	9
3. SAŽETAK RODNE ANALIZE ODGOVORA NA COVID-19 U REPUBLICI SRBIJI	11
4. UVOD	15
PRVI DEO: OKVIR ZA DELOVANJE DRŽAVNIH MERA U ODGOVORU NA COVID-19	17
5. LEGALNOST I LEGITIMNOST MERA U ODGOVORU NA COVID-19	18
5.1. Proglašenje vanrednog stanja	18
5.1.1. Ko je doneo odluku o proglašenju vanrednog stanja?	19
5.1.2. Zašto je Narodna skupština isključena iz odlučivanja o vanrednom stanju i merama ograničenja ljudskih prava za vreme vanrednog stanja?	20
5.1.3. Ko odlučuje o ograničenju ljudskih prava za vreme vanrednog stanja?	21
5.1.4. Inicijative za ocenu ustavnosti i zakonitosti Odluke o proglašenju vanrednog stanja i Uredbe o merama za vreme vanrednog stanja	22
5.2. Propisi o ograničenju ljudskih prava u kontekstu međunarodnih standarda i Ustava Srbije	23
5.2.1. Propisi o ograničenju ljudskih i manjinskih prava doneti u vreme vanrednog stanja	23
5.2.2. Opšta zapažanja o propisima koji regulišu mere usvojene u vanrednom stanju	23
5.3. Ljudska prava u vreme vanrednog stanja – status i ograničenja	26
5.3.1. Opšte odredbe o ograničenju ljudskih prava – Ustav Srbije	26
5.3.2. Apsolutno zaštićena prava	27
5.3.3. Mere ograničenja ljudskih prava u vanrednom stanju – da li je bilo povrede prava?	27
5.4. Zaključci - legalnost i legitimnost mera u odgovoru na COVID-19	30
5.5. Preporuke – legalnost i legitimnost mera u odgovoru na COVID-19	31
6. INFORMISANJE	32
6.1. Zaključci i preporuke - informisanje	38
7. DRUŠTVENA SOLIDARNOST I PARTNERSTVO SA OCD	39
7.1. Preporuke - solidarnost	44

DRUGI DEO: DRŽAVNE MERE I ŽIVOTI ŽENA U VANREDNOM STANJU	45
8. SOCIJALNA ZAŠTITA I MERE ZA OSETLJIVE GRUPE	46
8.1. Ciljane mere za posebno osetljive grupe	47
8.1.1. Starije osobe	47
8.1.2. Osobe sa invaliditetom	50
8.1.3. Romi i Romkinje	52
8.1.4. Samohrani roditelji	53
8.1.5. Migranti i azilanti	54
8.1.6. Beskućnici	55
8.2. Preporuke - socijalna zaštita i mere za osetljive grupe	56
9. ZATOČENICE I POBUNJENICE U DOBA KORONE: ŽENE 65+	58
9.1. Uvod i svrha intervjua sa ženama starijim od 65 godina	58
9.2. Opis uzorka	59
9.3. Glavni nalazi	60
9.3.1. Životne situacije	60
9.3.2. Nova svakodnevica	62
9.3.3. Dezinfekcija, higijena i zaštita	67
9.3.4. Penzije, druga primanja i troškovi	68
9.3.5. Nabavka i podrška	71
9.3.6. Informacije	73
9.3.7. Zdravstveno stanje u vanrednom stanju	76
9.3.8. Odnos prema merama	78
9.3.9. Šta ženama u grupi 65+ nedostaje	82
9.4. Rodni jaz i zaključci – žene 65+	86
9.5. Preporuke – žene 65+	87
10. SVEDOČANSTVA ROMKINJA O PANDEMIJI	89
10.1. Uvodne napomene	89
10.2. Rezultati istraživanja	90
10.2.1. Svakodnevica	90
10.2.1.1. Raspodela poslova u domaćinstvu i briga o deci	90
10.2.1.2. Higijena i mere zaštite	92
10.2.2. Zdravstvena zaštita i lečenje	93
10.2.3. Ekonomske aktivnosti i izvori prihoda	93
10.2.4. Mere podrške	94
10.3. Zaključci - Romkinje	96
11. ŽENE SA INVALIDITETOM	97
11.1. Mere koje uzimaju u obzir OSI kasno su usvojene, a neke od sprovedenih neadekvatne	98
11.2. Informisanje OSI koji koriste znakovni jezik uvedeno sa zakašnjenjem a „Viber komjuniti“ grupa neadekvatna	99
11.3. Poseban izazov u pristupu zdravstvenim uslugama za OSI	100
11.4. Usamljenost i smanjeni kontakti	101
11.5. Preporuke – žene i muškarci sa invaliditetom	102
12. ŽENE SA ISKUSTVOM NASILJA U PORODICI I U PARTNERSKIM ODNOSIMA	104
12.1. Rasprostranjenost nasilja u porodici i u partnerskim odnosima	104
12.2. Prijavljivanje nasilja	105
12.3. Procesuiranje slučajeva nasilja u porodici i u partnerskim odnosima	107
12.4. Pomoć i podrška ženama žrtvama nasilja u porodici i u partnerskim odnosima	108
12.5. Preporuke – žene sa iskustvom nasilja u porodici i partnerskim odnosima	111

TREĆI DEO: EKONOMSKI ASPEKTI PANDEMIJE, PREDLOŽENE MERE I ŽIVOTI PREDUZETNICA

113

13. RODNI ASPEKTI EKONOMSKOG POLOŽAJA: TRŽIŠTE RADA TOKOM PANDEMIJE	114
13.1. Tržište rada i epidemija COVID - 19	115
13.2. Neaktivnost, nezaposlenost i rizik od siromaštva	117
13.3. Neplaćeni rad	120
14. RODNI ASPEKTI INSTRUMENTATA DRŽAVNE POMOĆI ZA OTKLANJANJE EKONOMSKIH POSLEDICA NA GRAĐANE I GRAĐANKE I PRIVREDU	122
14.1. Uvod	122
14.2. Svrha rodne analize ekonomskih mera	123
14.3. Državna pomoć za likvidnost	124
14.3.1. Bespovratna sredstva za sve građane	125
14.4. Detaljni pregled mera u cilju otklanjanja ekonomskih posledica	127
14.4.1. Uredba o fiskalnim pogodnostima i direktnim davanjima	127
14.4.2. Uredba o utvrđivanju Programa finansijske podrške privrednim subjektima	129
14.4.3. Uredba o utvrđivanju garantne šeme	130
14.4.4. Druge mere	130
14.5. Preporuke u vezi sa ekonomskim merama	132
15. PREDUZETNICE KAO SAGOVORNICE U DOBA KORONE	135
15.1. Uvod i svrha intervjua sa preduzetnicama	135
15.2. Nalazi intervjua sa preduzetnicama	137
15.2.1. Prvih par nedelja – usmerenost na ukućane i novo normalno	137
15.2.2. Dan preduzetnice u doba korone	139
15.2.3. Ograničenje kretanja	140
15.2.4. Nakon početka: borba sa troškovima, a bez prihoda	142
15.2.5. Likvidnost i značaj uštede – osloni se na sebe	144
15.2.6. Drugi problemi u poslovanju	144
15.2.7. Zaposleni na minimalcu, a veliko opterećenje za preduzetnice	146
15.2.8. Strategije preživljavanja	148
15.2.9. Budućnost je neizvesnost	149
15.2.10. Šta treba da se desi pa da se preduzetnice obogate?	150
15.2.11. Ekonomske mere nisu loše, ali preovlađuje sumnja u realizaciju i nedostaje poverenje u državu	152
15.2.12. Podrška koja nedostaje	154
15.2.13. Krizna kao šansa?	155
15.3. Zaključci - preduzetnice	157
15.4. Preporuke - preduzetnice	158
16. BIBLIOGRAFIJA	160
17. PRILOZI	163
17.1. Prilog 1 Zdravstveni radnici/ce	163
17.2. Prilog 2 Žene preko 65 godina	163

1. PREGOVOR AMBASADORA

Dragi čitaoci i čitateljke,

Virus kovid-19 nastavlja da se širi što dovodi do toga da su zaraženi milioni ljudi širom sveta uključujući hiljade u Srbiji.

Iako sam virus ne diskriminiše, uticaji kovida-19 nisu rodno neutralni. Neposredne i dugoročne posledice pandemije nesrazmerno utiču na živote svih marginalizovanih osoba, naročito žena i devojaka.

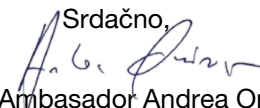
Nadležne institucije su pod ogromnim pritiskom da brzo reaguju, što je dovelo do postupaka koji su preduzeti bez uključivanja različitih perspektiva, kao što je rodna perspektiva. Na primer, iako policijski čas i zabrana napuštanja kuće mogu predstavljati efikasno sredstvo za ograničavanje širenja virusa, takođe mogu stvoriti opasne situacije za žene i devojke koje su žrtve porodičnog nasilja.

Rodna analiza i podaci razvrstani po polu ključni su delovi snažnog odgovora na kovid-19. Pružajući informacije o odlukama koje sadrže tačne podatke koji uključuju rodnu perspektivu, podstičemo bolje ishode ne samo za žene i devojke, već i za društvo u celini.

Stoga mi je zadovoljstvo da vam predstavim **Rodnu analizu odgovora na kovid-19 u Srbiji**. Uz podršku Misije OEBS-a u Srbiji, autorke su sprovele dubinsko istraživanje postojećih mehanizama i mera koje je preduzela Vlada Republike Srbije, uključujući zakonski okvir za upravljanje epidemijama i proglašavanje vanrednog stanja, dostupne usluge socijalne zaštite, položaj žena izloženih rodno zasnovanom nasilju, ekonomske posledice i druge ključne oblasti.

Na primer, studija je otkrila da je jedna od najvećih promena za žene tokom pandemije, posebno tokom vanrednog stanja, povećana količina neplaćenog rada. Ove inače teške okolnosti pogoršane su preduzetim merama kao što su zatvaranje vrtića i škola, zabrana kretanja za lica starija od 65 godina i povećana potreba za održavanjem higijene, jer nove odgovornosti koje proizilaze iz takvih mera uglavnom obavljaju žene. Ova analiza takođe nudi iskaze 84 različite žene iz Srbije o sopstvenom iskustvu na svakodnevnom mikro nivou, iz kojih su izvučeni zaključci i preporuke u pogledu sprovedenih mera ili nedostatka istih. Nadam se da će ova studija ponuditi uvid u značaj rodnih analiza i pomoći u kreiranju rodno odgovornih politika, s krajnjim ciljem da se obezbedi napredak u rodnoj ravnopravnosti.

Srdačno,

NJ.E. Ambasador Andrea Oricio
šef Misije OEBS-a u Srbiji

2. ZAHVALNOST

Autorke duguju ogromnu zahvalnost svim učesnicama u intervjuima. Te 84 žene čija imena moraju da ostanu zaštićena, podelile su sa nama svoje misli u danima tokom kojih je briga za fizičko i ekonomsko preživljavanje, zdravlje, školovanje dece, otežanu nabavku zaštitne opreme i redovnih namirnica intenzivirana. One su nam pomogle da sagledamo i razumemo sadržaj našeg zajedničkog, jedinstvenog, ali raznovrsnog i slojevitog, ženskog iskustva u doba pandemije. Pomogle su nam da shvatimo kako odgovor na kriznu situaciju doprinosi jačanju rodni uloga, a gde je prostor za unapređenje rodne ravnopravnosti. Verujemo da su baš ove žene ostavile dubok trag koji će doprineti da se u sličnim situacijama u budućnosti svi još bolje snađemo i organizujemo.

Veliku zahvalnost dugujemo jedna drugoj jer smo se međusobno podržavale i slušale tokom dana koji su sasvim poremetili naše rutine. Kao feministkinje i aktivistkinje, znale smo da iz „ovog zla“ mora neko javno dobro da se napravi, da iskustvo ne bi bilo uzaludno.

Najzad, najveću zahvalnost dugujemo Misiji OEBS-a u Srbiji i savetnici za rodnu ravnopravnost dr Zorani Antonijević koja je podržala ovu našu inicijativu u vreme vanrednog stanja. Na predlog dr Zorane Antonijević, OEBS je vrlo brzo i zdušno podržao predlog da se uradi rodna analiza odgovora na pretnju koju smo zvale korona, COVID-19 i SARS-CoV-2.

Zahvaljujući svemu tome, mi ćemo pandemiju da pamtimo po saradnji i aktivnom slušanju. U doba nakon pandemije, treba da primenimo naučene lekcije.

3. SAŽETAK RODNE ANALIZE ODGOVORA NA COVID-19 U REPUBLICI SRBIJI

Pre i nakon proglašenja vanrednog stanja, Vlada Republike Srbije donela je niz mera kao odgovor na epidemiju. Neke od ovih mera su epidemiološke, dok su druge ekonomske i socijalne, donete sa ciljem smanjenja negativnih efekata epidemije i epidemioloških mera.

Rodna analiza donetih mera uključila je: pravni okvir upravljanja epidemijom i proglašenja vanrednog stanja; sagledavanje položaja osetljivih grupa i mera koje su donete, kao usluga socijalne zaštite koje su bile dostupne, koje su nedostajale i posledica koje su izmene imale na žene i muškarce; položaj žena koje su izložene rodno zasnovanom nasilju i nasilju u porodici i oblici zaštite koji su im bili dostupni; ekonomske posledice vanrednog stanja i epidemije, kao i ekonomske mere koje su donete ili su najavljene;

informisanje građana i građanki sa stanovišta dostupnosti informacija, položaja novinara i novinarki i slobode medija i zastupljenosti rodnih stereotipa u medijima.

Mere koje su donete sagledavane su sa stanovišta mogućih efekata na rodnu ravnopravnost, od rodno negativnih do rodno transformativnih mera.

U drugom delu analize predstavljeni su empirijski podaci iz kvalitativnog istraživanja na osnovu dubinskih intervju sa 84 sagovornice: ženama starijim od 65 godina, preduzetnicama, Romkinjama i ženama sa invaliditetom, kao ilustracije i svedočanstva svakodnevice na mikronivou iz kojih su izvedeni zaključci sa preporukama o merama koje su bile najkorisnije i onima koje su nedostajale.

Prikupljeni empirijski podaci ukazuju na ključne aspekte odgovora na epidemiju iz rodne perspektive:

- ➔ *Proglašenje vanrednog stanja* sporno je sa ustavno-pravnog stanovišta. Sporan je pravni osnov za proglašenje vanrednog stanja. Vanredno stanje je proglašeno pozivom na Ustav i „javnu opasnost ugrožava opstanak države ili građana“, umesto na zakone koji regulišu „zaštitu stanovništva od zaraznih bolesti“. Odluka o proglašenju doneta je pet dana pre nego što je proglašena epidemija od zarazne bolesti COVID-19. Sporno je zašto je Narodna skupština izuzeta iz odlučivanja o proglašenju vanrednog stanja i merama koje se preduzimaju u vreme vanrednog stanja, zašto se Narodna skupština nije sastala iako nisu postojale bilo kakve prepreke za to, a Ustav izričito nalaže da se u slučaju proglašenja vanrednog stanja ona obavezno sastaje bez poziva. Predlog za proglašenje vanrednog stanja nije podneo ovlašćeni predlagač. Odluka o proglašenju vanrednog stanja kao i Odluka o ukidanju vanrednog stanja ne sadrže nikakvo obrazloženje. Odluka o proglašenju vanrednog stanja kao ni uredbе Vlade o merama za vreme vanrednog stanja nisu podnete na ratifikaciju Narodnoj skupštini u roku od 48 časova kako je propisano Ustavom i dr.
- ➔ *Ocena propisa o merama preduzetim u vreme vanrednog stanja*: Propisi nisu rodno senzitivni. Retke su mere koje se odnose na ranjive grupe. Neke su usvojene naknadno na inicijativu organizacija civilnog društva (OCD), a po preporukama Zaštitnika građana i Poverenika za zaštitu ravnopravnosti. Velika frekvencija izmena propisa ugrožava pravnu sigurnost. Građanke i građani se u tome ne snalaze i nemaju potrebne informacije o svojim pravima i ograničenjima prava. U propisima su postojale brojne pravne praznine

koje su se odnosile upravo na ranjive kategorije građana i građanki čije potrebe donosioci mera nisu imali u vidu i uzimali u obzir prilikom propisivanja mera, pa su propisi naknadno dopunjavani odmah po usvajanju. Nekoliko odluka bilo je ishitreno, a odlučivanje o ograničenju ljudskih prava brzopleto, pa su nakon samo dan ili dva stavljene van snage. Ograničenja ljudskih prava (npr. sloboda kretanja) nisu regulisana odgovarajućim propisom, a donosioci propisa postupali su izvan svojih ustavih i zakonskih ovlašćenja; ograničenja nekih ljudskih prava među kojima su i apsolutno zaštićena prava (npr. pravo na pravično suđenje) regulisana su naknadno tek nakon primene mera (retroaktivno delovanje propisa). U regulisanju, primeni mera i sankcionisanju njihovog kršenja primetan je nejednak tretman građana/građanki i diskriminacija s obzirom na neka njihova lična svojstva.

- ➔ Nedostaju ili su doneti pre više godina strateški dokumenti (strategije i akcioni planovi) o postupanju u okolnostima pandemija ili epidemija kao i o zaštiti stanovništva od zaraznih bolesti. Akcioni planovi i strategije za vanredne situacije trebalo bi da budu rodno osetljivi, kao i da sadrže mere za osobe sa različitim vrstama invaliditeta.
- ➔ Informisanje o merama koje usvajaju organi lokalne vlasti je neujednačeno posebno u manjim jedinicama lokalne samouprave i selima. Upućivanje na informisanje na sajtovima za mnoge građanke i građane, posebno za starije osobe, nije dovoljno jer im internet nije dostupan, nemaju računar, ne umeju da ga koriste i sl.
- ➔ Informisanje o epidemiji i merama obeležilo je ograničavanje sloboda medija, hapšenje novinarki, primeri mizoginije i rodnih stereotipa u medijskom prostoru, na koje nije bilo dovoljno zvaničnih reakcija. Potrebno je razviti planove komunikacije i uključivanje zajednice u odgovor na epidemiju, na lokalnom nivou, koji bi obuhvatili i mere za uključivanje osetljivih grupa.
- ➔ Sve podatke, o broju zaraženih, preminulih, hospitalizovanih, oporavljenih, potrebno je prikupljati, obrađivati i saopštavati razvrstane po polu, kao i podatke o korisnicima pomoći i podrške kroz mere za odgovor na pandemiju.
- ➔ Nedostatak ciljanih mera, bar na državnom nivou, za osetljive grupe i posebne izazove za osobe koje žive same, a starije su od 65 godina, osobe koje žive same s decom mlađom od 12 godina, Rome i Romkinje, naročito one koji žive u neformalnim naseljima; osobe sa invaliditetom, uključujući i decu sa invaliditetom i smetnjama u razvoju, porodice dece i osoba sa invaliditetom zbog nedostatka usluga, migrante i azilante i beskućnike i beskućnice.
- ➔ Romske žene su u većini slučajeva korisnice socijalne pomoći, a muškarci rade neformalno, a briga o deci je dominantno uloga i obaveza majki. Romkinje su bile u posebno nepovoljnom položaju, ne samo zbog života u neformalnim naseljima, nego i zbog nedostatka izvora prihoda od neformalnog rada i povećanih obaveza oko školovanja dece, koje je za romsku decu bilo otežano zbog nedostataka tehničkih i drugih uslova. Finansijska podrška je bila najpotrebnija, a pomoć preko centara za socijalni rad nije stigla do svih romskih porodica. Nije bilo dovoljno informacija i nije se dovoljno radilo na obezbeđivanju primene zaštitnih mera u romskim naseljima.

- ➔ Za žene starije od 65 godina ograničenje slobode, nedostatak aktivnosti i mogućnost kretanja je, očekivano, predstavljalo najveći izazov, koji može da bude okidač i za zdravstvene i druge tegobe, a volonterske usluge, o kojima se mnogo govorilo su nedostajale.
- ➔ Informacije o virusu COVID-19 nisu bile dovoljno dostupne OSI u Republici Srbiji, iako su korišćene usluge tumača za znakovni jezik i opcija „čitaj mi” na nekim od internet stranica Vlade, ali ne i na zvaničnom sajtu za informisanje o pandemiji. Mnoge slabosti zdravstvenog sistema su u epidemiji došle do izražaja i važno ih je trajno rešiti. Potrebno je različitim metodama osigurati da informacije stignu do svake osobe sa invaliditetom, kao i da zaštitna sredstva budu brže i lakše dostupna osobama sa invaliditetom. Mrežu institucionalne podrške potrebno je osigurati i u situaciji epidemije.
- ➔ Od početka vanrednog stanja, ženske organizacije su ukazivale na posebno težak i nebezbedan položaj žena u situaciji nasilja. Iako je ova tema bila na agendi institucija (Kordinacionog tela za rodnu ravnopravnost, Ministarstva unutrašnjih poslova), dodatna i prilagođena rešenja za bezbedno prijavljivanje nasilja u merama ograničenog kretanja nisu kreirana.
- ➔ Ekonomske posledice epidemije i vanrednog stanja posebno su osetili preduzetnici i preduzetnice i osobe (samo)zaposlene u određenim sektorima, u kojima je delatnost zabranjena ili onemogućena, neformalno zaposleni i samohrani roditelji. Većina preduzetnica iz vanrednog stanja izlazi u dugovima, a uspele su da prežive zahvaljujući ušteđevini ili pozajmicama od prijatelja i rođaka. Iako je za kvalitet života premorenih i prezauzetih preduzetnica bilo blagotvorno značajno usporavanje u prve dve nedelje vanrednog stanja, nakon toga su u prvi plan došli finansijski problemi.
- ➔ Ekonomske mere donete su veoma brzo a predvidele su podršku privredi sa ciljem očuvanja likvidnosti, a najviše su zapravo bile usmerene na očuvanje zaposlenosti. Iako su mere obuhvatile mikro preduzeća, samozaposlene i preduzetnike, nisu u dovoljnoj meri uzete u obzir razlike u veličini preduzeća, delatnostima, od kojih su neki bili pogođeni više, a neki manje, a rodna analiza i rodna procena mera u potpunosti je izostala u procesu njihovog kreiranja. Iako je predviđena podrška uključila i biznise u vlasništvu žena, ona nije dovoljna da ih sačuva od negativnih posledica, a neophodno je obezbediti i dodatne mere za rast i razvoj ženskog biznisa, kao što su krediti ili podrške u širenju na onlajn poslovanje. Naplata PDV-a po realizaciji i oslobađanje od troškova za poreze i doprinose (nastale u toku vanrednog stanja) bile bi važne mere i olakšica za preduzetnice.
- ➔ Gledano uopšteno, za žene je najveću promenu predstavljala povećana količina neplaćenog rada, uz rad od kuće ili na radnim mestima sa najvećim rizikom, kao što su sektor zdravstva ili snabdevanja. Sve usluge koje nisu bile dostupne, obavljale su žene, kao i dodatne poslove na primeni mera zaštite, održavanja higijene i sl.
- ➔ Žene takođe čine većinu onih koji su bili najizloženiji ili čiji se položaj najviše promenio usled epidemije. Epidemija je istakla, izoštrila i pojačala postojeće neravnopravnosti i ukazala na pravo značenje termina „ranjivost”. U najnepovoljnijem položaju su oni koji inače nisu vidljivi u sistemu, siromašni, nezaposleni ili neformalno zaposleni i spadaju

u ranjive grupe, a u kojima su većinom žene. Državne mere nisu bile u dovoljnoj meri usmerene ka podršci ovim kategorijama niti su prepoznale postojeće neravnopravnosti.

- ➔ Nisu bile obezbeđene pune plate za zdravstvene radnike i radnice koji su u karantinu, samoizolaciji ili na bolovanju zbog COVID-19, a dodatak na platu od 10% im nije bio dostupan. Ujedno su plate medicinskih sestara, koje su podnele najveći teret epidemije najniže i u tom smislu ovaj dodatak od 10% je najniži za njih.
- ➔ Organizacije civilnog društva imale su ključnu ulogu u pružanju neposredne podrške i pomoći, kao i skretanju pažnje na ključne probleme koji su se pokazali za vreme vanrednog stanja, kao što je položaj Roma i Romkinja u neformalnim naseljima, nemogućnost žena da bezbedno prijave nasilje, položaj osoba sa invaliditetom i sl. Istovremeno, u pružanje usluga, OCD, čak i one licencirane, nisu bile u dovoljnoj meri uključene.
- ➔ Ni OCD, ni pripadnici i pripadnice osetljivih grupa nisu učestvovali u kriznim štabovima, procesu donošenja odluka i kreiranja usluga i mera, a rodna perspektiva je izostala. Sastav kriznog štaba trebalo bi da uključuje i predstavnike udruženja osoba sa invaliditetom i drugih osetljivih grupa, kao i stručnjake/stručnjakinje koji/koje dobro poznaju ovu oblast.

4. UVOD

Svrha ove rodne analize je da se utvrdi da li je i u kojoj je meri Vlada Republike Srbije u saradnji sa drugim relevantnim akterima **integrisala rodnu dimenziju u dizajn i implementaciju mera i protokola koji su doneti u odgovoru na pandemiju izazvanu virusom SARS-COV2**. Integrisanje rodno odgovorne dimenzije u pandemiji znači prepoznavanje različitih potreba građana i građanki i adekvatan odgovor na te potrebe, a koje mogu biti vrlo različite u odnosu na pol, starost, mesto stanovanja, i /ili zdravstveno stanje.

Za to postoje dva velika razloga:

1. Polazna pretpostavka je da pandemija zapravo ne predstavlja izuzetak od pravila, već pre kondenzat ili koncentrat stvarnosti, a svakako njen isečak pod mikroskopom. Takvo uvećanje nudi šansu da se bolje i jasnije sagledaju stvarni prioriteti i vrednosti koje pokreću donosiocice odluka.
2. Epidemija koja je istovremena u celom svetu predstavlja retku priliku da se sagleda kako različite zemlje reaguju na istu pojavu koja je za sve njih sasvim nova, a dešava se u skoro celom svetu istovremeno. Prema tome, vreme pandemije predstavlja skoro laboratorijske uslove za artikulaciju rodno odgovornog odgovora na krizu. Prepoznavanjem jakih i slabih strana u pojedinačnim odgovorima, mi doprinosimo globalnoj zajednici rodno odgovornih znanja i praksi i utičemo na buduće odgovore na iste i/ili slične krize.

Rodna analiza koja je pred vama spada u podgrupu brzih procena i analiza¹ koje se zasnivaju na intenzivnom timskom radu u vezi sa prikupljanjem i analiziranjem kvalitativnih podataka iz različitih izvora, koji se slažu

kao slojevi na osnovu ukrštanja (triangulation) različitih podataka o jednoj te istoj temi koja se sagledava. Ovde je centralna tema bila kako se, kao pojedinke, država i društvo, nosimo sa pandemijom kao izazovom koji remeti uobičajeni tok stvari.

U tom uobičajenom toku stvari, ima mnogo rodno zasnovanih neravnopravnosti, a dobro je dokumentovana i diskriminacija. U normativno-strateškom okviru imamo instrumente koji treba da odgovore na te rodno zasnovane neravnopravnosti i diskriminaciju. Zato nam je bilo važno da sagledamo da li se, tokom kriza, jače čuje glas zakona koji su usmereni na sprečavanje neravnopravnosti i jačanje ravnopravnosti, ili se čuje zov neformalno kodifikovanih rodni odnosa koji u prvi plan stavljaju centralni maskulini autoritet - vođu i tradicionalne obrasce moći.

Najznačajnija, u ovom zajedničkom poduhvatu, jeste činjenica da se rad, najvećim delom, odvijao za vreme vanrednog stanja i pandemije, dakle u realnom vremenu, a ne kao naknadna analiza. Ta „perspektiva iznutra“ mnogo doprinosi vrednosti ove rodne analize. Pored toga, treba istaći da se radi o prilično detaljnoj i sveobuhvatnoj analizi, posebno ako se ima u vidu da ona spada u brze analize.

Zato ovaj dokument treba čitati kao analitički koncentrat svedočenja iznutra. Druge analize baviće se preispitivanjem efekata mera koje su uvedene tokom vanrednog stanja. Ova analiza sagledava sam postupak uvođenja različitih mera i njihove moguće rodne aspekte. Jedan nivo sagledavanja jeste ekspertska procena rodni uticaja, a drugi nivo su subjektivni doživljaji žena koje su ovim merama obuhvaćene ili pogođene.

1 Brza procena (*Rapid assessment*) jeste alat koji omogućava da se sveobuhvatna analiza napravi brzo u situacijama kada nema vremena za uobičajenu akademsku dinamiku. Ova vrsta procene podrazumeva usmeravanje na određene karakteristike problema, ili na određene grupe koje su posebno pogođene, a ne na reprezentativne uzorke. Svrha je da se problem brže sagleda i razume, kao i da se prepoznaju šanse za poboljšano planiranje procedura i mera u odgovoru na krizu. Svetska zdravstvena organizacija, ali i sve organizacije koje rade u krizama, često koriste ovaj alat.

Metodološki postupak sastoji se od sledećih segmenata:

1. Kritičke analize pravne zasnovanosti odluke o proglašenju vanrednog stanja, sagledavanje obima i sadržaja ograničenja ljudskih prava u vanrednom stanju u propisima koji su doneti od uvođenja do završetka vanrednog stanja,
2. Sagledavanja odnosa između normativno-strateškog okvira, rodne agende² i mera koje su usvojene,
3. Rodne analize konkretnih mera iz ugla dizajna, obuhvata, prepreka za određene grupe i

delimičnog ili potpunog isključivanja ugroženih grupa,

4. Relevantnosti mera u odnosu na iskazane potrebe žena iz 4 grupe: žena u starosnoj grupi od 65 ili više godina, Romkinja, preduzetnica i žena sa invaliditetom.

Svaki od ovih elemenata rodne analize predstavlja malu zasebnu celinu, ali je istovremeno i deo nove, sveobuhvatnije i složenije celine.

Podaci za rodnu analizu prikupljeni su od 15.03. do 07.05.2020. Vanredno stanje trajalo je 53 dana.

² Rodna agenda obuhvata usvojene strategije i planove za unapređenje rodne ravnopravnosti, kao i dostupne rodne analize i preporuke po međunarodnim konvencijama koje se odnose na rodnu ravnopravnost, ljudska prava i nediskriminaciju.

**PRVI DEO:
OKVIR ZA
DELOVANJE
DRŽAVNIH MERA
U ODGOVORU NA
COVID-19**

5. LEGALNOST I LEGITIMNOST MERA U ODGOVORU NA COVID-19

Tri pitanja relevantna za sagledavanje legalnosti i legitimnosti mera preduzetih u vreme vanrednog stanja kao odgovor na pandemiju izazvanu virusom COVID-19 biće u središtu naše pažnje:

1. Proglašenje vanrednog stanja i posebno zašto je Narodna skupština bila isključena u donošenju odluke o proglašenju vanrednog stanja i odlučivanja o merama koje su preduzimane kao odgovor na pandemiju.
2. Propisi o ograničenju ljudskih prava, posebno da li su se ograničenja kretala u granicama i koje postavljaju međunarodni standardi ljudskih prava i Ustav Republike Srbije.
3. Ljudska prava u vreme vanrednog stanja – status i ograničenja, posebno režim apsolutno zaštićenih prava.

5.1. Proglašenje vanrednog stanja

Pravni ambijent u kome je doneta odluka o proglašenju vanrednog stanja uspostavljen je i međunarodnim i

unutrašnjim pravom. Evropska konvencija o ljudskim pravima (čl. 15 § 1) ostavlja svakoj državi široko polje slobode³ da proceni u kojoj meri je ugroženo pravo na život i da, u skladu sa tim, preduzme mere koje smatra potrebnim i dopušta mogućnost ograničenja ljudskih prava ukoliko je ugroženo pravo na zaštitu zdravlja.⁴ U Srbiji to regulišu Ustav⁵, Zakon o zaštiti stanovništva od zaraznih bolesti⁶, Zakon o smanjenju rizika od katastrofa i upravljanju vanrednim situacijama⁷, Zakon o odbrani⁸ Zakon o narodnoj skupštini⁹, Poslovnik o radu Narodne skupštine¹⁰, Zakon o Vladi¹¹, Zakon o ministarstvima.¹² Neophodno je na početku ukazati na različito definisanje prirode opasnosti kojima je zajednica izložena u vanrednim prilikama¹³, vanrednom stanju¹⁴ ili ratnom stanju,¹⁵ jer od toga zavise mere koje se preduzimaju i obim ograničenja ljudskih prava. U ovom kontekstu pitanje je da li je uvođenje vanrednog stanja, pozivom na ustavnu odredbu koja to dopušta bilo jedini mogući odgovor na ugrožavanje prava na zdravlje izazvano pandemijom COVID -19 ili je mogao biti primenjen Zakon o zaštiti stanovništva od zaraznih bolesti, a ista svrha postignuta i sa manjim ograničenjem ljudskih prava. Ovaj Zakon definiše vanrednu situaciju kao „događaj ili stanje kada su rizici i pretnje ili posledice katastrofa, vanrednih događaja i drugih opasnosti po stanovništvo, životnu sredinu i materijalna dobra takvog obima i intenziteta da njihov nastanak ili posledice nije moguće sprečiti ili otkloniti redovnim delovanjem, pa je neophodno primeniti posebne mere“¹⁶, reguliše prava i obaveze svih subjekata vezanih za zaštitu od zaraznih bolesti¹⁷, mere zaštite od zaraznih bolesti¹⁸, vanredne

3 Presuda u predmetu *Irska protiv Ujedinjenog Kraljevstva* od 18.01.1078, Serija A 25, stav 207. Izvor: Savet Evrope, informativni dokument (SG Inf 202/7) od 7. IV 2020.

4 Član 5, st. 1e, i st. 2, članovi 8 do 11 Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava, i član 2, st. 3 Protokola br. 4 Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava.

5 Članovi 20, 39 st. 2 i 200 Ustava Republike Srbije,

6 „Sl. glasnik RS“, br.15/2016.

7 „Sl. glasnik RS“, br. 87/2018.

8 „Sl. glasnik RS“, br. 116/2007, 88/2009, 88/2009 - dr. zakon, 104/2009 - dr. zakon, 10/2015 i 36/2018

9 „Sl. glasnik RS“, br.10/2009.

10 [http://www.parlament.gov.rs/narodna-skupstina-/vazna-dokumenta/poslovnik-\(precisceni-tekst\)/ceo-poslovnik-\(precisceni-tekst\).1423.html](http://www.parlament.gov.rs/narodna-skupstina-/vazna-dokumenta/poslovnik-(precisceni-tekst)/ceo-poslovnik-(precisceni-tekst).1423.html) (pristupljeno 5. IV 2020).

11 „Sl. glasnik RS“, br. 55/2005, 71/2005 - ispr., 101/2007, 65/2008, 16/2011, 68/2012 - odluka US, 72/2012, 7/2014 - odluka US, 44/2014 i 30/2018 - dr.

12 Član 12 Zakona o ministarstvima, „Sl. glasnik RS“, „Sl. glasnik RS“, br. 44/2014, 14/2015, 54/2015, 96/2015 - dr. zakon i 62/2017)

13 Član 2 stav 1 tačka 30 Zakona o zaštiti stanovništva od zaraznih bolesti.

14 Termin koji koristi Ustav u slučaju kada „javna opasnost ugrožava opstanak države ili građana“ (čl. 200 st. 1).

15 Termin koji koristi Ustav (član 201 stav 1).

16 Član 2 st. 2 tačka 30 Zakona o zaštiti stanovništva od zaraznih bolesti.

17 Članovi 9 do 14 Zakona o zaštiti stanovništva od zaraznih bolesti.

18 Članovi 14 do 50 Zakona o zaštiti stanovništva od zaraznih bolesti.

mere u slučaju proglašenja epidemije ili pandemije¹⁹ među kojima i izolaciju i karantin²⁰, ograničenje kretanja, nadzor nad primenom mera²¹ i sankcije za nepoštovanje mera.²²

5.1.1. Ko je doneo odluku o proglašenju vanrednog stanja?

U Srbiji su, pozivom na Ustav, Odluku o proglašenju vanrednog stanja zajednički doneli: predsednik Republike, predsednica Narodne skupštine i predsednica Vlade. Odluka je usvojena 15. III 2020. godine i stupila je na snagu istoga dana.²³ U ovom kontekstu nužno je naglasiti da je Odluka o proglašenju vanrednog stanja doneta čak 5 dana pre nego što je u Srbiji, Naredbom ministra zdravlja, 20. III 2020. proglašena epidemija izazvana virusom SARS-CoV-2.²⁴

Proglašenje vanrednog stanja je u nadležnosti Narodne skupštine²⁵ koja o tome odlučuje većinom glasova svih narodnih poslanika.²⁶ Ukoliko Narodna skupština ne može da se sastane, o tome zajednički odlučuju predsednik Republike, predsednik Narodne skupštine i predsednik Vlade.²⁷ Ustav propisuje da se u tom slučaju ova odluka podnosi na potvrdu Narodnoj skupštini u roku od 48 časova, ili kada se steknu uslovi da se ona sastane.²⁸ Informacije o tome na čiji predlog je doneta Odluka o proglašenju vanrednog stanja su kontradiktorne i nepotpune. Na konferenciji za štampu održanoj dan pre donošenja Odluke o proglašenju vanrednog stanja predsednik Republike izjavio da se „vanredno stanje uvodi ukoliko *ministar odbrane pošalje*

vrhovnom komandantu, predsedniku Srbije, pismo da je ugrožena bezbednost Srbije.“²⁹ Sastanak održan 15. III 2020. kada je doneta Odluka o proglašenju vanrednog stanja usledio je „nakon što je predsednik Vučić sinoć *primio procenu Ministarstva odbrane* da rizici i pretnje povodom pandemije koronavirusa zahtevaju donošenje hitnih mera iz nadležnosti predsednika Srbije.“³⁰ Pitanje ko je predložio proglašenje vanrednog stanja ostaje sporno, jer ministar odbrane nema pravo da predlaže proglašenje vanrednog stanja ni prema Ustavu ni prema Zakonu o narodnoj odbrani³¹, ni prema Zakonu o ministarstvima³², a „pismo ministra odbrane“ ili „procena ministra odbrane“ nema status predloga. Ustav i zakoni koji regulišu ovu oblast ne regulišu na čiji se predlog donosi Odluka o proglašenju vanrednog stanja. Sporno je ko je predlagač ove odluke. Sporno je ko i na osnovu kojih kriterijuma odlučuje o tome da li će u konkretnoj situaciji biti primenjeni propisi koji regulišu oblast odbrane ili propisi koji regulišu zaštitu stanovništva od zaraznih bolesti ili propisi koji regulišu rizike od katastrofa i upravljanje vanrednim situacijama.

Ostaje otvoreno pitanje zašto Odluka o proglašenju vanrednog stanja ne sadrži nikakvo obrazloženje. Donosioci te odluke bili su dužni da obrazlože razloge zbog kojih je, pozivom na Ustav, ali bez ikakvog obrazloženja, proglašeno vanredno stanje - koja to „javna opasnost ugrožava opstanak države ili građana“³³ i zašto je primenjen Zakon o odbrani koji vanredno stanje definiše kao „stanje javne opasnosti u kojem je ugrožen opstanak države ili građana, a posledica je vojnih ili nevojnih izazova, rizika i pretnji bezbednosti“³⁴,

19 Članovi 50 do 54 Zakona o zaštiti stanovništva od zaraznih bolesti.

20 Član 31 Zakona o zaštiti stanovništva od zaraznih bolesti.

21 Članovi 73 do 76 Zakona o zaštiti stanovništva od zaraznih bolesti.

22 Članovi 77 do 87 Zakona o zaštiti stanovništva od zaraznih bolesti.

23 „Sl. glasnik RS“, br. 29/2020.

24 „Sl. glasnik RS“, br. 37/2020.

25 Član 99 st. 1 tačka 5 Ustava Republike Srbije, član 15 st. 1 tačka 5 Zakona o narodnoj skupštini.

26 Član 105 st. 2 tačka 2 Ustava Republike Srbije.

27 Član 200 st. 5 Ustava Republike Srbije.

28 Član 200 stav 7 Ustava Republike Srbije.

29 <https://www.danas.rs/drustvo/sta-po-ustavu-srbije-podrazumeva-uvodjenje-vanrednog-stanja/> (pristupljeno 5. V 2020)

30 Sastanak je održan 15. III 2020. godine, i prethodio je donošenju odluke kojom je proglašeno vanredno stanje. <https://www.srbija.gov.rs/vest/451323/proglaseno-vanredno-stanje-na-teritoriji-citave-srbije.php> (pristupljeno 5. V 2020)

31 Član 14 stavovi 2 i 3 Zakona o odbrani.

32 Član 12 Zakona o ministarstvima.

33 Član 200 stav 1 Ustava Republike Srbije.

34 Član 4 stav 1 Zakona o odbrani, „Sl. glasnik RS“, br. 116/2007, 88/2009, 88/2009 - dr. zakon, 104/2009 - dr. zakon, 10/2015 i 36/2018

a nije proglašena „vanredna situacija ili vanredne prilike“³⁵ zbog pandemije³⁶ i proglašenja epidemije, pozivom na Zakon o zaštiti stanovništva od zaraznih bolesti i na Zakon o smanjenju rizika od katastrofa i upravljanju kriznim situacijama.

5.1.2. Zašto je Narodna skupština isključena iz odlučivanja o vanrednom stanju i merama ograničenja ljudskih prava za vreme vanrednog stanja?

U trenutku proglašenja vanrednog stanja Narodna skupština u redovnom zasedanju³⁷, a nakon proglašenja vanrednog stanja obavezno se sastaje i bez poziva.³⁸ Mandat poslanika tekućeg saziva traje do 24. IV 2020. godine. Čak i da je Narodna skupština raspuštena u slučaju proglašenja vanrednog stanja ponovo se *ex constitutionem* uspostavlja njena puna nadležnost, koja traje do okončanja vanrednog stanja.³⁹ Odluka o proglašenju vanrednog stanja koja podleže ratifikaciji od strane Narodne skupštine nije podneta na potvrdu Narodnoj skupštini u roku od 48 časova od usvajanja, već tek nakon 40 dana od njenog donošenja.

Zašto se Narodna skupština nije sastala kako Ustav nalaže? Poziv na Naredbu o zabrani okupljanja više od 100 (potom više od 50) lica u zatvorenom prostoru⁴⁰, koju je doneo ministar zdravlja ne može suspendovati Ustav i obavezu Narodne skupštine da se sastane odmah po proglašenju vanrednog stanja i to bez poziva.⁴¹ Narodna skupština se sastala tek 28.04.

2020. (54 dana nakon proglašenja vanrednog stanja) na podsticaj Vlade koja joj je dostavila na potvrdu Odluku o proglašenju vanrednog stanja i Uredbu o merama za vreme vanrednog stanja. U momentu sazivanja i održavanja sednice na snazi je zabrana okupljanja određenog broja lica u zatvorenom prostoru. To govori da ova zabrana nije, niti je bila prepreka da se Narodna skupština sastane, da donese odluku o proglašenju vanrednog stanja i usvoji Uredbu o merama za vreme vanrednog stanja⁴², ili pak da potvrdi (ili ne potvrdi) ove odluke u roku od 48 sati od njihovog usvajanja.⁴³

U ovom kontekstu važno je naglasiti da Uredba o merama za vreme vanrednog stanja, koja zabranjuje okupljanja u zatvorenom prostoru, izuzima od ove zabrane „okupljanja koja su od posebnog interesa za rad i funkcionisanje državnih organa i službi“⁴⁴, a za čije održavanje ministar unutrašnjih poslova izdaje posebno odobrenje.⁴⁵ Može se, dakle konstatovati da prepreke za održavanje sednice Narodne skupštine nisu postojale kako 15. 03 2020. kada je proglašeno vanredno stanje, tako ni 28. 04. 2020. kada je sazvana sednica Narodne skupštine.

Narodna skupština je na sednici održanoj 29. IV 2020. godine donela Odluku o potvrđivanju Odluke o proglašenju vanrednog stanja⁴⁶ i usvojila Zakon o potvrđivanju uredaba (ukupno 44 uredbe) koje je Vlada donela za vreme vanrednog stanja.⁴⁷ I ovoga puta ni predlog Odluke o potvrđivanju Odluke o proglašenju vanrednog stanja kao ni Zakon o potvrđivanju uredbi koje je Vlada donela za vreme vanrednog stanja nisu praćene bilo kakvim obrazloženjem.⁴⁸

35 Član 1 stav 1 tačke 7 i 9 Zakona o zaštiti stanovništva od zaraznih bolesti.

36 Član 1 stav 1 tačka 30 Zakona o zaštiti stanovništva od zaraznih bolesti.

37 Član 106 st. 2 Ustava Republike Srbije.

38 Član 106 st. 4 i čl. 200 st. 3 Ustava Republike Srbije, član 48 st. 4 Zakona o narodnoj skupštini.

39 Član 109 st. 6 Ustava Republike Srbije.

40 „Sl. glasnik RS”, br. 30/2020. i novela od 21. III 2020. „Sl. glasnik RS”, br. 39/2020.

41 Više: Marinković T: <https://nova.rs/politika/pravo-skupstine-da-se-sastane-jace-je-od-odluke-vlade/> (pristupljeno 29. IV 2020).

42 Član 200 st. 1 Ustava Republike Srbije.

43 Član 200 st. 8 i 9 Ustava Republike Srbije.

44 Član 4 Uredbe o merama za vreme vanrednog stanja „Sl. glasnik RS”, br.31/2020, 36/2020 (čl. 2 nije u prečišćenom tekstu), 38/2020 (čl. 2 nije u prečišćenom tekstu), 39/2020, 43/2020 (čl. 2 nije u prečišćenom tekstu), 47/2020, 53/2020, 56/2020, 57/2020, 58/2020 i 60/2020.

45 Član 4 Uredbe o merama za vreme vanrednog stanja „Sl. glasnik RS”, br.31/2020, 36/2020 (čl. 2 nije u prečišćenom tekstu), 38/2020 (čl. 2 nije u prečišćenom tekstu), 39/2020, 43/2020 (čl. 2 nije u prečišćenom tekstu), 47/2020, 49/2020, 53/2020, 56/2020, 57/2020, 58/2020 i 60/2020.

46 „Sl. glasnik RS”, br. 62/2020.

47 „Sl. glasnik RS”, br. 62/2020.

48 http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/lat/pdf/akta_procedura/2020/530-20%20lat.pdf ; <https://www.paragraf.rs/dnevne-vesti/280420/280420-vest2.html> <https://www.paragraf.rs/koronavirus/strucni-komentari/pregled-svih-propisa-donetih-pre-i-posle-proglasenja-vanrednog-stanja.html> (pristupljeno 5 V 2020)

Konačno, na dnevni red došla je i Odluka o ukidanju vanrednog stanja. Na internet stranici Vlade stoji informacija da se „Vlada Republike Srbije saglasila na današnjoj sednici⁴⁹, na inicijativu Ministarstva odbrane, uz koju je dostavljen odgovarajući elaborat u skladu sa *Zakonom o odbrani*, sa predlogom da predsednik Republike i predsednica Vlade upute Narodnoj skupštini *zajednički predlog za ukidanje vanrednog stanja*. U predlogu se navodi da je aktivnostima nadležnih zdravstvenih organizacija i državnih organa na teritoriji Srbije uspostavljen aktivan epidemiološki nadzor nad zaraznom bolešću COVID-19. Kao rezultat primene preventivnih mera došlo je do usporavanja epidemijskog toka i došlo je do pada intenziteta aktivnosti virusa. Imajući u vidu sve trenutne parametre, u predlogu koji je upućen Narodnoj skupštini navodi se da se COVID-19 više ne može smatrati oboljenjem od javno-zdravstvenog značaja koje predstavlja opasnost najvišeg stepena rizika, odnosno javnu opasnost koja ugrožava opstanak države i njenih građana.“⁵⁰

I ova informacija potvrđuje da je Odluka o proglašenju vanrednog stanja svoje pravno uporište tražila u Zakonu o narodnoj odbrani i Ustavu, kao i da ovlašćenja u vezi sa odlučivanjem kako o proglašenju tako i o prestanku vanrednog stanja nisu regulisana. O tome da pravo predlaganja ove odluke nije regulisano govore i podaci da je odluka o proglašenju vanrednog stanja doneta na „osnovu pisma ministra odbrane da je ugrožena bezbednost Srbije“⁵¹, odnosno „procene Ministarstva odbrane“⁵², a da se odluka o ukidanju vanrednog stanja donosi, kako se na sajtu Vlade navodi „na inicijativu Ministarstva odbrane.“⁵³

Pored toga, pitanje koje se u vezi sa predloženom Odlukom o ukidanju vanrednog stanja postavlja je zašto

predlog za donošenje ove odluke podnose Narodnoj skupštini samo dva (predsednik Republike i predsednica Vlade), od tri Ustavom ovlašćena subjekta (predsednik Republike, predsednik Narodne skupštine i predsednik Vlade)⁵⁴, koja donose ovu odluku, pa bi trebalo i da zajedno predoče Narodnoj skupštini njeno ukidanje. U tom pogledu ovaj predlog je formalno manjkav jer ga podnose dva, od tri Ustavom utvrđena subjekta koji donose ovu odluku, pa bi trebalo i da predlože njeno ukidanje.

5.1.3. Ko odlučuje o ograničenju ljudskih prava za vreme vanrednog stanja?

O ograničenju ljudskih prava i merama za vreme vanrednog stanja odlučuje Narodna skupština apsolutnom većinom glasova narodnih poslanika.⁵⁵ Ako ona ne može da se sastane, ove mere može propisati Vlada uredbom, uz supotpis predsednika Republike.⁵⁶ U tom slučaju Vlada je dužna da uredbu podnese na potvrdu Narodnoj skupštini u roku od 48 sati od donošenja, odnosno kada Skupština bude mogla da se sastane.⁵⁷ O ovim merama nije odlučivala Narodna skupština već Vlada koja je 16. III 2020, uz supotpis predsednika Republike usvojila Uredbu o merama za vreme vanrednog stanja koja je stupila na snagu istoga dana odmah po objavljivanju.⁵⁸ Ova uredba, njene izmene do kojih dolazi gotovo svaki dan i drugi propisi koji podležu ratifikaciji nisu podneti na potvrdu Narodnoj skupštini u roku od 48 časova od usvajanja.

Narodna skupština, koja je u ovom periodu, prema izričitoj ustavnoj odredbi⁵⁹ na redovnom prolećnom zasedanju, ne sastaje se. Isključena je iz odlučivanja

49 Sednica je održana 4. V 2020. godine.

50 <https://www.srbija.gov.rs/vest/463470/vlada-saglasna-sa-predlogom-za-ukidanje-vanrednog-stanja> (pristupljeno 5. V 2020)

51 <https://www.danas.rs/drustvo/sta-po-ustavu-srbije-podrazumeva-uvodjenje-vanrednog-stanja/> (pristupljeno 5. V 2020)

52 Sastanak je održan 15. III 2020. godine, i prethodio je donošenju odluke kojom je proglašeno vanredno stanje. <https://www.srbija.gov.rs/vest/451323/proglaseno-vanredno-stanje-na-teritoriji-citave-srbije.php> (pristupljeno 5. V 2020)

53 <https://www.srbija.gov.rs/vest/463470/vlada-saglasna-sa-predlogom-za-ukidanje-vanrednog-stanja> (pristupljeno 5. V 2020)

54 Član 200 stav 5 Ustava Republike Srbije.

55 Član 105 st. 2 tačka 3 Ustava Republike Srbije.

56 Član 200 st. 6 Ustava Republike Srbije.

57 Član 200 st. 9 Ustava Republike Srbije.

58 „Sl. glasnik RS”, br. 31/20, 36/20, 38/20, 39/20, 43/20 i 47/20.

59 Član 106 st. 2 Ustava Republike Srbije.

(ali ne i odgovornosti prema građanima i građankama) o brojnim pitanjima značajnim za građane i građanke Srbije uključujući i ograničenja njihovih sloboda i prava za vreme trajanja pandemije COVID-19. Postoje instrumenti da se Narodna skupština podstakne na rad i podseti na svoje ustavne dužnosti - predsednica Narodne skupštine nije sazvala sednicu iako je na to Ustav obavezuje.⁶⁰

Nakon što je Vlada 25. IV uputila Narodnoj skupštini na potvrdu Odluku o proglašenju vanrednog stanja i Uredbu o merama za vreme vanrednog stanja predsednica Narodne skupštine sazvala je sednicu Narodne skupštine za 29. IV 2020. U najavi sednice ona je prejudicirala odluku Narodne skupštine i istakla da će ove odluke Vlade biti potvrđene u Narodnoj skupštini.

- Vlada nije podnela na potvrdu Odluku o proglašenju vanrednog stanja kao ni uredbe o merama za vreme vanrednog stanja, što je bila dužna da učini u roku od 48 časova od njihovog usvajanja ukoliko Narodna skupština može da se sastane. Prepreke za sastajanje skupštine nisu postojale, što potvrđuje i činjenica da se ona sastala nakon 40 dana iako su sve mere bile na snazi i u jednom i u drugom momentu. Vlada je mogla da podstakne sazivanje Narodne skupštine. To je učinila tek 25. IV 2020, 40 dana nakon donošenja Odluke o proglašenju vanrednog stanja. Potom je predsednica Narodne skupštine (koja se u protekla gotovo dva meseca nije nijednom obratila javnosti - građanima i građankama) sazvala sednicu Narodne skupštine za 28. IV 2020.

- Narodni poslanici (njih najmanje 1/3) koji imaju pravo da zatraže sazivanje vanrednog zasedanja Narodne skupštine mogli su to pravo koristiti pozivom na opšti pravni standard da „onaj ko može više, može i manje“ i kada se radi o zahtevu

da se sazove sednica u toku redovnog zasedanja Narodne skupštine.

- Pokušaj da se podstakne rad Narodne skupštine bili su i predlozi u Deklaraciji ŽPRS (ženskih organizacija civilnog društva i ekspertkinja za rodnu ravnopravnost) usvojena nakon nacionalnih konsultacija za borbu protiv epidemije COVID-19.⁶¹
- Apeli da parlamenti obavljaju svoje nadležnosti i u ovakvim prilikama dolazili su u više navrata i od strane zvaničnika EU.

5.1.4. Inicijative za ocenu ustavnosti i zakonitosti Odluke o proglašenju vanrednog stanja i Uredbe o merama za vreme vanrednog stanja

Ustavnom sudu RS podneto je više inicijativa, od strane advokata i organizacija civilnog društva za ocenu ustavnosti. Uredbe o merama za vreme vanrednog stanja⁶², Naredbe o ograničenju i zabrani kretanja lica na teritoriji Srbije⁶³ i dr. U inicijativama se osporava:

- Ustavnost Odluke o proglašenju vanrednog stanja i navodi da su pandemija ili epidemija zaraznih bolesti elementarna nepogoda koja ugrožava zdravlje, a ne javna opasnost koja ugrožava opstanak države ili građana. Shodno tome, na ovu situaciju je, prema podnosiocima inicijative trebalo primeniti Zakon o zaštiti stanovništva od zaraznih bolesti koji reguliše postupanje u ovakvim situacijama.
- Ustavnost i zakonitost Naredbe o ograničenju i zabrani kretanja lica na teritoriji Srbije⁶⁴ jer Vlada, čija je to nadležnost nije propisala konkretne mere odstupanja od ljudskih prava, već je ovlastila

60 Član 104 st. 2 Ustava Republike Srbije, član 19 st. 1 tačka 2 Zakona o Narodnoj skupštini.

61 Deklaracija je usvojena 9. aprila i prosleđena Vladi, predsedniku republike, predsednici Narodne skupštine, Koordinacionom telu za rodnu ravnopravnost.

62 "Sl. glasnik RS", br. 29/20.

63 "Sl. glasnik RS", br. 29/20.

64 "Sl. glasnik RS", br. 34/20 39/20, 40/20 i 46/20.

Ministarstvo unutrašnjih poslova da to učini svojom odlukom, uz saglasnost Ministarstva zdravlja.⁶⁵

- Ustavnost i zakonitost mera vezanih za saslušanje (video link – „skajp suđenja“) osumnjičenih za kršenje mera propisanih za vreme vanrednog stanja što je povreda prava na pravično suđenje koje ima status apsolutno zaštićenog prava i koje ne podleže ograničenjima ni u vreme rata ili vanrednog stanja.

Na internet stranici Ustavnog suda o ovim inicijativama nema podataka. Poslednji podatak o tekućim aktivnostima Ustavnog suda datira 5. III 2020. a nakon toga se na internet stranici mogu naći samo dva dokumenta od 22. III 2020., Uputstvo o radu kancelarije Ustavnog suda za neposredan prijem podnesaka za vreme vanrednog stanja i Obaveštenje o stupanju na snagu Uredbe o rokovima u sudskim postupcima za vreme vanrednog stanja proglašenog 15. marta 2020. godine. Moglo bi se na osnovu toga zaključiti da Ustavni sud ne održava sednice za vreme vanrednog stanja.

5.2. Propisi o ograničenju ljudskih prava u kontekstu međunarodnih standarda i Ustava Srbije

Okvir za analizu mera – mere treba da pokažu delotvornost u borbi sa pandemijom ali i da korespondiraju sa evropskim vrednostima i ne ugroze demokratiju, vladavinu prava i ljudska prava. Mere koje se preduzimaju sagledavamo samo na nekoliko primera

koji služe kao ilustracija, osloncem na: *donosioca mere i akt kojim je propisana* (nadležnost za donošenje i propis koji reguliše meru), *test srazmernosti* (ograničenje prava srazmerno pretnji po zdravlje koju izaziva virus) i *vremensko ograničenje mera*.

5.2.1. Propisi o ograničenju ljudskih i manjinskih prava doneti u vreme vanrednog stanja⁶⁶

Ustav RS, Zakon o zaštiti stanovništva od zaraznih bolesti⁶⁷, Naredba o zabrani okupljanja u Republici Srbiji na javnim mestima u zatvorenom prostoru⁶⁸, Uredba o merama za vreme vanrednog stanja⁶⁹, Odluka o privremenom ograničavanju kretanja tražilaca azila i iregularnih migranata smeštenih u centrima za azil i prihvatnim centrima u Republici Srbiji⁷⁰, Uredba o prekršaju za kršenje Naredbe Ministarstva unutrašnjih poslova o ograničenju i zabrani kretanja lica na teritoriji Republike Srbije⁷¹ Naredba o organizovanju i sprovođenju mere karantina⁷², Naredba o ograničenju i zabrani kretanja lica na teritoriji Republike Srbije⁷³, Odluka o statusu stranih državljana u Republici Srbiji⁷⁴ kao i drugi propisi, instrukcije⁷⁵, zaključci Vlade, i dr.

5.2.2. Opšta zapažanja o propisima koji regulišu mere usvojene u vanrednom stanju

Uvid u propise upućuje na nekoliko opštih zapažanja:

Propisi nisu rodno senzitivni, retke su mere koje se odnose na ranjive grupe (deca, osobe sa invaliditetom, autistične osobe, osobe sa smetnjama u razvoju, stari

65 <https://www.danas.rs/drustvo/vladavina-prava/neustavna-naredba-o-zabrani-kretanja/>

66 Preciznije na linku <https://www.propisi.net/propisi-doneti-povodom-vanrednog-stanja-covid-19/> (pristupljeno od 15. III 2020. svakodnevno da bi spisak propisa bio ažuriran sve do 30. IV 2020.)

67 „Sl. glasnik RS“, br.15/16.

68 „Sl. glasnik RS“, br. 30/20, 39/20, 40/20

69 „Sl. glasnik RS“, br. 31/20, 36/20, 38/20, 39/20, 43/20, 47/20 i br. 49/20

70 „Sl. glasnik RS“, br. 32/20.

71 „Sl. glasnik RS“, br. 39/20

72 „Sl. glasnik RS“, br. 33/20.

73 „Sl. glasnik RS“, br. 34/20, 39/20, 40/20 i 46/20.

74 „Sl. glasnik RS“, br. 41/20.

75 Npr. Instrukcija Ministarstva za rad, zapošljavanje, biračka i socijalna pitanja upućena direktorima ustanova socijalne zaštite 10. III 2020.

posebno oni u gerontološkim centrima⁷⁶, trudnice, osobe sa autizmom⁷⁷, osobe sa smetnjama u razvoju posebno one smeštene u odgovarajuće ustanove, hronični bolesnici, samohrani roditelji, izbeglice, romska populacija, beskućnici i dr. U ovim okolnostima posebno ranjiva grupa su zdravstveni radnici⁷⁸ (lekari, medicinske sestre, laboranti, negovateljice, spremačice, vozači u kolima hitne pomoći i dr.) posebno oni koji rade neposredno sa osobama pozitivnim na COVID-19 za koje je neophodno propisati dodatne posebne mere zaštite, raspored rada koji će im omogućiti da se odmore, mere koje će sprečiti da u svoje porodice unesu virus i dr. Postupno su uvedene i posebne mere za neke ranjive grupe (npr. deca, trudnice, autistične osobe i osobe sa smetnjama u razvoju, osobe sa invaliditetom i druge osobe kojima je potrebna pomoć asistenta i dr.) često na podsticaje koji su dolazili od građana ili su ih inicirali Poverenica za ravnopravnost⁷⁹ i Zaštitnik građana.⁸⁰ Prateći mere zapaža se da je, naročito prvih mesec dana više pažnje, prostora i vremena u medijima bilo posvećeno šetnji kućnih ljubimaca nego npr. merama za posebno rizičnu populaciju kada se radi o COVID-19 (hronični bolesnici i bolesnici koji boluju od retkih bolesti, stare osobe, osobe sa invaliditetom, zdravstveni radnici i dr.).

→ **Velika je frekvencija izmena propisa** (npr. Odluka o proglašenju bolesti COVID-19 izazvane virusom SARS-CoV-2 zaraznom bolešću⁸¹ novelirana je 14 puta tokom marta i prve polovine aprila). Na samom početku vanrednog stanja, čak i pravnici su teško mogli pratiti izmene propisa. Nedostajalo je ažuriranje na dnevnom nivou i prečišćeni tekstovi. Građani i građanke često nisu imali blagovremene i tačne informacije o svojim pravima i obavezama (npr. da li policijski

čas počinje u 17 časova ili u 15 časova, da li penzioneri idu u kupovinu u nedelju, subotu ili petak). Ovaj nedostatak, koji je ugrožavao pravnu sigurnost je delom otklonjen, barem za one kojima je internet dostupan. Na posebnom sajtu⁸² mogu se naći spisak i prečišćeni tekstovi propisa, ali mnogim građanima i građankama internet nije dostupan (nemaju računar ili potrebna znanja). U ovom trenutku veoma teško je pratiti sadržaj propisa i vreme (momenat, dan) u kome je neko pravilo važno što je značajno za zaštitu ljudskih prava i pravnu sigurnost građana i građanki. Informacije o sadržaju aktuelnih mera mediji prate veoma površno, često informacije o tome nisu bile ni tačne niti potpune što je dodatno unosilo zabunu (npr. informacije o tome kojim građanima će biti isplaćeno 100 evra).

Izdvajamo kao ilustrativan primer: Odluku o proglašenju bolesti COVID-19 izazvane virusom SARS-CoV-2 zaraznom bolešću propisivala je prvo mogućnost da nadležni organi privremeno zabrane, odnosno ograniče ulazak i kretanje lica koja dolaze iz zemalja pogođenih virusom, a koje se u Odluci taksativno navode. Novela (16.03.2020) propisuje različito postupanje zavisno od toga da li osoba dolazi iz zemlje žarišta epidemije ili ne i zavisno od toga određuje se dužina trajanja kućne izolacije i nadzora (14 odnosno 28 dana). Nakon dva dana (18.03.2020) Odluka se menja i prvi put se propisuje obavezna mera stavljanja pod zdravstveni nadzor u trajanju od 14 dana (izolacija u kućnim uslovima). Već sutradan (17. 03. 2020) ponovo je menjana Odluka pa meru izolacije u kućnim uslovima zamenjuje karantin i određuje se ustanova u koju se ta lica upućuju. Novelom Odluke (28.03. 2020) lica koja su zaražena upućuju se u izolaciju u objekte koji su za to

76 Videti prilog br. 2.

77 Poverenica za ravnopravnost inicirala je rešavanje ovog problema <http://ravnopravnost.gov.rs/inicijativa-za-kretanje-osoba-sa-autizmom-cir/> (pristupljeno 15. IV 2020)

78 Videti prilog br. 1.

79 Npr. upozorenje javnosti zbog stigmatizacije osoba zaraženih virusom COVID-19; upozorenje povodom uvreda doktorke Darije Kisić Tepavčević; inicijativa za izdavanje dozvola personalnim asistentima i negovateljima/negovateljicama; preporuka Ministarstvu za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja u vezi sa kretanjem osoba sa autizmom i dr. <http://ravnopravnost.gov.rs/> (pristupljeno 15. IV 2020).

80 Npr. kontrola pravilnosti i zakonitosti reagovanja MUP-a; kontrola rada Gerontološkog centra Niš i Ministarstva za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja; apel jedinicama lokalne samouprave da brže izdaju dozvole za kretanje, poziv svim nadležnima da se poštuju prava deteta i dr. <https://www.ombudsman.rs/> (pristupljeno 15. IV 2020).

81 „Sl. glasnik RS”, br. 23/20, 24/20, 27/20, 28/20, 30/20, 32/20, 35/20, 37/20, 38/20, 39/20, 43/20, 45/20, 48/20 i 49/20.

82 <https://www.propisi.net/propisi-doneti-povodom-vanrednog-stanja-covid-19/>

namenjani, a licima koja su u samoizolaciji ona se po isteku vremena za koje je propisana produžava za još 14 dana. Potom se Odluka ponovo menja (31.03.2020). Mera karantina u posebnim objektima, ponovo se zamenjuje merom kućne izolacije, a lica koja ulaze u Srbiju, a imaju simptome COVID-19, upućuju se odmah u odgovarajuću zdravstvenu ustanovu. Potom novela Odluke (01. 04. 2020) reguliše otpuštanje izlečenih lica i obavezu njihove izolacije koja traje 14 dana, kao i mogućnost da licu koje je u samoizolaciji zbog kontakta sa zaraženom osobom, a ima potrebu da napusti Srbiju pre isteka mere, sanitarni inspektor svojom odlukom može obustaviti izvršenje mere i dozvoliti da napusti Srbiju ukoliko kod tog lica do dana podnošenja zahteva za obustavu mere nije razvijen nijedan simptom bolesti.⁸³ To je kod građana unosilo zabunu.

→ **Pravne praznine** koje su se pokazale u praksi odmah po usvajanju mera i na koje je trebalo brzo reagovati (npr. zbrinjavanje dece kada je samohrani roditelj zaražen; briga o osobama kojima je neophodna nega kada negovatelj/ka ili personalni asistent zaražen ili ne može da se kreće jer traje „policijски čas“⁸⁴ (ne zna se čemu je služilo korišćenje ovog militarističkog termina, sem možda da izazove strah kod građana i građanki jer se i tu faktički radilo o ograničenju slobode kretanja); smanjenje plate zdravstvenih radnika koji su zaraženi virusom i smešteni u odgovarajuće ustanove što je tretirano kao bolovanje⁸⁵; u vreme kada stariji od 65 godina mogu u kupovinu, apoteke ne rade i ne mogu da nabave lekove i dr.)

→ **Brzopletost u odlučivanju** (npr. informisanje o vanrednom stanju rezervisano samo za Krizni štab propisano Zaključkom Vlade, na predlog Generalnog sekretarijata Vlade⁸⁶ i povlačenje ove mere, Zaključkom Vlade⁸⁷ o prestanku

njenog važenja takođe na predlog Generalnog sekretarijata Vlade; slično je i sa odlukom da se konferencije za medije održavaju bez prisustva novinara, a pitanja postavljaju imejlom, iako postoji mogućnost da se to učini video-linkom, koja je nakon nekoliko dana takođe ukinuta).

→ **Regulisanje pitanja neodgovarajućim aktom** (npr. Preporuka Ministarstva pravde na osnovu koje je održano prvo „Skajp“ suđenje i Zaključak Visokog saveta sudstva; naknadno to je regulisano Uredbom o načinu učešća optuženog na glavnom pretresu u krivičnom postupku koji se održava za vreme vanrednog stanja⁸⁸ iako se time ograničava jedno od prava vezanih za pravo na pravično suđenje koje ima status apsolutno zaštićenog prava i ne podleže ograničenjima čak ni u vreme ratnog stanja, pa se ne može ograničiti ni uredbom Vlade.)

→ **Naknadno regulisanje** (npr. Uredba o načinu učešća optuženih za vreme vanrednog stanja usvojena je 1. IV 2020. godine, nakon više već održanih „Skajp“ suđenja).

→ **Nejednak tretman građana/građanki u primeni mera i sankcionisanju kršenja mera** – različito postupanje u istoj ili sličnoj situaciji - posredna diskriminacija. Na primer, neki građani su dobijali pismene naloge za samoizolaciju, drugi usmene ili nikakve naloge; nejednak tretman prilikom sankcionisanja kršenja zabrane kretanja (npr. pevač i fudbaler zatečeni u društvu u jednom hotelu u vreme zabrane kretanja kažnjeni su simbolično izolacijom u kućnim uslovima i nagodbom; zemljoradnik koji se vraćao sa njive traktorom i povredio zabranu kretanja koja je sve do toga dana bila od 17 časova, a toga

83 Izvor: Ljudska prava i COVID-19 - analiza izmene pravnog okvira tokom vanrednog stanja i uticaj na uživanje ljudskih prava Yucom, Beograd. <http://www.yucom.org.rs/ljudska-prava-i-covid-19/> (pristupljeno 29. IV 2020).

84 Poverenica za ravnopravnost inicirala je rešavanje ovog problema <http://ravnopravnost.gov.rs/> (pristupljeno 29. IV 2020)

85 Zaključkom Vlade 05 broj 53-3008/20-2 od 3. IV 2020. preporučeno je poslodavcima da isplata pune plate u svim slučajevima kada je osoba odsutna sa posla jer je zaražena virusom i smeštena u odgovarajuću ustanovu.

86 Zaključak Vlade (05 broj 53-2928/20) 31 III, 2020, „Sl. glasnik RS“ br. 48/20,

87 Zaključak Vlade (05 broj 53-3010/20) 3 IV, 2020 „Sl. glasnik RS“, br. 50/2020.

88 „Sl. glasnik RS“, br. 49/20.

dana od 13 časova kažnjen je sa 50 000 dinara); nedosledna primena mera i odsustvo potpunijeg nadzora i kontrole nad njihovom primenom (npr. svi izabrani lekari su imali obavezu da u određenom roku pozovu svoje pacijente, posebno hronične bolesnike, neki su to uradili, drugi nisu; gerontološkom centru u Nišu od ukupno 256 pacijenata 140 pacijenata i 4 zdravstvena radnika je pozitivno na COVID-19, jer mere nisu poštovane bilo je poseta, izlaska van doma pa i indicija da se kriju simptomi bolesti; lišen je slobode direktor doma protiv koga je podignuta optužnica za teško krivično delo protiv zdravlja ljudi⁸⁹ i dr.).

Informisanje na lokalnom nivou je neujednačeno, a u manjim jedinicama lokalne samouprave i posebno u selima nedostaje informisanje građana i građanki o stanju u lokalnoj sredini, merama koje preduzimaju javne vlasti a posebno lokalna samouprava u okviru svojih nadležnosti. Lokalnih medija uglavnom nema i to se sada oseća, a internet je dostupan i koristi ga mali broj osoba.

→ **Nedostaju ili su doneti pre više godina strateški dokumenti** (strategije i akcioni planovi) o zaštiti stanovništva od zaraznih bolesti (npr. Nacionalna strategija zaštite i spasavanja u vanrednim situacijama usvojena je još 2011. godine⁹⁰, Plan zdravstvene zaštite iz 2012. godine⁹¹ i dr.)

5.3. Ljudska prava u vreme vanrednog stanja – status i ograničenja

5.3.1. Opšte odredbe o ograničenju ljudskih prava – Ustav Srbije

Ustav Srbije dopušta ograničenje ljudskih prava i u redovnim⁹² i u vanrednim prilikama⁹³ u skladu sa međunarodnim standardima o ograničenjima ljudskih prava.⁹⁴ Uslove pod kojima je dopušteno ograničenje prava u redovnim prilikama propisuje Ustav. Ljudska prava mogu biti ograničena: 1) ako Ustav dopušta ograničenje; 2) ako je svrha ograničenja dopuštena Ustavom; 3) obim ograničenja koji je neophodan da se ustavna svrha ograničenja zadovolji u demokratskom društvu i 4) bez zadiranja u suštinu zajemčenog prava. Ustav reguliše i posebnu dužnost državnih organa i naročito sudova, da prilikom ograničavanja ljudskih prava vode računa o: 1) suštini prava koje se ograničava; 2) važnosti svrhe ograničenja; 3) prirodi i obimu ograničenja; 4) odnosu ograničenja i svrhe zbog koje se uvodi ograničenje; 5) o tome da li postoji način da se svrha ograničenja postigne manjim ograničenjem prava (test proporcionalnosti).

Uz poštovanje ovih opštih ustavnih odredbi o ograničenju ljudskih prava, radi zaštite javnog zdravlja i sprečavanja širenja zaraznih bolesti, mogu se ograničiti sloboda kretanja⁹⁵ i sloboda okupljanja.⁹⁶ Znatno delikatnija je situacija ograničenja ljudskih prava jer njihov sadržaj i obim zavise od toga da li su proglašene u vanrednim prilikama, vanrednom stanju ili ratnom stanju. U tim okolnostima važno je ukazati na razliku u ograničenjima ljudskih prava kada su u pitanju prava koja imaju status apsolutno zaštićenih prava i od kojih

89 Izvor: podaci saopšteni na konferenciji za štampu 13. IV 2020. u 15 časova.

90 <http://mup.gov.rs/wps/portal/sr/dokumenti/Strategije/lut/p/z1/04> (pristupljeno 5. V 2020.)

91 http://www.podaci.net/_gSRB/propis/Plan_zdravstvene_zastite/P-zozor03v1215.html (pristupljeno 5. V 2020.)

92 Član 20 Ustava Republike Srbije.

93 Član 202 Ustava Republike Srbije.

94 Član 4 Pakta o građanskim i političkim pravima i član 15 Evropske konvencija o ljudskim pravima.

95 Član 39 st. 2 Ustava Republike Srbije.

96 Član 54 stav 4 Ustava republike Srbije.

nije moguće odstupanje u vreme vanrednog stanja ili rata, od svih drugih prava kod kojih je to odstupanje dopušteno.

5.3.2. Apsolutno zaštićena prava

Status apsolutno zaštićenih prava, koja ne podležu ograničenjima ni u toku ratnog stanja prema Ustavu Srbije⁹⁷ imaju: pravo na dostojanstvo i slobodan razvoj ličnosti⁹⁸, pravo na život⁹⁹, pravo na nepovredivost fizičkog i psihičkog integriteta¹⁰⁰, zabranu ropstva, položaja sličnog ropstvu i prinudnog rada¹⁰¹ uz izuzetak da se „prinudnim radom se ne smatra rad ili služba za vreme ratnog ili vanrednog stanja u skladu sa merama propisanim prilikom proglašenja ratnog ili vanrednog stanja“¹⁰², postupanje s licem lišenim slobode¹⁰³, pravo na pravično suđenje¹⁰⁴, pravnu sigurnost u kaznenom pravu¹⁰⁵, pravo na pravnu ličnost¹⁰⁶, pravo na državljanstvo¹⁰⁷, slobodu misli, savesti i veroispovesti¹⁰⁸, crkve i verske zajednice¹⁰⁹, prigovor savesti¹¹⁰, slobodu izražavanja nacionalne pripadnosti¹¹¹, zabranu izazivanja rasne, nacionalne i verske mržnje¹¹², pravo na zaključenje braka i ravnopravnost supružnika¹¹³, slobodu odlučivanja o rađanju¹¹⁴, prava deteta¹¹⁵, zabranu nasilne asimilacije.¹¹⁶ Ustav Srbije prati standarde u međunarodnim dokumentima, ali je set apsolutno

zaštićenih prava širi od seta apsolutno zaštićenih prava u međunarodnim dokumentima.¹¹⁷

5.3.3. Mere ograničenja ljudskih prava u vanrednom stanju – da li je bilo povrede prava?

Kao ilustrativne primere izdvajamo:

Povreda prava na dostojanstvo ličnosti¹¹⁸ kao apsolutno zaštićeno pravo, povređeno je u više navrata javnim obraćanjem, posebno predstavnika vlasti, uz pogrdne reči (licemeri, samoživi i sl.) kao i pretnje i zastrašivanja da na grobljima neće biti mesta za mrtve ukoliko se ne poštuju propisane mere.

Povreda psihičkog integriteta¹¹⁹ kao apsolutno zaštićeno pravo, povređeno je ponižavajućim postupanjem prema građanima i građankama posebno prema licima starijim od 65 godina (npr. mera da stare osobe mogu jednom nedeljno od 3 do 7 ujutro, dakle u sred noći da odlaze u kupovinu, i tako prekidaju san; kod njih to izaziva strah, osećaju se nebezbedno i poniženo), kao i javnim obraćanjem predstavnika javnih vlasti u više navrata povišenim i pretećim tonom, pogrdne reči i uvrede (licemeri, samoživi i sl.), pretnje i zastrašivanja (npr. da na grobljima neće biti mesta za mrtve ukoliko se ne poštuju propisane mere, naoružani vojnici koji – po dvojica koji „patroliraju“

97 Član 202 stav 4 Ustava Republike Srbije.

98 Član 23 Ustava Republike Srbije.

99 Član 24 Ustava Republike Srbije.

100 Član 25 Ustava Republike Srbije.

101 Član 26 Ustava Republike Srbije.

102 Član 26 stav 4 Ustava Republike Srbije.

103 Član 28 Ustava Republike Srbije.

104 Član 32 Ustava Republike Srbije.

105 Član 34 Ustava Republike Srbije.

106 Član 37 Ustava Republike Srbije.

107 Član 38 Ustava Republike Srbije.

108 Član 43 Ustava Republike Srbije.

109 Član 44 Ustava Republike Srbije.

110 Član 45 Ustava Republike Srbije.

111 Član 47 Ustava Republike Srbije.

112 Član 49 Ustava Republike Srbije.

113 Član 62 Ustava Republike Srbije.

114 Član 63 Ustava Republike Srbije.

115 Član 64 Ustava Republike Srbije.

116 Član 78 Ustava Republike Srbije.

117 Uporediti član 202 Ustava Srbije i član 15 Evropske konvencije o ljudskim pravima i protokole 6, 7 i 13 i član 4 Pakta o građanskim i političkim pravima.

118 Član 23 Ustava Republike Srbije.

119 Član 25 Ustava Republike Srbije.

Knez Mihajlovom ulicom iako u toj ulici nema nijedne bolnice ili zdravstvene ustanove, a kao jedan od razloga za angažovanje vojske navodilo se najčešće da će oni čuvati bolnice i medicinske radnike).

Povreda prava na pravično suđenje¹²⁰ kao apsolutno zaštićeno pravo. „Skajp“ suđenja organizovana na osnovu Preporuke Ministarstva pravde¹²¹ i Zaključka Visokog saveta sudstva¹²² - za krivična dela nepostupanje po zdravstvenim propisima za vreme epidemije¹²³ i prenošenje zarazne bolesti¹²⁴ (čl. 249. KZ) suprotna su načelu neposrednosti i javnosti u sudskom postupku.¹²⁵

Diskriminacija¹²⁶ - diskriminatorna priroda nekih mera ograničenja ljudskih prava što je protivno izričitoj ustavnoj odredbi da mere usvojene u vreme vanrednog stanja ne smeju biti diskriminatorne.¹²⁷ To se posebno odnosi na različito postupanje u istoj ili sličnoj situaciji (npr. nejednak tretman građana koji su se vraćali u Srbiju u odnosu na meru izolacije – neki su dobijali pismeno rešenje, drugi usmeno obaveštenje ili nikakvo obaveštenje; vernici mlađi od 65 godina mogli su da obave verske obrede pred Uskrs i postupaju „po svojoj savesti“, ali oni stariji od 65 godina to nisu mogli jer im je sloboda kretanja bila ograničena). Nejednako postupanje prema građanima koji se nisu pridržavali propisanih mera (oni su sankcionisani ali se i tu beleže razlike u načinu sankcionisanja), sa jedne strane, i verskih zajednica čiji su se pojedini velikodostojnici otvoreno protivili propisanim merama, sa druge strane. Desetak dana pred uskršnje praznike vođeni su „svojevrсни pregovori“ između crkve i javnih vlasti o poštovanju mera distanciranja i zabrane kretanja iako Ustav propisuje da je „Srbija svetovna država“,

a „crkve i verske zajednice odvojene od države“ (član 11). Uz jemstvo slobode misli, savesti i veroispovesti (član 43) i status crkava i verskih zajednica (član 44) kao apsolutno zaštićena prava, Ustav i izričito propisuje i da se „sloboda ispoljavanja vere ili uverenja može ograničiti ... ako je to neophodno radi zaštite života i zdravlja ljudi“ (član 43 stav 4), i da „ustavni sud može zabraniti versku zajednicu ... ako njeno delovanje ugrožava pravo na život, pravo na psihičko i fizičko zdravlje“ (član 44 stav 3).

Ograničenje slobode kretanja i povreda drugih prava osoba starijih od 65 godina. Sloboda kretanja je suspendovana za ova lica u kontinuiranom trajanju od 6 dana (144 časa) i sedmog dana još 20 časova (ukupno 164 časa nedeljno), uz pretnju sankcijom. Ova mera traje više od mesec dana od 18. III do 21. IV (punih 35 dana). Test proporcionalnosti nije primenjen (da li bi mere postigle efekat i sa manjim stepenom ograničenja prava?). Npr. u toku trajanja policijskog časa mogao se ostaviti sat vremena za lica starija od 65 godina da prošetaju i obave kupovinu, i snabdeju se lekovima (to uglavnom nije bilo moguće jer apoteke noću nisu radile), a ne da tokom noći kada je nebezbedno posebno odlaze samo u kupovinu (mnoge starije osobe se plaše i u to vreme ne izlaze iz kuća). Sadržaj ovih mera (neophodnih mera za sprečavanje širenja virusa COVID-19) i način na koji su regulisane ograničava ljudska prava velikog broja starijih (više od 1 700 000 penzionera) nije u skladu sa Ustavom (član 20) propisanim kriterijumima ograničenja ljudskih prava.

*

**

120 Član 32 Ustava Republike Srbije, ali i prava iz člana 33 prema stavu Evropskog suda za ljudska prava.

121 Preporuka br. 112 – 01 – 557/2020 – 05 od 17. 3 2020.

122 Zaključak br. 119 – 05 – 132/2020 od 18. III 2020.

123 Član 248 Krivičnog zakonika.

124 Član 249 Krivičnog zakonika.

125 <https://www.cepris.org/licni-stavovi/ilic-virus-neznanja-nikad-ne-spava/> (Pristupljeno 5. IV 2020)

126 Član 21 Ustava Republike Srbije.

127 Član 202 stav 2 Ustava Republike Srbije.

Za kraj nekoliko **pozitivnih primera**. Ima ih sigurno puno više.

Kao pozitivni primeri mogu se istaći: rodna statistika koja se koristi prilikom izveštavanja o smrtnim ishodima od virusa COVID -19 na konferencijama za štampu; primena gestovnog jezika na više TV kanala ne samo u informativnim emisijama već i emisijama vezanim za COVID-19; angažovan i odgovoran odnos lekara koji vode pacijente koji pate od retkih bolesti koji su svoje pacijente pozvali odmah po izbijanju epidemije

i informisali ih o daljem toku lečenja uz preporuku da na posao ne idu (primer Klinički centar Vojvodine); reagovanja Poverenice za ravnopravnost i Zaštitnika građana; zapošljavanje 2500 mladih lekara¹²⁸; video -igrice koju su za Uskrs pripremili studenti elektrotehničkog fakulteta u Novom Sadu kako bi organizovali „virtualno“ takmičenje u farbanju jaja i na neki način omogućili da se u Mokrinu održi tradicionalna manifestacija virtualna „tucijada.“

5.4. Zaključci - legalnost i legitimnost mera u odgovoru na COVID-19

- ➔ Propisi nisu rodno senzitivni, retke su mere koje se odnose na ranjive grupe, a i kada su donete, donete su naknadno na inicijativu Poverenika za ravnopravnost ili organizacija civilnog društva.
- ➔ Velika je frekvencija izmena propisa što ugrožava pravnu sigurnost. Građanke i građani se u tome ne snalaze i nemaju potrebne informacije o svojim pravima i ograničenjima prava.
- ➔ U propisima su postojale brojne pravne praznine na koje je praksa ukazala odmah po njihovom usvajanju. Indikativno je da su se često te praznine odnosila upravo na ranjive kategorije građana i građanki čije potrebe donosioci mera nisu imali u vidu i uzimali u obzir prilikom propisivanja mera, pa su se propisi naknadno dopunjavali, a ljudi su često u takvim situacijama bili prinuđeni da se „snalaze kako znaju i umeju.“
- ➔ Nekoliko odluka i mera bilo je ishitreno, a odlučivanje o ograničenju ljudskih prava brzopleto, pa su te mere i odluke nakon samo dan ili dva stavljene van snage.
- ➔ U više navrata ograničenja ljudskih prava nisu regulisana odgovarajućim propisom, a donosioci tih propisa postupali su izvan svojih Ustavom i zakonom propisanih ovlašćenja.
- ➔ Propisima su naknadno (retroaktivno), nakon primene određenih mera u praksi, regulisana ograničenja ljudskih prava (npr. pravo na pravično suđenje) među kojima su i apsolutno zaštićena prava koja se ne mogu ograničiti ni u vreme vanrednog stanja ni u vreme rata.
- ➔ U primeni mera i sankcionisanju njihovog kršenja primetan je nejednak tretman građana/građanki i diskriminacija s obzirom na neka njihova lična svojstva.
- ➔ Informisanje o merama koje se primenjuju na lokalnom nivou koje usvajaju organi lokalne samouprave je neujednačeno posebno u manjim jedinicama lokalne samouprave i selima. Pored toga upućivanje na informisanje na sajtovima za mnoge građanke i građane, posebno za starije osobe nije dovoljno jer im internet nije dostupan, nemaju računar, ne umeju da ga koriste i sl.
- ➔ Nedostaju ili su doneti pre više godina strateški dokumenti (strategije i akcioni planovi) o zaštiti stanovništva od zaraznih bolesti.

5.5. Preporuke – legalnost i legitimnost mera u odgovoru na COVID-19

- Nakon prestanka vanrednog stanja sagledati rodne aspekte mera ograničenja ljudskih prava, posebno: da li su mere obuhvatale ranjive grupe; da li su se ograničenja ljudskih prava kretala u granicama u kojima međunarodni standardi i Ustav Srbije dopuštaju ograničenje; da li je cilj koji se merom želeo postići mogao biti postignut i manjim ograničenjem prava (test proporcionalnosti); da li su mere poštovalе zabranu diskriminacije; da li je u primeni mera obezbeđen jednak tretman svih građana i građanki; da li su građani i građanke imali potpune i blagovremene informacije o merama koje su se odnosile na njihov svakodnevni život, posebno da li su informisani o merama koje su preduzimale lokalne samouprave u okviru svojih ingerencija; da li je ostvaren nadzor i kontrola nad primenom mera ograničenja ljudskih prava; da li je bilo kršenja ljudskih prava (koja prava su povređena, na koji način, ko su subjekti tih prava, ko je, aktom ili radnjom, povredio prava) i dr.
- Zakonsku regulativu dopuniti i otkloniti pravne praznine koje su se pokazale u praksi u toku pandemije i trajanja vanrednog stanja.
- 3. Usvojiti strateške i planske dokumente o zaštiti stanovništva od zaraznih bolesti.
- Pokrenuti (inicijativa ili predlog) pred Ustavnim sudom ocenu ustavnosti Odluke o uvođenju vanrednog stanja, Odluke Narodne skupštine o potvrđivanju Odluke o uvođenju vanrednog stanja kao i Odluke o prestanku vanrednog stanja.
- Pokrenuti (inicijativa ili predlog) pred Ustavnim sudom ocenu ustavnosti uredbi Vlade donetih u vreme vanrednog stanja, posebno uredbi o ograničenju ljudskih prava, kao i ocenu ustavnosti Zakona o potvrđivanju uredbi Vlade donetih u vreme vanrednog stanja.
- U posebnim izveštajima Poverenika za ravnopravnost i Zaštitnika građana odmah po prestanku vanrednog stanja obraditi i publikovati podatke o broju pritužbi građana, na povredu kojih ljudskih prava su se odnosile, ko je naneo povredu pravima, da li su nadležne institucije reagovalе.
- Pratiti postupanje Ustavnog suda u vezi sa inicijativama za ocenu ustavnosti i zakonitosti propisa usvojenih u vreme vanrednog stanja kao i ustavnim žalbama podnetim na kršenje ljudskih prava.
- Pratiti redovno izveštaje, reagovanja, istraživanja, publikacije, inicijative civilnog sektora kao i pojedinaca koji se odnose na režim ljudskih prava u toku vanrednog stanja, posebno povrede ljudskih prava.

6. INFORMISANJE

Ovaj odeljak uključuje pregled mera koje je u oblasti informisanja donela Vlada Republike Srbije tokom trajanja vanrednog stanja odnosno epidemije virusa SARS-CoV-2. Rezultati analiza sadržaja i monitoringa medija još nisu dostupni, ali će medijsko izveštavanje sigurno biti predmet raznovrsnih istraživanja u narednom periodu.

U vanrednim situacijama ili epidemiji, mediji su naročito značajni zbog informacija o zaštiti zdravlja, odnosno primeni mera vezanih za zaštitu zdravlja stanovništva, ali i zbog prava građana i građanki na informisanje. Uloga medija je i da informišu građane i građanke o pitanjima od javnog interesa, što je Zakonom o javnom informisanju i medijima¹²⁹, članom 15, definisano kao:

Šta znači informisanje

- 1) istinito, nepristrasno, pravovremeno i potpuno informisanje svih građana Republike Srbije;
- 2) istinito, nepristrasno, pravovremeno i potpuno informisanje na maternjem jeziku građana Republike Srbije pripadnika nacionalnih manjina;
- 3) informisanje na srpskom jeziku pripadnika srpskog naroda koji žive van teritorije Republike Srbije;
- 4) očuvanje kulturnog identiteta srpskog naroda i nacionalnih manjina koje žive na teritoriji Republike Srbije;
- 5) informisanje inostrane javnosti na stranim jezicima kada je to od interesa za Republiku Srbiju;
- 6) informisanje osoba sa invaliditetom i drugih manjinskih grupa;
- 7) podrška proizvodnji medijskih sadržaja u cilju zaštite i razvoja ljudskih prava i demokratije, unapređivanja pravne i socijalne države, slobodnog razvoja ličnosti i zaštite dece i mladih, razvoja kulturnog i umetničkog stvaralaštva, razvoja obrazovanja, uključujući i medijsku pismenost kao deo obrazovnog sistema, razvoja nauke, razvoja sporta i fizičke kulture i zaštite životne sredine i zdravlja ljudi;
- 8) unapređivanje medijskog i novinarskog profesionalizma. U medijskim kodeksima većine zemalja, uključujući i Srbiju, jedan od najvažnijih javnih interesa jeste zaštita zdravlja, bezbednosti i života stanovništva.

Zakon o zaštiti stanovništva od zaraznih bolesti¹³⁰ u članu 17 definiše informisanje zdravstvenih radnika i stanovništva, kao jednu od posebnih mera zaštite stanovništva. Članom 49 ova mera je bliže definisana:

„Zavodi, odnosno instituti za javno zdravlje obavezni su da informišu zdravstvene radnike i stanovništvo o razlozima i načinu sprovođenja posebnih mera za suzbijanje i sprečavanje zaraznih bolesti, a posebno u slučajevima kada je potrebna saradnja zdravstvenih

radnika i stanovništva u sprovođenju posebnih mera za suzbijanje i sprečavanje zaraznih bolesti.

Zdravstveni radnici ili pravna lica koje obavljaju zdravstvenu delatnost mogu informisati ostale zdravstvene radnike i stanovništvo isključivo u delu mera koje sami sprovode.

Na predlog Zavoda za javno zdravlje osnovanog za teritoriju Republike Srbije u slučajevima iz stava 1 ovog

129 „Sl. glasnik RS”, br. 83/2014, 58/2015 i 12/2016

130 („Sl. glasnik RS”, br. 15/2016 i 8/2020) https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_zastiti_stanovnistva_od_zaraznih_bolesti.html

člana ministar će informisati zdravstvene radnike i stanovništvo o sprovođenju posebnih mera za suzbijanje i sprečavanje zaraznih bolesti.”

U članu 51 definisano je sprovođenje mera u vanrednoj situaciji, koja uključuje pojavu nedovoljno poznate zarazne bolesti ili mogućnost masovnog prenošenja, i predviđa aktiviranje sistema komunikacije u vanrednom stanju.

Osim ovih, osnovnih uloga medija, o zaštiti prava na informisanje o pitanjima od javnog interesa, komunikacije u službi očuvanja zdravlja i života stanovništva, nesporan je uticaj medija na stavove, ponašanje i emocije. Prvenstveno nam govore o čemu treba da mislimo, a zatim i na koji način o tome treba da mislimo. Upravo zbog toga, medijski standardi (vodiči, kodeksi novinara, smernice za izveštavanje) i pravila dobre medijske prakse, uključuju i one koji se odnose na zaštitu prava manjinskih i ranjivih grupa, sprečavanje stereotipnog izveštavanja i prenošenje uvredljivih i diskriminatornih sadržaja.

U skladu sa tim, mere i aktivnosti koje je Republika Srbija preduzela u oblasti informisanja, sagledavaju se iz tri ugla:

- Zaštita prava na informisanje stanovništva, uključujući i manjinske i ranjive grupe;
- Zaštita slobode medija i dobrobit novinara i novinarki;
- Zastupljenost stereotipa i predrasude prema ženama i drugim manjinskim grupama.

Agencija Ujedinjenih nacija za osnaživanje žena i rodnu ravnopravnost (UN WOMEN) u saradnji sa drugim UN agencijama i Radnom grupom za komunikaciju o riziku i uključivanje zajednice kreirala je specijalizovan vodič za uključivanje marginalizovanih grupa¹³¹. Kao ranjive i marginalizovane grupe navedene su: one koje se oslanjaju na neformalnu ekonomiju, koje se nalaze u oblastima koje su žarišta epidemije, imaju neadekvatan

pristup socijalnim uslugama odnosno političkom uticaju, imaju ograničene kapacitete i mogućnosti za izdržavanje i adaptaciju i imaju ograničen ili nikakav pristup tehnologijama. Specifične mere su preporučene za decu, osobe sa invaliditetom, žene i devojčice, trudnice, osobe koje žive sa HIV-om, osobe sa iskustvom rodno zasnovanog nasilja, izbeglice i migrante, stara lica, ljude koji već žive u humanitarnim vanrednim situacijama, osobe sa postojećim zdravstvenim problemima, seksualne i rodne manjine, etničke i rodne manjine.

Preporuke koje se odnose na uključivanje žena i devojčica su:

- Osigurati da su timovi za angažovanje zajednice rodno uravnoteženi i da se unutar njih promoviše liderstvo žena.
- Pružati posebne savete ljudima – uobičajeno ženama – koje se brinu o deci, starim licima i drugim ranjivim grupama stanovništva u karantinu, a koji možda ne mogu da izbegnu blizak kontakt.
- Osmisliti onlajn i uživo ankete i druge aktivnosti angažovanja tako da žene koje su uključene u neplaćeni rad na pružanju nege mogu da učestvuju. Uzeti u obzir pitanja koja se odnose na brigu o deci, prevoz, kao i sigurnost prilikom ličnog obavljanja aktivnosti na angažovanju zajednice.
- Osigurati da postoji rodni balans među medicinskim osobljem na prvoj liniji odbrane i da su zdravstvene ustanove kulturno i rodno senzitivne.

Preporuke koje se odnose na trudnice su:

- Napraviti edukativni materijal za trudnice o osnovnim higijenskim praksama, predostrožnosti od infekcije i kako i gde da traže negu na osnovu svojih pitanja i zabrinutosti.

→ Prevesti ovaj materijal na lokalne jezike i prilagoditi ga lokalnom kontekstu.

Ključne preporuke koje se odnose na komunikaciju su:

- Sprovoditi nacionalni plan komunikacije o riziku i angažovanju zajednice za COVID-19, uključujući detalje o predviđenim merama u oblasti javnog zdravlja.
- Iskoristiti postojeće procedure za pandemiju gripa ako su dostupne i prikladne. Obaviti brze procene da bi se razumela ciljna publika, percepcije, zabrinutosti, izvori informacija od poverenja, željeni jezici, nosioci uticaja i željeni kanali komunikacije.
- Pripremiti lokalne poruke na osnovu pitanja i zabrinutosti članova zajednice i prethodno ih testirati kroz participativni proces, a koje su posebno namenjene ključnim akterima i grupama u riziku.
- Identifikovati grupe iz zajednice od poverenja (lokalni nosioci uticaja, kao što su lideri u zajednici, verski lideri, zdravstveni radnici, volonteri u zajednici) i lokalne mreže (kao što su grupe žena, grupe mladih, poslovne grupe i tradicionalni iscelitelji).
- Osigurati da su u planove za komunikaciju o riziku i angažovanje zajednice uneti rodna analiza i podaci razvrstani prema polu, starosti, trudnoći i invaliditetu, tamo gde su dostupni.
- Uspostaviti smernice o privatnosti i zaštiti za potrebe procena i zdravstvene dokumentacije.
- Mapirati postojeće grupe u zajednici koje treba angažovati u okviru komunikacije o riziku i angažovanja zajednice, uključujući ženske grupe i mrežu osoba sa invaliditetom.

→ Razvrstavati sve podatke koji se prikupljaju po polu, starosti i invaliditetu.

- Širiti informacije prilagođene različitim potrebama na osnovu podataka u zajednici: vizuelnim, slušnim, intelektualnim i fizičkim oštećenjima.
- Uspostaviti ciljane forume za komunikaciju sa ranjivim grupama. Uzeti u obzir faktore kao što su njihova pismenost i tehnološki zahtevi.
- Osigurati da radio-emisije i komunikacioni materijali ne jačaju rodne i druge stereotipe. Na primer, ne opisuju žene samo u kontekstu brige o deci ili na kućnim poslovima.

Informisanje tokom trajanja epidemije virusa SARS-CoV-2 obeležila je globalna „infodemija” koja je tekla paralelno sa pandemijom. Od 31.12.2019. kada je Svetska zdravstvena organizacija objavila pojavu slučajeva upale pluća nepoznatog uzroka, do 12.01.2020. kada je globalno počelo da se piše i govori o novom virusu, do 13.02.2020. objavljeno je 9387 medijskih članaka na engleskom jeziku, od čega je 1066 spominjalo reč „strah”¹³². U, kako je kasnije obrazloženo, nameri da smanji strah među stanovništvom, državni vrh Republike Srbije je na konferenciji za štampu 26.02.2020, kada je u Italiji već zabeležen prvi smrtni slučaj (22.02.2020.) i bilo 17 potvrđenih slučajeva, nastojao da umanjí opasnost od epidemije i posledica zaraze virusom. Pulmolog Branislav Nestrović je na toj konferenciji za štampu izjavio:

„Stvarno apelujem na ljude da prestanu da gledaju televiziju, vesti...Stvarno nemojte da verujete neproverenim informacijama. Epidemija u Kini je pri kraju, ona je počela 7. decembra. Već se zna da pada virulencija virusa. Znači virus je sve slabiji i slabiji. Inače je slab. **Evo žene, da kažem za žene. Znači definitivno estrogene štite žene. Žene imaju jako blage oblike, praktično ne umiru od virusa ovoga novoga. Prema tome, što se žena tiče vi slobodno u šoping u Italiju. Čujem da će veliki popusti tamo da**

132 <https://www.niemanlab.org/2020/02/feeling-panicked-about-coronavirus-media-coverage-of-new-epidemics-often-stokes-unnecessary-fear/>

буду, pošto niko živi neće da dođe u Italiju. Prema tome muševе malo pripremite, vi to znate, dobro mentalno. Šalim se, ali stvarno mislim, meni je ta priča bila smešna. To je treća varijanta tog virusa, Sarsa, Mersa i on je najslabiji od sva tri¹³³.”

Ubrzo su uvedene mere zabrane okupljanja, a nakon toga i vanredno stanje. Građani su informisani putem medija - konferencija za štampu koje su se svakodnevno održavale¹³⁴ i uspostavljeni centri za informisanje o virusu¹³⁵. Institut za javno zdravlje je dva puta dnevno saopštavao broj testiranih, odnosno obolelih građana, a jednom dnevno se saopštavao i broj preminulih od posledica obolevanja od virusa.

Razvijene su brojne platforme i pregledi broja obolelih i preminulih na globalnom nivou¹³⁶. Svetska zdravstvena

organizacija na svom sajtu je svakodnevno objavljivala broj zaraženih, oporavljenih i preminulih, na globalnom nivou¹³⁷, ali i odgovore na najčešće dezinformacije u vezi sa virusom¹³⁸, kao što je na primer efekat unošenja izbeljivača ili dezinfekcionih sredstava u organizam, u cilju prevencije.

Na svim internet stranicama Vlade Republike Srbije dostupna je opcija „čitaj mi” za osobe oštećenog vida, a konferencije za štampu su uključivale tumačenje na znakovnom jeziku, za osobe sa oštećenjem sluha. Na zvaničnoj stranici Ministarstva zdravlja posvećenog COVID-19 virusu - <https://COVID19.rs/>, ova opcija nije dostupna, niti informacije na jezicima nacionalnih manjina, ili latinici.

Vlada Srbije usvojila je 28. marta Zaključak o informisanju u vreme pandemije novog koronavirusa, kojim se obaveštavanje javnosti centralizuje, a svima koji objave informacije koje se odnose na lečenje ove bolesti, a koje su saopštila „neovlašćena lica” prete sankcije koje važe za period vanrednog stanja. U zaključku Vlade se, inače, navodi da je za obaveštavanje javnosti o stanju i posledicama zaraze zadužen isključivo Krizni štab za suzbijanje zarazne bolesti COVID-19, na čijem je čelu predsednica Vlade. Sva obaveštenja

javnosti daje predsednica Vlade ili lica koja ovlasti Krizni štab.

Prema Vladinoj odluci, gradonačelnici, predsednici opština i lokalni štabovi za vanredne situacije zadužuju se da sve informacije u vezi sa stanjem i posledicama zarazne bolesti COVID-19 na svojim teritorijama „usmeravaju isključivo” ka Kriznom štabu.

Ka Kriznom štabu se, takođe, „usmeravaju” i „sve medicinske informacije u delu mera koje sprovode

133 <https://youtu.be/w5wGaF5n5aQ> (snimak izjave, posećeno 09.05.2020.)

134 Na sajtu Vlade Republike Srbije dostupni su tonski zapisi konferencija za medije iz Pres sale Vlade Srbije, od 12 - 24. marta, 2020, zatim 6. i 12. maja, 2020. godine.

135 <https://www.srbija.gov.rs/vest/454242/novi-kontakt-centri-i-platforme-za-informisanje.php>

136 <https://www.npr.org/sections/goatsandsoda/2020/03/30/822491838/coronavirus-world-map-tracking-the-spread-of-the-outbreak?t=1589454554646>

137 <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/situation-reports>

138 <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/advice-for-public/myth-busters>

zdravstvene ustanove, zdravstveni radnici ili pravna lica koja obavljaju zdravstvenu delatnost”, i to posredstvom Instituta za javno zdravlje. Ista uredba doneta Zaključkom Vlade je ukinuta 02.04.2020.

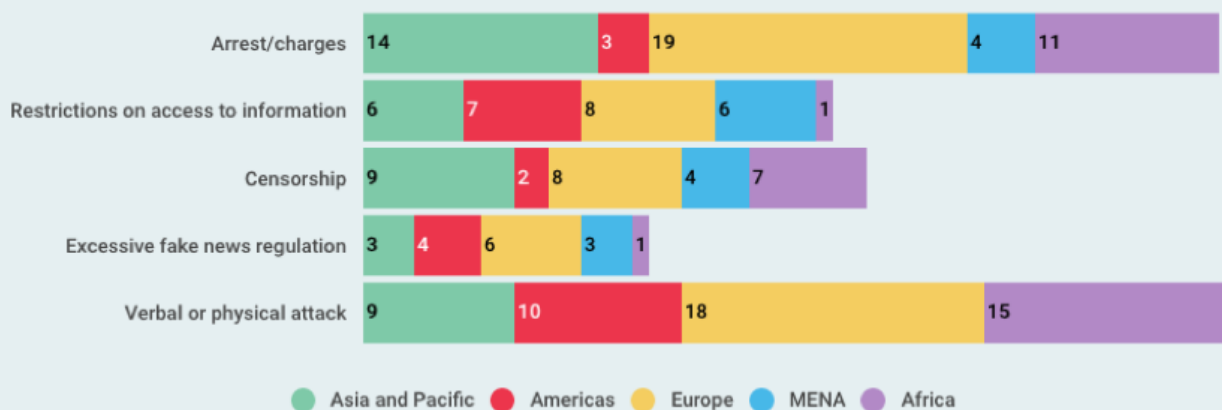
Ukidanju uredbe prethodile su kritike pravnika, prvog poverenika za zaštitu informacija od javnog značaja Rodoljuba Šabića, reakcije međunarodnih organizacija i udruženja novinara, ali i privođenje novinarkе portala *Nova.rs* Ane Lalić¹³⁹.

Od 11. do 21. aprila konferencije za novinare su bile održavane bez prisustva novinara i novinarki, koji su mogli unapred da dostave pitanja. Evropska federacija novinara saopštila je da je ova mera loša medijska praksa.

Međunarodni institut za štampu (International Press Institute¹⁴⁰) pratio je kršenje medijskih sloboda na globalom nivou, koje uključuju hapšenja, smanjenje pristupa informacijama, cenzuru, preteranu regulaciju lažnih vesti, verbalni ili fizički napad na novinare.

i obuhvataju: zdravlje na radnom mestu - u redakcijama, planiranje putovanja, izveštavanja iz područja posebno pogođenih zarazom i udruženu podršku za slobodne novinare na čije prihode će epidemija uticati¹⁴¹.

COVID-19: Number of Media Freedom Violations by Region

Međunarodna federacija novinara uputila je Udruženju novinara Srbije smernice za izveštavanje u toku epidemije. Ove smernice, namenjene su prvenstveno zaštiti zdravlja i bezbednosti medijskih radnika i radnica

Međunarodna federacija novinara je saopštila rezultate istraživanja po kojima novinarkе trpe veći stres i anksioznost zbog pandemije od svojih muških kolega.

139 <http://ba.n1info.com/Regija/a421680/Ana-Lalic-novinarke-portala-Nova.rs-privredena-i-privvorena-zbog-pisanja.html>

140 <https://ipi.media/covid19-media-freedom-monitoring/>

141 <https://www.danas.rs/drustvo/smernice-ifj-a-za-bezbedno-izvestavanje-u-vreme-korona-virusa/>

„Dok je tri četvrtine novinara suočeno sa ograničenjima u izveštavanju o COVID-19, rezultati globalnog istraživanja IFJ-a o uticaju COVID-a na slobodu štampe pokazuju da su žene obično bile jednako ili manje pod uticajem pandemije. Federacija posebno ističe uticaj zaštitnih mjera karantina na privatni život novinara i stres pojačan kombinacijom novinarskih dužnosti i brige koja često pada na žene.

- 35% žena i muškaraca preorijentisalo se na izveštavanje vezano za COVID-19
- Samo četvrtina žena, nasuprot skoro polovini muškaraca, prijavila je gubitak prihoda
- 7,4% žena i 6,5% muškaraca je izgubilo posao
- Žene pate manje od muškaraca zbog nedostatka opreme kod kuće i na terenu
- 19% žena i 27,5% muškaraca tvrdi da ima poteškoće u pronalaženju nezavisnih izvora
- Skoro 10% žena i muškaraca ukazalo je na povećane nejednakosti na poslu
- Međutim, istraživanje pokazuje da je 2/3 žena za razliku od polovine muškaraca doživelo povećanu anksioznost i stres.¹⁴²

Žene inače čine većinu zaposlenih u medijima, ali su i dalje manje zastupljene na uredničkim pozicijama. Napadi na novinarke su češći nego napadi na novinare, a žene u ovoj profesiji su izložene seksističkim, mizoginim i rodno stereotipnim napadima¹⁴³.

U zvaničnim informativnim video-klipovima Vlade Republike Srbije, žene i muškarci su prikazani stereotipno.

U videu „Ako me voliš idi od mene” - o potrebi socijale distance u odnosu na majku, ženu, deku i baku, iz perspektive muškarca i u videu „Samoizolacija¹⁴⁴” koji sadrži uputstva o samoizolaciji i prikazuje mladića u samoizolaciji koji leži, telefonira, radi na računaru ili hoda po stanu, dok informacije o higijeni doma, kuvanju, odlaganju smeća, prikazuju žensku osobu.

Udruženja novinara, Udruženje „Novinarke protiv nasilja“, medijska i opšta javnost, oštro je reagovala i tražila izvinjenje novinara televizije B92 doktorki Dariji Kisić Tapavčević¹⁴⁵. Voditelj Oliver Jakšić je zamenicu direktora Instituta za javno zdravlje Srbije „Milan Jovanović Batut” pitao za komentar odluke da „jedna dama ode u Niš uz ministra (Branislava) Nedimovića” kada je situacija tokom pandemije korona virusa u tom gradu bila najteža, što je najbliže ratnom stanju odnosno „prvoj liniji fronta¹⁴⁶”. Niko iz ove televizije se nije tim povodom zvanično oglasio.

142 <http://www.rtcg.me/koronavirus/svijet/278785/novinarke-trpe-veci-stres-zbog-pandemije-od-svojih-kolega.html>

143 Jedna od skorih primera je i napad Dragana J. Vučićevića na novinarku i urednicu Žaklinu Tatalović, zbog čega se oglasila i Poverenica za zaštitu ravnopravnosti i predsednica Koordinacionog tela za rodnu ravnopravnost. <https://www.glasamerike.net/a/napad-informera-na-novinaraku-n1/5392454.html> ili pretinje smrću novinarki Jovani Gligorijević <https://www.dijalog.net/drzavni-organi-hitno-da-reaguju-povodom-pretinje-upucenih-novinarke-vremena-jovani-gligorijevic/>

144 <https://youtu.be/Ha-wpJo0Sao>

145 <https://www.dijalog.net/grupa-novinarke-protiv-nasilja-prema-zenama-tv-b-92-i-oliver-jaksic-duzni-izvinjenje-svim-zenama/>

146 <https://youtu.be/iZrJahhBmal> - gostovanje Darije Kisić Tepavčević na televiziji B92.

6.1. Zaključci i preporuke - informisanje

- ➔ Neke od informacija su bile dostupne za osobe sa oštećenim vidom ili sluhom, ali ne i na jezicima nacionalnih manjina.
- ➔ Informacije su otežano bile dostupne porodicama i domaćinstvima bez tv prijemnika i tehničke opremljenosti, kao i osobama sa manjom digitalnom pismenošću.
- ➔ Sloboda medija i pravo na pristup informacijama su Zaključkom vlade bili dovedeni u pitanje, kao i konferencijama za štampu bez prisustva novinara.
- ➔ Plan komunikacije na nacionalnom, a i lokalnom nivou nije bio izrađen, niti su razvijani planovi odgovora na epidemiju koji bi obuhvatili i uključivanje i informisanje različitih grupa stanovništva.
- ➔ Podaci o broju zaraženih, preminulih, primljenih u bolnicu, nisu sistematski obrađivani i saopštavani razvrstani po polu.
- ➔ Informacije, zaštitna oprema, planovi rada, koji bi uključivali nesmetano informisanje, uz zaštitu zdravlja i bezbednosti novinara i novinarki, nisu zvanično doneti.
- ➔ Na slučajeve mizoginog i stereotipnog izveštavanja i izjava predstavnici institucija nisu zvanično reagovali.
- ➔ U pripremi audio-vizuelnih materijala nije se vodilo računa o izbegavanju rodnih stereotipa, a prilagođeni materijali za različite grupe nisu bili dostupni.

7. DRUŠTVENA SOLIDARNOST I PARTNERSTVO SA OCD

Period vanrednog stanja obeležen je zagovaranjem duha zajedništva i međugeneracijske i opšte društvene solidarnosti, koja je, kao ideja, promovisana na svim nivoima. Izostala je, međutim, primena dva ključna načela od kojih zavisi delotvoran odgovor na rizike po zdravlje i dobro upravljanje kriznom situacijom – načelo ravnopravnosti i zaštite ljudskih prava i načelo participativnosti i solidarnosti.¹⁴⁷ Primena načela ravnopravnosti i zaštite ljudskih prava treba da obezbedi rodno odgovorno upravljanje krizom, zaštitu ljudskih prava i zadovoljenje potreba najranjivijih, a naročito siromašnih, starijih, dece, osoba sa invaliditetom, izbeglih i raseljenih lica i drugih marginalizovanih i depriviranih grupa. Smisao načela participativnosti i solidarnosti ogleda se u učešću građana u osmišljavanju sadržaja i implementaciji aktivnosti na smanjenju rizika i iskazivanju njihovih potreba za pružanjem pomoći, koja svima mora biti pristupačna pod jednakim uslovima.

Tokom vanrednog stanja, pružanje pomoći najugroženijim kategorijama stanovništva pokazuje da se ona pruža na dva paralelna koloseka, među kojima skoro da ne postoje dodirne tačke. Jedan kolosek čini pomoć i podrška organizovana od strane organa javne vlasti na državnom, pokrajinskom i lokalnom nivou, a drugi kolosek je pomoć i podrška koja se pruža u okviru civilnog sektora (angažman OCD, neformalnih grupa i pojedinaca i pojedinki).

U ovom prilogu ukazujemo na ključne izazove u komunikaciji o rizicima i načinu prepoznavanja potreba najranjivijih grupa stanovništva tokom vanrednog stanja.

Pomoć i podrška čije je pružanje organizovano od strane organa javne vlasti finansirana je iz budžetskih sredstava, kao i donacijama privatnih (domaćih i stranih) kompanija, poznatih pojedinaca,¹⁴⁸ kao i međunarodnih organizacija. Brojne privatne kompanije donirale su finansijska sredstva i robu iz svojih proizvodnih pogona,¹⁴⁹ neke u direktnom dogovoru sa vlastima, a neke u okviru inicijativa međunarodnih organizacija, kao što je UNICEF, koji je u više navrata organizovao prikupljanje sredstava.¹⁵⁰ Najveći deo sredstava usmeren je za nabavku medicinske i zaštite opreme za zaposlene u medicinskim ustanovama, državnim organima i javnim službama, a jedan manji deo sredstava upotrebljen je za neposrednu pomoć i podršku najugroženijim kategorijama stanovništva.

Iako adekvatan odgovor na krizu podrazumeva sagledavanje rizika i potreba depriviranih i marginalizovanih grupa, praksa pokazuje da je komunikaciju o riziku bila neinkluzivna, što se negativno odrazilo u planiranju i realizaciji mera zaštite i podrške najranjivijim društvenim grupama.

147 Član 7 i 8 Zakona o smanjenju rizika od katastrofa i upravljanju vanrednim situacijama („Sl. glasnik RS”, br. 87/2018).

148 Videti: <http://sportklub.rs/Tenis/ATP/a327864-Djokovic-donira-milion-evra-za-respiratore-u-Srbiji.html>, https://www.b92.net/sport/fudbal/vesti.php?yyyy=2020&mm=03&dd=28&nav_id=1670566 (4.5.2020).

149 Videti: <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=381882>; https://www.rtv.rs/sr_lat/vojvodina/backa/nove-donacije-privrede-za-borbu-protiv-korona-virusa_1114011.html; https://www.rtv.rs/sr_lat/vojvodina/backa/sombole-donirao-pet-miliona-dinara-za-kupovinu-respiratora_1111180.html (5.5.2020).

150 <https://www.unicef.org/serbia/korona-virus-covid-19> (4.5.2020).

Postojeći resursi OCD nisu dovoljno iskorišćeni

Veliko znanje i resursi OCD nisu iskorišćeni iako one imaju veliko iskustvo u radu sa ranjivim grupama i odlično poznaju prilike na terenu. Umesto da budu prepoznate kao partneri u kompleksnom procesu osmišljavanja adekvatnih odgovora na krizu, one su uglavnom bile ignorisane. U procesu kreiranja mera zaštite i podrške stanovništvu izostao je svaki vid konsultacija sa OCD koje se bave unapređenjem položaja pojedinih ranjivih grupa, kao što su ženske organizacije, organizacije osoba sa invaliditetom, romske organizacije, organizacije koje se bave starijima, decom i dr. Njih nije bilo na sednicama rodno slepih i rodno nebalansiranih štabova za vanredne situacije na kojima se razmatraju pitanja od značaja za zaštitu zdravlja i pružanje podrške ugroženom stanovništvu. Nije iskorišćena ni mogućnost uključivanja lokalnih koordinatora za romska pitanja, koji deluju u 76 opština u Srbiji,¹⁵¹ koji odlično poznaju izazove sa kojima se suočava romska zajednica i mogu da doprinesu kreiranju efikasnih mera za smanjenje rizika i zadovoljavanje potreba romske zajednice. Indikativno je da su u nekim lokalnim samoupravama, koje su ključni akteri u sistemu jačanja otpornosti zajednice, organi vlasti upućivali OCD naredbe, što je izraz potpunog nerazumevanja njihovog položaja i društvene uloge.

Kakav je odnos organa javne vlasti prema OCD svedoče i preporuke i apeli koje su gradovima i opštinama uputili državni organi. Ministarstvo državne uprave i lokalne samouprave uputilo je dopis jedinicama lokalne samouprave u kojem je između ostalog preporučeno da gradski/opštinski organi u svoj rad uključe i koordinatora za romska pitanja i time pruže dodatnu podršku ovoj ranjivoj i marginalizovanoj grupi stanovništva.¹⁵² Kancelarija za saradnju sa civilnim društvom apelovala je da jedinice lokalne samouprave i njihovi krizni štabovi svoje odnose sa udruženjima i drugim organizacijama civilnog društva baziraju na principu partnerstva i saradnje.¹⁵³ U dopisu upućenom lokalnim samoupravama Kancelarija ukazuje da je u „*postojećim okolnostima u kojima se svi suočavamo sa ozbiljnim izazovima opasnim po život i zdravlje, civilno društvo, kao i u ranijim sličnim situacijama, u granicama sopstvenih mogućnosti stavilo svoje kapacitete na raspolaganje i pokazalo spremnost da doprinese što lakšem prevazilaženju trenutne situacije, te pozivamo na njihovo prepoznavanje i uključivanje*“.

U sagledavanju saradnje organa javne vlasti sa OCD treba imati u vidu da je tokom vanrednog stanja bio nedostupan ključni kanal komunikacije – kontakt osobe – tačke za saradnju sa organizacijama civilnog društva u organima uprave na nacionalnom, pokrajinskom i lokalnom nivou, čija je svrha upravo ostvarivanje i podsticanje direktne komunikacije i saradnje organa uprave i OCD. Zato je osnovni kanal preko koga su OCD mogle da reaguju u slučajevima kršenja prava i propusta u upravljanju krizom bila nezavisna tela za zaštitu ljudskih prava.

Postupajući po pritužbama i samoinicijativno, Zaštitnik građana je izdao više preporuka i inicijativa. Tako je, na primer, predsednici Vlade uputio inicijativu za izmenu i dopunu Uredbe o merama za vreme vanrednog stanja, koje bi omogućile da se mere zabrane kretanja ne odnose na žrtve nasilja u porodici, koje napuštaju domove radi zaštite od nasilja,¹⁵⁴ a predsednicima opština i gradova preporuku da se u svim naseljima u kojima živi romsko stanovništvo obezbede egzistencijalni uslovi za život i održavanje higijene.¹⁵⁵

151 Videti: <https://ljudskaprava.gov.rs/sh/press/vesti/romski-koordinatori-pomazu-u-opstinama-i-gradovima-srbije>

152 Dopis br. 90-00-00022/2020-27 od 13. aprila 2020. Dostupno na: <http://mduls.gov.rs/wp-content/uploads/Dopis-MDULS-manjine.pdf> (4.5.2020).

153 Dostupno na: <https://civilnodrustvo.gov.rs/vest/saop%C5%A1tenje:-partnerstvom-sa-civilnim-dru%C5%A1tvom-do-efikasne-podr%C5%A1ke-gra%C4%91anima-i-gra%C4%91ankama-u-uslovima-vanrednog-stanja.37.html?newsId=1171> (4.5.2020).

154 Dostupno na: <https://www.ombudsman.rs/index.php?start=5> (4.5.2020).

155 Dostupno na: <https://www.ombudsman.rs/index.php?start=10> (4.5.2020).

Poverenica za zaštitu ravnopravnosti izdala je na desetine preporuka mera i inicirala izmene i dopune brojnih propisa. Njihova sadržina svedoči o izazovima sa kojima se pojedine ranjive grupe suočavaju, ali i o propustima organa javne vlasti u upravljanju krizom i zadovoljenju potreba građana i građanki. Navodimo, primera radi, dve preporuke koje se odnose upravo na saradnju organa javne vlasti sa OCD.

U preporuci koja se odnosi na rešavanje problema prevoza osoba obolelih od karcinoma u vreme zabrane kretanja, Poverenica je Vladi preporučila preduzimanje mera kako bi se iskoristili potencijali OCD „*koje raspoložu određenim kapacitetima i iskazuju spremnost za učestvovanje, kao što su primera radi organizacije koje se bave zaštitom osoba sa invaliditetom, žena, starijih, mladih, pripadnika nacionalnih manjina, migranata i izbeglica, LGBT populacije,*“ ukazujući da one „*imaju razrađene kanale komunikacije i pomoći i najbolje su upoznate sa problemima ovih grupa*“. Po mišljenju Poverenice, „*sinhronizovano zajedničko delovanje svih aktera svakako doprinosi efikasnijem rešavanju napred pomenutih problema i omogućavanju podrške onima kojima je potrebna*“. U preporuci donetoj po pritužbi Stalne konferencije romskih udruženja građana – LIGA ROMA, u kojoj ova organizacija ukazuje na ozbiljne probleme sa kojima se suočavaju pripadnici romske nacionalne manjine, Poverenica iznosi stav da je „*prilikom kreiranja konkretnih mera na lokalnom nivou neposredno učešće predstavnika romskih udruženja od velikog značaja za čitavu lokalnu zajednicu*“, jer oni „*žive u istim uslovima u kojima žive i predstavnici romske nacionalne manjine i na najbolji način mogu sagledati konkretne mere koje je u cilju njihove zaštite neophodno preduzeti*“. ¹⁵⁶

Jedna od karakteristika aktivnosti lokalnih vlasti na pružanju neposredne pomoći i podrške ugroženim

građanima i građankama jeste oslanjanje na volonterski rad. Specifičnost volonterskog rada za vreme vanrednog stanja ogleda se u tome što su volonteri i volonterke regrutovani upravo radi pružanja pomoći tokom vanrednog stanja i što je njihovo prijavljivanje i proveravanje zakonskih uslova za volontiranje¹⁵⁷ bilo centralizovano, preko Nacionalne platforme za prijavu volontera i volonterki,¹⁵⁸ koju je uspostavila Vlada. Pored poziva upućenog građanima i građankama da se prijave, na platformi se navodi da „*nadležne službe*“ sve prijave „*proveravaju i odobravaju*“, a zatim „*odobrene volontere*“ kontaktiraju gradski i opštinski centri sa detaljnim uputstvima i prvim zadacima. Nepoznati su razlozi zbog kojih je prijavljivanje volontera i volonterki bilo centralizovano, s obzirom da su organizatori volontiranja organi u lokalnim zajednicama.¹⁵⁹ Nema javno dostupnih podataka o tome koliko se volontera na ovaj način prijavilo, niti je poznato da li su volonteri i volonterke iz stalnih gradskih i opštinskih volonterskih centara morali da se prijave preko nacionalne platforme i dobiju „*odobrenje*“ pre uključivanja u aktivnosti u lokalnim zajednicama.

Vlada je uspostavila jedinstveni kontakt centar za pomoć starijim osobama, preko koga mogu da se jave za pomoć oko nabavke hrane i lekova i stupe u kontakt sa gradskim i opštinskim kol centrima. Ostalim građanima i građankama bili su dostupni telefoni centara koji su organizovani u svim lokalnim zajednicama.¹⁶⁰ Volonteri i volonterke su uglavnom zaduženi za pružanje pomoći starijim osobama u nabavci hrane i lekova i pakovanju i distribuciji prehrambenih i higijenskih paketa namenjenih ugroženim društvenim grupama. Sam način organizovanja rada volontera i volonterki je različit. U nekim opštinama za njihovu obuku, obezbeđivanje zaštitne opreme i identifikacionog dokumenta zaduženi su lokalni štabovi za vanredne situacije, od kojih dobijaju dnevne zadatke.¹⁶¹ Neke opštine su formirale

156 Preporuka mera br. 596/20 od 21. 4. 2020. Dostupno na: [http://ravnopravnost.gov.rs/polozaj-roma-u-romskim-nas-cir/\(4.5.2020\)](http://ravnopravnost.gov.rs/polozaj-roma-u-romskim-nas-cir/(4.5.2020)).

157 Član 12 Zakona o volontiranju („Sl. glasnik RS“, br. 36/2010).

158 www.budivolonter.gov.rs. (4.5.2020).

159 Član 4 Zakona o volontiranju.

160 Dostupno na: <https://www.srbija.gov.rs/extfile/sr/call-centri.pdf> (4.5.2020).

161 Takav pristup primenjen je, na primer u Pirotu. Videti: [https://www.danas.rs/drustvo/jutros-su-na-teren-izaslji-prvi-volonteri-gradskog-staba-za-vanredne-situacije-u-pirotu/\(4.5.2020\)](https://www.danas.rs/drustvo/jutros-su-na-teren-izaslji-prvi-volonteri-gradskog-staba-za-vanredne-situacije-u-pirotu/(4.5.2020)).

volonterske servise, a u nekim opštinama volonteri i volonterke rade u okviru stalnih volonterskih centara.¹⁶²

Evidentno je, međutim, da OCD nisu uključene u pružanje usluga pomoći i podrške, što važi i za one OCD koje su licencirane i poseduju visok nivo stručnosti i iskustva, što je izraz generalno negativnog odnosa vlasti prema OCD.

Treba ukazati i na činjenicu da je vanredno stanje pružilo priliku zvaničnicima da u svojim nastupima promovišu koncept ljudske bezbednosti, socijalne pravde i rodne ravnopravnosti i predstave ih javnosti kao principe i polazišta na kojima će se zasnivati društveni i ekonomski oporavak i razvoj. Ova prilika, nažalost, nije iskorišćena. U javnim nastupima u kojima je izražavana zahvalnosti medicinskom osoblju i zaposlenima u sektorima od vitalnog značaja nije ukazano da se upravo žene nalaze u prvoj liniji odgovora na krizu i da snose neuporedivo veći teret krize, niti je ova pojava na bilo koji način problematizovana. Pažnja je usmerena na starije osobe, dok su izvan fokusa ostale sve druge ranjive grupe. Zato su izloženost virusu, opasnost od infekcije i pristup resursima zajednice u potpunosti oslikali postojeće linije dominacije, marginalizacije i rodne i druge diskriminacije, što je loš zalog za buduće aktivnosti.

I na kraju, treba ukazati da su svetla strana tokom vanrednog stanja bile linije pomoći i podrške u okviru civilnog sektora. Posle početne konfuzije i nesnalaženja u novonastalim okolnostima, usledile su spontane aktivnosti građanki i građana, neformalnih grupa i organizacija civilnog društva na prikupljanju i pružanju pomoći i podrške onima kojima je potrebna, posebno starijim osobama, koje su u javnosti

prepoznate kao najugroženija grupa. Ove građanske inicijative i aktivnosti odlikuju brza mobilizacija, jasno prepoznavanje potreba pojedinih ranjivih grupa, inovativnost i korišćenje savremenih tehnologija.

U medijima su na desetine dirljivih primera komšijske brige, humanosti i solidarnosti.¹⁶³ Brojne grupe na društvenim mrežama pružaju informacije i svojevrsna su platforma za uspostavljanje kontakata i dogovora o vremenu, mestu i načinu pružanja konkretne pomoći. Na stranici Fejsbuk grupe „Pomoć sugrađanima u karantinu - Srbija“,¹⁶⁴ koja okuplja preko 10.000 članova, na stotine je postova u kojima građani i građanke širom zemlje nude svoju pomoć, kao i obilje informacija i multimedijalnih sadržaja o načinima zaštite od zaraze. Nedostatak zaštitne opreme bio je razlog formiranja grupe mejkera „Vizionari Srbije“ sa preko 4.500 članova, koji pomoću 3D štampača izrađuju i doniraju vizire medicinskom osoblju.¹⁶⁵ Grupa dizajnerki neprofitnog udruženja „BFW Dizajn kolektiv“ šije pamučne maske za medicinsko osoblje, volonterska udruženja i humanitarne organizacije.¹⁶⁶ Umetnici opere i orkestra Srpskog narodnog pozorišta u Novom Sadu svojim sugrađanima i sugrađankama su, pored hrane, na kućne pragove „odneli i pozorište“ priredivši im male koncerte. Savez društava psihoterapeuta Srbije pruža besplatnu onlajn psiho terapijsku pomoć građanima i građankama.¹⁶⁷ Združena akcija „Krov nad glavom“ u okviru „solidarne kuhinje“ dnevno obezbeđuje 100 do 200 obroka dnevno beskućnicima i ugroženim porodicama.¹⁶⁸ Brojne OCD su tokom vanrednog stanja svoje aktivnosti usmerile na informisanje i pružanje pravne i druge pomoći i podrške grupama sa kojima rade.

162 Tako, prema podacima iz medija, u Beogradu volonteri i volonterke angažovani u 17 volonterskih centara, u kojima primaju i odgovaraju na pozive starijih građana/građanki i pomažu im u nabavci hrane i lekova. <https://www.blic.rs/vesti/beograd/premijerka-ana-brnabic-obisla-danas-volonterski-centar-na-vracaru/fketw4e>

163 Videti, na primer, https://www.rtv.rs/sr_lat/vojvodina/novi-sad/solidarnost-komsija-lepsa-strana-zivota-u-zajednici_1112003.html; <https://talas.rs/2020/03/23/kako-firme-u-srbiji-i-u-svetu-pomazu-u-borbi-protiv-korone/> (4.5.2020).

164 <https://www.facebook.com/groups/SugradjaniSrbije/about> (4.5.2020).

165 Videti: <https://www.facebook.com/groups/vizionarisrbije/about> (4.5.2020).

166 Videti: <https://www.donacije.rs/projekat/pokrivalice-covid19/> (4.5.2020).

167 Videti: <https://savezpsihoterapeuta.org/korona-virus/> (4.5.2020).

168 Videti: <http://rs.n1info.com/Vesti/a588923/Apel-ZA-Krov-nad-glavom-Obezbediti-beskucnicima-lekarsku-negu.html> (4.5.2020).

Izostala je budžetska podrška ženskim organizacijama

Ženske organizacije članice „Mreže žena protiv nasilja“ , kao i ženske organizacija koje deluju u drugim oblastima, reorganizovale su i prilagodile svoj rad novonastalim okolnostima pružajući pomoć i podršku najranjivijim grupama žena: ženama koje su izložene nasilju, starijim ženama, ženama na selu, Romkinjama, ženama sa invaliditetom i drugim ranjivim grupama žena. Činjenica je, međutim, da je izostala podrška njihovom delovanju. Prema raspoloživim podacima, tokom vanrednog stanja direktnim institucionalnim grantovima podržan je rad samo 20 ženskih lokalnih organizacija koje pružaju psiho- socijalnu i pravnu pomoć i podršku preko lokalnih SOS linija ženama žrtvama rodno zasnovanog nasilja. Grantovi su obezbeđeni preusmeravanjem sredstava sa projekta „Poboljšana bezbednost žena u Srbiji“, koji sprovodi Koordinaciono telo za rodnu ravnopravnost u saradnji sa UN Women, uz finansijsku podršku norveške ambasade.¹⁶⁹

169 Videti: Promoting and protecting women's rights at national level, Serbia, dostupno na: [https://www.promoting-and-protecting-women's-rights-at-national-levelcoe.int/en/web/genderequality/promoting-and-protecting-women-s-rights#{"63001324":33}](https://www.promoting-and-protecting-women's-rights-at-national-levelcoe.int/en/web/genderequality/promoting-and-protecting-women-s-rights#{) (4.5.2020).

7.1. Preporuke - solidarnost

- Istražiti i sagledati izazove u komunikaciji rizika i pružanju pomoći i podrške osetljivim društvenim grupama tokom vanrednog stanja i način korišćenja resursa lokalnih ženskih organizacija, organizacija osoba sa invaliditetom, romskih organizacija, organizacija koje se bave unapređenjem položaja starijih osoba, LGBT osoba i drugih ranjivih grupa;
- Pripremiti rodno odgovoran program ekonomskog i društvenog oporavka zasnovan na principima socijalne pravde, u participativnom procesu koji obezbeđuje delotvornu komunikaciju sa osetljivim grupama;
- U planiranju i sprovođenju mera oporavka koristiti resurse OCD i obezbediti da njihov rad bude dugoročno održiv;
- Promovisati i zagovarati puno učešće žena u kreiranju i realizaciji mera za oporavak zajednice na svim nivoima i rodno pravednu raspodelu poslova u privatnoj i javnoj sferi;
- Reafirmisati ulogu civilnog društva, promovisati aktivno građanstvo i interes javnog dobra (obrazovanje, zdravstvo, sistem socijalne zaštite, kultura) i raditi na jačanju partnerstva i saradnje sa OCD.

**DRUGI DEO:
DRŽAVNE MERE
I ŽIVOTI ŽENA
U VANREDNOM
STANJU**

8. SOCIJALNA ZAŠTITA I MERE ZA OSETLJIVE GRUPE

U toku vanrednog stanja većina usluga socijalne zaštite je bila ili obustavljena ili su usluge pružane uz ograničenja i u izmenjenim uslovima.

Pošta Srbije je zbog epidemije 20.03.2020. obustavila isplatu socijalne pomoći, penzija i dečijeg dodatka. Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja je izdalo saopštenje u kom se navodi da je u pitanju greška i da će isplate biti normalizovane, a starijima od 65 godina organizovana isplata penzija na kućnu adresu¹⁷⁰. Isplate iz budžeta Republike Srbije uključuju:

- ➔ Novčane socijalne pomoći, posebne novčane naknade, i naknade za izdržavanje korisnika na porodičnom smeštaju i dodataka za pomoći negu drugog lica
- ➔ Dečijeg dodatka i roditeljskog dodatka
- ➔ Naknade zarade, odnosno plate za vreme porodijskog odsustva, nege deteta i posebne nege deteta;
- ➔ Ostale naknade po osnovu rođenja i nege deteta i posebne nege deteta;
- ➔ Osnovnih prava boraca, vojnih invalida i porodica palih boraca.

Centri za socijalni rad¹⁷¹ obustavili su direktan rad sa korisnicima kao i rad Centra za dnevni boravak dece sa smetnjama u razvoju i druge usluge koje su pružane korisnicima neposredno.

Obim i vrsta usluga se razlikuje u lokalnim samoupravama (u zavisnosti od toga šta finansiraju i

organizuju), ali za vreme vanrednog stanja ove usluge nisu dostupne. Te usluge, u zavisnosti od lokalnih odluka o socijalnoj zaštiti, na osnovu Zakona o socijalnoj zaštiti („Sl. glasnik RS”, br. 24/2011¹⁷²) uključuju:

1. **usluge procene i planiranja** - procena stanja, potreba, snaga i rizika korisnika i drugih značajnih osoba u njegovom okruženju; procena staratelja, hranitelja i usvojitelja; izrada individualnog ili porodičnog plana pružanja usluga i mera pravne zaštite i drugih procena i planova i obezbeđuje ih jedinica lokalne samouprave;
2. **dnevne usluge u zajednici** - dnevni boravak; pomoć u kući; svratište i druge usluge koje podržavaju boravak korisnika u porodici i neposrednom okruženju i obezbeđuje ih jedinica lokalne samouprave;
3. **usluge podrške za samostalan život** - stanovanje uz podršku; personalna asistencija; obuka za samostalni život i druge vrste podrške neophodne za aktivno učešće korisnika u društvu i obezbeđuje ih jedinica lokalne samouprave;
4. **savetodavno-terapijske i socijalno-edukativne usluge** - intenzivne usluge podrške porodici koja je u krizi; savetovanje i podrška roditelja, hranitelja i usvojitelja; podrška porodici koja se stara o svom detetu ili odraslom članu porodice sa smetnjama u razvoju; održavanje porodičnih odnosa i ponovno spajanje porodice; savetovanje i podrška u slučajevima nasilja; porodična terapija; medijacija; SOS telefoni; aktivacija i druge savetodavne i edukativne usluge i aktivnosti;

170 <https://www.minrzs.gov.rs/sr/aktuelnosti/vesti/saopstenje-za-javnost-21>

171 Primer izmenjenog režima rada Centra za socijalni rad u Požarevcu. http://www.sattelevizija.com/vesti/jedna_vest/novi_rezim_rada_centra_za_socijalni_rad_pozarevac_20321115005

172 https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_socijalnoj_zastiti.html

5. **usluge smeštaja** - smeštaj u srodničku, hraniteljsku ili drugu porodicu za odrasle i starije; domski smeštaj; smeštaj u prihvatilište i druge vrste smeštaja i obezbeđuju ih Republika Srbija, autonomna pokrajina i jedinica lokalne samouprave.

Većina usluga nije bila dostupna, a postupci za korišćenje usluge socijalne zaštite bili su otežani odnosno onemogućeni, a komunikacija sa centrima za socijalni rad se odvijala putem telefona, pošte ili elektronske pošte.

Humanitarne i druge aktivnosti na lokalnom nivou su organizovali krizni štabovi u opštinama i gradovima¹⁷³. Procena potreba je vršena u saradnji sa centrima za socijalni rad, ali nije bila rodno osetljiva i nije sprovedena svuda.

Sa posebnim teškoćama u toku vanrednog stanja i epidemije suočili su se: samohrani roditelji, Romi i Romkinje (posebno oni koji žive u neformalnim naseljima), osobe sa invaliditetom, stariji od 65 godina (posebno osobe koje žive same), migranti, azilanti, i beskućnici. Posebne mere za ove ranjive grupe nisu donete, a mnoge od postojećih usluga su prestale da funkcionišu.

8.1. Ciljane mere za posebno osetljive grupe

U uslovima vanrednog stanja ciljane mere predstavljaju instrument kojim se obezbeđuje da žene i muškarci, devojčice i dečaci iz pojedinih osetljivih društvenih grupa budu na adekvatan način zaštićeni od zaraze i da dobiju odgovarajuću pomoć i podršku, uz uvažavanje njihovih uslova života i ranjivosti. Preduzimanje ciljanih mera u funkciji je sprečavanja posredne diskriminacije

u pristupu dobrima i uslugama pripadnika i pripadnica osetljivih grupa u uslovima vanrednog stanja.

Analiza ciljanih mera koje su tokom vanrednog stanja preduzimate¹⁷⁴ pokazuje da je suština najvećeg broja ovih mera još veće ograničenje ljudskih prava u odnosu na ograničenja koja važe za ostale građane i građanke. Samo mali broj mera usmeren je na zadovoljenje životnih potreba pripadnika i pripadnica osetljivih grupa u uslovima vanrednog stanja. Uvođenje ovih mera najčešće je rezultat preporuka nezavisnih tela za ljudska prava – Zaštitnika građana i Poverenika za zaštitu ravnopravnosti, čije su reakciju uglavnom inicirale organizacije civilnog društva (OCD), tako da su ova tela bila svojevrsni kanali preko kojih su artikulisani i nadležnim organima upućivani zahtevi.

U nastavku teksta dajemo pregled najvažnijih mera usmerenih na osetljive grupe, uz ukazivanje na izostanak mera za kojima postoji potreba. Pregled je preliminaran i nema pretenziju da pruži celovit i sveobuhvatan uvid u sve ciljane mere koje su tokom vanrednog stanja preduzimate na državnom, pokrajinskom i lokalnom nivou.

8.1.1. Starije osobe

Iako je životna situacija starijih žena i muškaraca¹⁷⁵ različita i zavisi od niza faktora, u uslovima vanrednog stanja nije primenjen osetljiv pristup u procenjivanju potrebe za merama, već su one opšteg karaktera i jedino se razlikuju po tome da li se odnose na starije osobe u privatnom smeštaju ili na one koje se nalaze u ustanovama za kolektivni smeštaj.

Ključna mera koja se odnosi na starije osobe u privatnom smeštaju jeste zabrana kretanja, uvedena 18. marta 2020. godine *Naredbom o ograničenju i zabrani kretanja lica na teritoriji Republike Srbije* ministra

173 Pregled nekih od sprovedenih aktivnosti i preduzetih mera na lokalnom nivou dostupan je na posebnoj stranici Stalne konferencije gradova i opština <http://www.skgo.org/strane/372>

174 Analiza se oslanja na stanje propisa na dan 2. 5. 2020.

175 Udeo starijih u ukupnoj populaciji je 19,2%. Među njima je najviše žena, koje čine dve trećine samačkih domaćinstava starijih osoba. Videti: Republički zavod za statistiku, Žene i muškarci u Srbiji, <https://publikacije.stat.gov.rs/G2017/Pdf/G20176008.pdf> (pristup 2.5.2020).

unutrašnjih poslova.¹⁷⁶ Ovom naredbom osobama starijim od 65 godina, koje žive u naseljenim mestima preko 5000 stanovnika, kao i osobama starijim od 70 godina u naseljenim mestima do 5000 stanovnika (u daljem tekstu: starije osobe). Mera zabrane kretanja postepeno je relaksirana. Od 21. 3. 2020. godine¹⁷⁷ starijim osobama dozvoljeno je kretanje od 03 do 08 časova subotom, od 22. 3. 2020. godine subotom od 03 do 07 časova, a od 21. 4. 2020. godine¹⁷⁸ petkom od 04 do 07 časova, radi kupovine namirnica, kao i utorkom, petkom i nedeljom u periodu od 18 časova do 01 čas narednog dana, u trajanju od 30 minuta, u prečniku do 600 metara udaljenosti od mesta stanovanja¹⁷⁹ prebivališta, odnosno boravišta. Poslednjim izmenama Uredbe od 25. 4. 2020. godine¹⁸⁰, kretanje od 18 do 01 čas dozvoljeno je svakoga dana, i to u trajanju od 50 minuta, a *Odlukom o ublažavanju mere ograničenja kretanja tokom vanrednog stanja* od 30. 4. 2020. godine¹⁸¹ starijim osobama dozvoljeno je kretanje i u petak 1. maja 2020. godine, u trajanju od dva puta po 60 minuta, u prečniku do 600 metara udaljenosti od mesta prebivališta, odnosno boravišta.

Akti kojima je uvedena zabrana kretanja starijih osoba ne sadrže bilo kakvo obrazloženje, a u medijima

su predstavnici vlasti neformalno obrazlagali ovu meru potrebom da starije osobe budu zaštićene kao posebno ugrožena kategorija, kod koje je stopa smrtnosti usled bolesti COVID-19 izuzetno visoka. Zbog nepostojanje obrazloženja, nije moguće saznati koji su objektivni razlozi zbog kojih starije osobe nose veći rizik od zaražavanja i prenošenja zaraze, niti da li su pre propisivanja mere zabrane kretanja razmatrane mogućnosti uvođenja blažih mera.¹⁸² Mera zabrane kretanja starijih lica, koja je sve do 21. 4. 2020. godine podrazumevala izlazak samo jednom nedeljno, i to u noćnim časovima, ne samo da predstavlja nesrazmerno ograničenje slobode kretanja,¹⁸³ već se negativno odražava na mentalno i fizičko zdravlje starijih. Tim povodom Poverenica je preporučila Vladi Republike Srbije da preispita adekvatnost i učestalost termina određenih za kretanje starijih lica u cilju ublažavanja ove mere.¹⁸⁴

Zabrana kretanja posebno teško pogađa starije osobe koje nisu u mogućnosti da izlaze iz domova i same nabave hranu i lekove, a nemaju pomoć članova porodice ili bliskih lica. Od uvođenja vanrednog stanja u jedinicama lokalne samouprave (JLS) org

176 „Sl. glasnik RS“, br. 34/2020 od 18. marta 2020. god. Naredba je doneta na osnovu čl. 2 Uredbe o merama za vreme vanrednog stanja („Sl. glasnik RS“, br. 31/2020), kojim je propisano da Ministarstvo unutrašnjih poslova, uz saglasnost Ministarstva zdravlja, može privremeno da ograniči ili zabrani kretanje licima na javnim mestima. Beogradski centar za ljudska prava podneo je Inicijativu za pokretanje postupka za ocenu ustavnosti član 2 Uredbe, kao i člana 3 Uredbe, kojom je propisano da Ministarstvo unutrašnjih poslova, uz saglasnost Ministarstva zdravlja, naredi pojedinim licima ili grupama lica koja su zaražena ili se sumnja da su zaražena zaraznom bolesti COVID-19 da borave na adresi svog prebivališta, odnosno boravišta, sa obavezom javljanja nadležnoj zdravstvenoj ustanovi. Prema stavu podnosioca inicijative, po odredbama Ustava, u slučaju nemogućnosti Narodne skupštine da se sastane, samo je Vlada, svojom uredbom i uz supotpis predsednika Republike, ovlašćena da propisuje mere odstupanja od ljudskih i manjinskih prava za vreme vanrednog i ratnog stanja (vrstu, uslove, obim i trajanje ograničenja). Zato ovlašćenje Vlade Republike Srbije da, u slučaju kad Narodna skupština ne može da se sastane, uz supotpis predsednika Republike, propisuje mere kojima se odstupa od ljudskih i manjinskih prava ne može nijednim aktom Vlade, kao ni aktom predsednika Republike, biti delegirano na ministarstva, odnosno, ne može biti prepušteno organima državne uprave da svojim aktima odrede vrstu, uslove, obim i trajanje ograničenja ljudskih prava zajemčenih Ustavom, bez učešća Vlade Republike Srbije i predsednika Republike. Tekst inicijative dostupan na: <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2020/03/Inicijativa-za-pokretanje-postupka-za-ocenu-ustavnosti-policijski-%C4%8Das.pdf> (pristup 2.5.2020).

177 Naredba o izmeni i dopunama Naredbe o ograničenju i zabrani kretanja lica na teritoriji Republike Srbije („Sl. glasnik RS“, br. 39/2020).

178 Uredba o dopunama Uredbe o merama za vreme vanrednog stanja od 9. 4. 2020. godine („Sl. glasnik RS“, br. 58/2020).

179 U uredbi su upotrebljeni izrazi „mesto prebivališta“ i „mesto boravišta“, koji su pogrešni, imajući u vidu definicije ovih pojmova sadržane u čl. 3 Zakona o prebivalištu i boravištu građana („Sl. glasnik RS“ br. 87/2011).

180 „Sl. glasnik RS“, br. 60/2020.

181 „Sl. glasnik RS“, br. 63/2020.

182 Evidentno je, međutim, da je visoka stopa smrtnosti usled bolesti COVID-19 zastupljena i kod osoba iz nižih starosnih kategorija, koje pate od hroničnih oboljenja, imaju oslabljeni imunitet i sl., kojima nije zabranjeno kretanje, na način na koji je to učinjeno kada je reč o starijim osobama. To potvrđuju i podaci Instituta za javno zdravlje o broju smrtnih slučajeva o prosečnoj starosti preminulih, koji su varirali: 63,2 godine (4.4. 2020), 68,6 godina (14. 4. 2020), 76 godina (13. 4. 2010). Dostupno na: <https://covid19.rs/>, pristup 2.5.2020). Zanimljivo je da su podaci o starosnom dobu umrlih prestali da se objavljuju sredinom aprila, tako da su ostali samo podaci o polnoj strukturi preminulih.

183 Ocenjeno je da se ova mera po svojoj suštini ne razlikuje od krivične sankcije zabrana napuštanja stana bez elektronskog nadzora, a stroža je od kazne zatvora koja se služi u prostorijama u kojima okrivljeni stanuje, koja osuđenoj osobi omogućava boravka na otvorenom u trajanju od najviše dva časa dnevno u periodu od 7 do 17 časova i napuštanje prostorije radi odlaska na posao i u drugim slučajevima. (Videti: Nikola Kovačević, Analiza mera odstupanja od ljudskih i manjinskih prava tokom vanrednog stanja u Republici Srbiji izazvanog epidemijom zarazne bolesti COVID-19, Inicijativa za ekonomska i socijalna prava, mart 2020. <https://www.a11initiative.org/wp-content/uploads/2020/03/Analiza-mera-odstupanja-derogacija-od-ljudskih-i-manjinskih-prava-tokom-vanrednog-stanja-u-Republici-Srbiji-izazvanog-epidemijom-zarazne-bolesti-COVID-19-1.pdf> - pristup 2.5.2020)

184 Preporuka mera br. 560/2020 od 14. 4. 2020. <http://ravnopravnost.gov.rs/preporuka-mera-u-vezi-dozvola-za-kretanje-rada-linija-cir/> (pristup 2.5.2020).

anizovane su linije za pomoć starijima. Pomoć u nabavci hrane i lekova pružaju volonteri i volonterke opštinskih volonterskih centara,¹⁸⁵ a druge vidove pomoći lokalne službe. Međutim, u nekim opštinama te linije pomoći i podrške nisu dostupne u vreme opšte zabrane kretanja, što izaziva naročito velike probleme kada zabrana kretanja traje u dužem vremenskom periodu (npr. u vreme vikenda). Postoje problemi i u pogledu pristupa informacijama o mogućnostima pružanja pomoći i podrške¹⁸⁶ jer su telefoni većine lokalnih službi uglavnom dostupni samo u prepodnevnom časovima.¹⁸⁷

U izrazito nepovoljnom položaju su i starije osobe koje žive same, a potrebna im je tuđa nega i pomoć. U ovoj kategoriji starijih osoba najviše je žena, kojima je takva pomoć potrebna. Iako je *Naredbom o ograničenju i zabrani kretanja lica na teritoriji Republike Srbije* od 18.3.2020. godine bila predviđena mogućnost da MUP izda posebnu dozvolu za kretanje, sve do 6. aprila nisu postojala pravila o proceduri izdavanja ove dozvole. Zbog zabrane kretanja, članovi porodica i neformalni negovatelji starijih osoba nisu bili u mogućnosti da starijim osobama pruže pomoć u obavljanju svakodnevnih aktivnosti.¹⁸⁸ Procedura dobijanja dozvola za neformalne negovatelje, objavljena na sajtu MRZSP 6. aprila,¹⁸⁹ veoma je komplikovana i neefikasna. Iako je putem portala e-uprave građanima i građankama olakšano podnošenje zahteva i izdavanje elektronskih dozvola, ovaj vid komunikacije nije svima dostupan, tako da su problemi oko dobijanja dozvola ostali nerešeni.¹⁹⁰

Starije osobe korisnici raznih vidova socijalne pomoći, posle izvesnog zastoja, do koga je došlo zbog odbijanja Pošte Srbija da vrši isplatu socijalnih davanja,¹⁹¹ nastavili su da primaju uplate. Penzionerima su jednokratno isplaćene pune penzije, ali su manjem broju penzionera koji su se opredelili da penziju privremeno primaju na kućnu adresu¹⁹² isplate kasnile. Tokom vanrednog stanja mnoge JLS organizovale su dostavljanje besplatnih prehrambenih i higijenskih paketa penzionerima sa najnižim penzijama i starijim osobama bez ove vrste primanja, kako u gradskim tako i u seoskim sredinama.¹⁹³

Kada je reč o starijim osobama u kolektivnom smeštaju, *Naredbom o zabrani poseta i ograničenju kretanja u objektima ustanova za smeštaj starih lica* od 14. marta 2020. godine,¹⁹⁴ zabranjene su posete svim ustanovama socijalne zaštite za smeštaj starijih lica, a korisnicima ustanova zabranjeno je napuštanje ustanova. Prijem novih korisnika usluge smeštaja u ustanovama dozvoljen je isključivo uz zdravstvenu dokumentaciju kojom se potvrđuje da lice nije zaraženo virusom, a svakom novoprimljenom korisniku preventivno se određuje izolacija u trajanju od 14 dana, u okviru ustanove. Licima koja pružaju usluge neophodne za funkcionisanje ustanova, a koja nisu zaposlena u tim ustanovama, dozvoljava se boravak i kretanje u objektima ustanova isključivo radi obavljanja poslova i radnji kojima se obezbeđuje neprekidnost pružanja usluge smeštaja.¹⁹⁵

Iako su mere zaštite osoba u ustanovama za smeštaj starijih osoba uvedene još 14. marta 2020. godine, dan pre uvođenja vanrednog stanja, a MRZBSP

185 Videti: <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/halo-trebaju-mi-mleko-hleb-i-lekovi-evo-kako-svi-stariji-od-65-godina-mogu-da-dobiju/qbhq260> (pristup 2.5.2020).

186 U vezi sa tim, Poverenica za zaštitu ravnopravnosti ukazala je Ministarstvu zdravlja na nedostupnost jedinstvenog kontakta centra za pomoć starijim licima na broju 19920, koji je objavljen na sajtu COVID-19 i preporučila da se na sajtu objave brojevi telefona svake od JLS čijim pozivanjem stariji građani i građanke, mogu dobiti pomoć. Videti: Preporuka mera br. 380/2020 od 6.4. 2020. <http://ravnopravnost.gov.rs/preporuka-mera-ministarstvu-zdravl%1d1%98a-u-vezi-brojeva-cir/> (pristup 2.5.2020).

187 Videti: <https://euprava.gov.rs/media/Uputstva/IMENIK%20OPSTINA.pdf> (pristup 2.5.2020).

188 Na ovaj problem upozorio je Zaštitnik građana, Videti: <https://www.minrzs.gov.rs/sr/aktuelnosti/vesti/usluga-pomoc-u-kuci-tokom-vanrednog-stanja> (pristup 2.5.2020).

189 Videti: <https://www.minrzs.gov.rs/sr/aktuelnosti/vesti/izdavanje-dozvola-za-kretanje-tokom-policijskog-casa>

190 Poverenica je sredinom aprila uputila preporuku Vladi Srbije za pojednostavljanje procedure izdavanja dozvola za kretanje. Videti: Preporuka mera br. 560/2020 od 14. 4. 2020. <http://ravnopravnost.gov.rs/preporuka-mera-u-vezi-dozvola-za-kretanje-rada-linija-cir/> (pristup 2.5.2020).

Dostupno na: <https://www.srbija.gov.rs/vest/453111/nastavak-isplate-socijalnih-davanja-od-ponedeljka.php> (pristup 2.5.2020).

192 Videti: <http://www.cekos.rs/instrukcija-o-na%C4%8Dinu-privremene-isplate-penzija-za-lica-sa-navr%C5%A1enih-65-i-vi%C5%A1e-godina-%C5%BEivota> (2.5.2020).

193 Podaci dostupni na: <http://www.skgo.org/> (pristup 2. 5. 2020).

194 „Sl. glasnik RS“, br. 28/2020.

195 Ove mere su Uredbom o dopunama Uredbe o merama za vreme vanrednog stanja od 9. 4. 2020. godine postale sastavni deo Uredbe o merama za vreme vanrednog stanja („Sl. glasnik RS“, br. 53/2020). One se odnose samo na ustanove za smeštaj starijih lica, dok za ostale ustanove važi nalog resornog ministra upućen direktorima socijalni ustanova od 28. 3. 2020. <https://www.minrzs.gov.rs/sites/default/files/vanredno-stanje/2020.03.28.%20Nalog%20001.pdf>. (pristup 2. 5. 2020).

izdalo na desetine uputstava o načinu postupanja zaposlenih u socijalnim ustanovama i domovina u cilju sprečavanja zaraze,¹⁹⁶ najavilo donošenje odluke o dozvoli za dodatno zapošljavanje u tim ustanovama¹⁹⁷ i isporuku zaštitne opreme,¹⁹⁸ prisustvo virusa COVID-19 potvrđeno je u 35 ustanova socijalne zaštite i domova za smeštaj odraslih i starijih, i to kod ukupno 563 korisnika i 113 zaposlenih.¹⁹⁹ Tačan broj starijih osoba kod kojih je potvrđeno prisustvo virusa nije, međutim, poznat, s obzirom da su podaci dati zbirno, a nisu razvrstani ni po polu.

Pojava virusa u socijalnim ustanovama i domovima bila je povod da Zaštitnik građana naloži MRZBSP sprovođenje neposrednog nadzora u pojedinim domovima, a od 20 ustanova socijalne zaštite i domova za smeštaj čiji su osnivači Republika Srbija i AP Vojvodina i u kojima je potvrđeno prisustvo koronavirusa, zatražio da mu dostave dokumentacija i odgovore na pitanja u vezi sa okolnostima i merama koje se preduzimaju u zaštiti zdravlja korisnika.²⁰⁰ Nema, međutim, informacija o tome da li je protiv neke ustanove pokrenut postupak kontrole.

8.1.2. Osobe sa invaliditetom

Od uvođenja vanrednog stanja osobe sa invaliditetom (OSI) našle su se u teškoj situaciji jer nije uvažen njihov specifičan položaj i sagledane njihove individualne potrebe. Problemi sa kojima se OSI suočavaju različiti su, pre svega u zavisnosti od toga da li su u institucionalnom smeštaju ili žive van institucija, sami ili u porodičnom okruženju.

U pogledu OSI na institucionalnom smeštaju, mere koje su donošene uglavnom su bile usmerene na sprečavanje obolevanja i širenja zaraze. *Uredbom o organizovanju rada ustanova socijalne zaštite za smeštaj korisnika i organizacija socijalne zaštite za pružanje usluge domskog smeštaja za vreme vanrednog stanja*²⁰¹ propisano je da se u slučaju pojave zarazne bolesti kod korisnika ili zaposlenog, odnosno radno angažovanog lica u ustanovi, lice upućuje na lečenje u zdravstvenu ustanovu, dok ostali korisnici, zaposleni i radno angažovani ostaju u okviru ustanove, u izolaciji 14 dana. Nema podataka o tome kako je obezbeđena izolacija korisnika i zaposlenih i sprečeno prenošenje zaraze, imajući u vidu da ustanove imaju manjak prostora, niti ima podataka o tome da li se i dalje praktikuje da žene sa invaliditetom – korisnice usluge budu angažovane da vode brigu od drugim korisnicima.²⁰² Iako je posle donošenje uredbe resorno ministarstvo donelo na desetine instrukcija u cilju sprečavanja zaraze,²⁰³ u ustanovama za smeštaj dece i odraslih prisustvo virusa potvrđeno je u 29 ustanova, uključujući i ustanove za smeštaj dece i odraslih sa invaliditetom, i to kod 438 korisnika i 115 zaposlenih.²⁰⁴

Zatvaranje škola i nastava na daljinu nisu praćene posebnim merama koje bi omogućile da deca sa smetnjama u razvoju i invaliditetom u institucijama mogu da prate onlajn nastavu, odnosno da se obrazuju po individualnom obrazovnom planu, uz odgovarajuću pedagošku podršku.

Kada je reč deci i odraslim osobama sa invaliditetom koje su van institucija sistema, jedan od ključnih

196 Pregled instrukcija dostupan na: <https://www.minrzs.gov.rs/sites/default/files/vanredno-stanje/Pregled%20akata%20minrzs%20o%20delovanju%20V2.pdf> (pristup 2.5.2020).

197 Videti: <https://www.srbija.gov.rs/vest/452037/danas-odluka-o-dodatnom-zaposljavanju-u-gerontoloskim-centrima.php> (pristup 2.5.2020).

198 Videti: <https://www.srbija.gov.rs/vest/453267/za-gerontoloske-centre-deset-hiljada-zastitnih-maski.php> (pristup 2.5.2020).

199 Prisustvo virusa COVID -19 potvrđeno u gerontološkim centrima u Nišu, Kruševcu, Knjaževcu, Mataruškoj Banji, kao i u Gerontološkom centru „Jelenac“ u Aleksincu, Radnoj jedinici u Tešici, Domu za smeštaj starih lica u Smederevu, Domskom odeljenju za smeštaj odraslih i starih u Novom Pazaru, Prihvatilištu za odrasle i starije osobe u Beogradu, u Domu za smeštaj odraslih lica Kulina, kao i u domovima za smeštaj odraslih i starijih „Stara pruga“ na Umci, „Radost“ u Negotinu, „MeliorVita“, u Zemunu, „Doživeti stotu“ u Zemunu, „Elite Home Star“, u Progaru, „Eskulap centar“ u Nišu, „Nana“ u Beogradu, „Nada“ u Beogradu, „Sveti Trifun“ u Železniku i „Sunčev breg“ u Beogradu. <https://www.minrzs.gov.rs/sr/aktuelnosti/vesti/informacija-na-dan-02-05-2020-ustanove-socijalne-zastite-za-smestaj-korisnika-i-organizacije-socijalne-zastite-za-smestaj-korisnika> (pristup 1. 5. 2020).

200 Dostupno na: <https://www.ombudsman.rs/index.php?start=5> i <https://www.ombudsman.rs/index.php?start=10> (pristup 2. 5. 2020).

201 „Sl. glasnik RS“, br. 54/2020.

202 Videti: http://femplatf.org/library/2020-04-13_Ustanove_soc_zastite_i_COVID-19.pdf?fbclid=IwAR2u0WWHKTQWQoD1LLK9GODkGRVjZmB3L9-beaYBAsOx_MWCBUBsv9mI5E (pristup 2.5. 2020).

203 Dostupno na: <https://www.minrzs.gov.rs/sites/default/files/vanredno-stanje/Pregled%20akata%20minrzs%20o%20delovanju%20V2.pdf> (pristup 2.5.2020)

204 Podaci dostupni na: <https://www.minrzs.gov.rs/sr/aktuelnosti/vesti/informacija-na-dan-02-05-2020-ustanove-socijalne-zastite-za-smestaj-korisnika-i-organizacije-socijalne-zastite-za-smestaj-korisnika> (pristup 1. 5. 2020).

problema jeste nemogućnost da dobiju pomoć i podršku personalnih asistenata, neformalnih negovatelja, srodnika i prijatelja koji sa njima ne žive u zajedničkom domaćinstvu zbog zabrane kretanja u večernjim časovima. Na ovaj problem ukazale su brojne organizacije i pojedinci, pa je Poverenica za zaštitu ravnopravnosti preporučila da se u krug lica kojima na lični zahtev MUP izdaje dozvolu za kretanje uvrste i licencirani personalni asistenti, kao i neformalni negovatelji.²⁰⁵

Uvođenje nastave na daljinu nije praćeno odgovarajućim merama koje bi deci sa smetnjama u razvoju i invaliditetom omogućile da pod jednakim uslovima ostvaruju pravo na obrazovanje, a prestanak rada pedagoških asistenata dodatno je otežao situaciju, za koju su nadležni organi nastojali da pronađu rešenje.²⁰⁶ Javili su se problemi u pogledu finansiranja rada ličnih pratilaca dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom.²⁰⁷ Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja saopštilo je da su škole u obavezi da u operativnim planovima rada predvide i učenje na daljinu sa učenicima koji rade po individualnom obrazovnom planu, a da nastavnici izrade posebne prilagođene materijale za đake kojima je potreban struktuiran individualizovan pristup u radu i da ih učine dostupnim učenicima na način za koji se dogovore sa roditeljima, kao i da pripreme sadržaj, uputstvo za učenje i način dobijanja povratne informacije, kako bi se pratilo napredovanje učenika i obezbedila dodatna podrška. Pružanje psihološke podrške roditeljima dece

koja rade po individualnom obrazovnom planu treba da pruže odeljenske starešine, nastavnici i psihološko-pedagoške službe u telefonskom kontaktu sa roditeljima ili putem elektronske pošte.²⁰⁸ Nema, međutim, zbirnih podataka o tome kako se u praksi sprovodi nastava po individualnim obrazovnim planovima, posebno kada su u pitanju deca čiji roditelji nemaju pristup savremenoj IKT, mada ima škola koje na dobar način prevazilaze ovu teškoću.²⁰⁹ Jedan od problema sa kojima su se suočila deca sa smetnjama u razvoju i invaliditetom jeste obustava pružanja usluga logopeda, defektologa i fizioterapeuta, što je dovelo do regresije u njihovom napredovanju.²¹⁰

Prestanak rada dnevnih boravaka i vrtića otvorio je problem staranja o deci čiji su roditelji radno angažovani, a zbog prirode posla nije im omogućen rad od kuće,²¹¹ saglasno *Uredbi o organizovanju rada poslodavaca za vreme vanrednog stanja*.²¹² Problem je dodatno otežan i time što su pojedini poslodavci samo majkama, a ne i očevima omogućavali da za vreme trajanja vanrednog stanja ne dolaze na posao kako bi brinule o deci.

U pogledu dostupnosti psihološke pomoći i podrške osobama sa invaliditetom malo je dostupnih podataka. Pojedine ustanove za zaštitu mentalnog zdravlja nude psihološko savetovanje putem telefona, ali su informacije o ovoj usluzi dostupne samo na njihovim sajtovima.²¹³ U medijima je više informacija o uslugama psihološkog savetovanja koje pružaju brojna stručna udruženja na volonterskoj osnovi.

205 Inicijativa Vladi povodom dozvole kretanja neformalnim negovateljima i pružanja usluge pomoći u kući u vreme vanrednog stanja, br. 011-00-5/2/2020-02 od 26.3.2020. Iako je Poverenica predložila pojednostavljenu proceduru izdavanja dozvola, predlog nije prihvaćen. (Videti: <http://ravnopravnost.gov.rs/inicijativa-vladi-povodom-dozvole-kretanja-neformal-cir/>).

206 Videti: <https://nova.rs/drustvo/vise-od-300-novosadske-dece-sa-smetnjama-bez-licnih-pratilaca/>

207 Tako je javnost uznemirila vest da je u Beogradu 450 ličnih pratilaca dece sa invaliditetom prestalo da pruža usluge jer je Grad Beograd raskinuo ugovor sa Humanitarnom organizacijom „Dečje srce“, čime su deca sa invaliditetom ostala bez podrške, ali su posle objavljivanja ove vesti u medijima vraćeni na posao. Videti: <https://direktno.rs/beograd/260362/pratioci-dece-s-posebnim-potrebama-vraceni-na-posao.html> (pristup 2.5. 2020). Slična situacija je nastala i u Novom Sadu. Videti: <https://nova.rs/drustvo/vise-od-300-novosadske-dece-sa-smetnjama-bez-licnih-pratilaca/>

208 Dostupno na: <https://www.srbija.gov.rs/vest/452652/ucenje-od-kuce-za-ucenike-koji-rade-po-iop-u.php> (pristup 2.5.2020).

209 Videti: https://www.rtv.rs/sr_lat/mladi/obrazovanje/subotica-nastava-za-decu-sa-smetnjama-u-razvoju_1108803.html (pristup 2.5.2020).

210 Videti: <https://nova.rs/drustvo/vise-od-300-novosadske-dece-sa-smetnjama-bez-licnih-pratilaca/> (pristup 2.5.2020).

211 Poverenica je uputila inicijativu da se zaposlenim roditeljima dece sa invaliditetom i dece obolele od retkih bolesti omogući da obavljaju poslove van prostorija poslodavca na svim radnim mestima na kojima je moguće organizovati takav rad, a ako to nije moguće, da im se omogući da ostanu kod kuće, kako bi se brinuli o deci. Inicijativa br. 011-00-5/2/2020-02 od 26.3.2020. Dostupno na: <http://ravnopravnost.gov.rs/inicijativa-vladi-povodom-dozvole-kretanja-neformal-cir/>(pristup 2.5.2020).

212 „Sl. glasnik RS“ br. 31/2020.

213 Videti: <http://www.svetisava.rs/psiholoska-podrska-u-vreme-vanrednog-stanja/>; (pristup 2.5.2020). <https://www.037info.net/psihijatrijsko-psiholoska-podrska-tokom-vanrednog-stanja/>(pristup 2.5.2020).

Informisanje osoba sa senzornim invaliditetom je relativno zadovoljavajuće jer su u informativnim i drugim emisijama korišćene usluge tumača za znakovni jezik. Otvoren je „Viber Community” kanal „Ministarstvo rada - OSI”, preko kojeg osobe sa invaliditetom mogu da se informišu o aktuelnoj situaciji izazvanoj koronavirusom.²¹⁴ Međutim, osobama sa oštećenjem sluha otežano je uspostavljanje kontakta sa zdravstvenim, socijalnim i drugim ustanovama i službama, jer one komunikaciju sa građanima i građankama putem SMS poruka uglavnom ne praktikuju.²¹⁵

8.1.3. Romi i Romkinje

Najznačajniji faktor ranjivosti Roma i Romkinja u situaciji pandemije je život u neformalnim naseljima, bez komunalne infrastrukture (struje, vode, kupatila, kanalizacione mreže i sl.) i uslovima za održavanje higijene, nemogućnost održavanja socijalne distance, prenaseljenosti. Prema podacima iz Strategije za socijalno uključivanje Roma i Romkinja Vlade Srbije za period od 2016. do 2025.²¹⁶ oko 70 odsto romske populacije živi u neformalnim naseljima, kojih je u Srbiji 593. Mnoga od ovih naselja i romskih porodica isključena su iz snabdevanja električnom energijom još pre proglašenja vanrednog stanja, ali po proglašenju vanrednog stanja nisu priključeni na mrežu. Poverenica za zaštitu ravnopravnosti preporučila JK „Elektroprivreda“ da socijalno ugroženim kategorijama stanovništva, uključujući i Rome i Romkinje iz neformalnih naselja, obezbedi snabdevanje električnom energijom.²¹⁷ Situaciju je otežao i prestanak rada 120 zdravstvenih medijatorki, što je stvorilo dodatne

zdravstveno-bezbednosne rizike po Rome i Romkinje u vreme vanrednog stanja.²¹⁸ Prema izjavama zvaničnika, od proglašenja vanrednog stanja, u saradnji sa EPS-om obezbeđeno je snabdevanje električnom energijom za nekoliko romskih naselja,²¹⁹ ali nema podataka koliko je romskih porodica priključeno na elektromrežu.

O teškoćama sa kojima se tokom vanrednog stanja suočavaju Romi i Romkinje u nehigijenskim naseljima svedoče brojni zahtevi OCD upućeni državnim organima, kao i preporuke nezavisnih tela. Tako je povodom nedostatka pijaće vode u neformalnom naselju „Čukarička šuma“, po preporuci Zaštitnika građana obezbeđena cisterna sa vodom.²²⁰ Zaštitnik je uputio dopis svim JLS da preduzmu mere kako bi u naseljima u kojima živi romsko stanovništvo bile zadovoljene njihove egzistencijalne potrebe, a pre svega voda za piće i prehrambeni higijenski paketi, kao i da se dezinfikuju romska naselja.²²¹ Poverenica za zaštitu ravnopravnosti, postupajući po pritužbi Stalne konferencija romskih udruženja građana – LIGA ROMA, uputila je preporuku Vladi Srbije da preduzme mere kako bi u svim naseljima bio obezbeđen potpuni pristup čistoj vodi, kao i da razmotri mogućnost ponovnog uspostavljanja rada zdravstvenih medijatorki.²²²

Zbog nemogućnosti ostvarivanja prihoda od rada u neformalnoj ekonomiji ugroženo je zadovoljenje osnovnih egzistencijalnih potreba mnogih romskih porodica. Tome je doprineo i zastoj u isplati novčane socijalne pomoći, koji je u međuvremenu rešen.²²³ Prema informacijama Crvenog krsta,²²⁴ romskim porodicama dostavljani su prehrambeni i higijenski paketi, ali nema objedinjenih podataka o broju romskih porodica koje su dobile ove pakete, tako da se ne

214 Videti: <https://www.srbija.gov.rs/vest/453546/za-osobe-sa-invaliditetom-sve-informacije-i-putem-vajbera.php> (pristup 2.5.2020).

215 Videti: <https://nova.rs/drustvo/apel-pomozite-gluvim-osobama-u-vezi-sa-koronavirusom/> (pristup 2.5.2020).

216 <https://www.ljudskaprava.gov.rs/sh/node/19980>

217 Preporuka br. 550/2020 od 9.4. 2020. Dostupno na: <http://ravnopravnost.gov.rs/preporuka-mera-za-snabdevanje-el-energijom-cir/> (pristup 2.5.2020).

218 Stalna konferencija romskih udruženja građana - LIGA ROMA se tim povodom obratila Ministarstvu zdravlja i upozirala da su time ugroženi životi ljudi i da je čitavo društvo dovedeno u stanje opšte opasnosti, ali nije dobila nikakav odgovor.

219 Izjava predsednice Koordinacionog tela za praćenje realizacije strategije za socijalno uključivanje Roma i Romkinja povodom Svetskog dana Roma. Dostupno na: <https://www.srbija.gov.rs/vest/457874/vlada-srbije-snazno-posvecena-unapredjenju-polozaja-roma-.php> (pristup 2.5.2020).

220 Videti: <https://www.ombudsman.rs/index.php?start=5> (pristup 2.5.2020).

221 Videti: <https://www.ombudsman.rs/index.php?start=10> (pristup 2.5.2020).

222 Videti: <http://ravnopravnost.gov.rs/polozaj-roma-u-romskim-nas-cir/>

223 <https://mondo.rs/Info/Ekonomija/a1298699/Posta-hitna-ispalta-ocijalnih-davanja-i-novcanih-naknada.html>

224 Dostupno na: <https://www.redcross.org.rs> (pristup 2.5.2020).

može proceniti da li su paketi stigli do svih kojima je ovaj vid pomoći potreban. Nema informacija o tome da li higijenski paketi sadrže sredstva namenjena zaštiti seksualnog i reproduktivnog zdravlja i održavanju higijene žena, posebno za vreme menstrualnog ciklusa.

Odluka o izvođenju nastave na daljinu nije praćena merama koje bi omogućile da sva romska deca imaju pristup nastavnim sadržajima koji se emituju na kanalima RTS-a, uključujući i decu koja žive u domaćinstvima bez električne energije i/ili bez TV aparata. Nepostojanje ovih mera stavlja decu u nejednak položaj u pogledu ostvarivanja prava na obrazovanje, čemu je dodatno doprineo i prestanak rada pedagoških asistenata.

Romkinje su izložene višestrukoj diskriminaciji²²⁵: kao žene, posebno zbog tradicionalnih normi koje su široko rasprostranjene u romskoj zajednici (dominantna rodna uloga majke i supruge koja za posledicu ima rane brakove²²⁶, ograničene mogućnosti za obrazovanje, posebno za devojčice²²⁷, rađanje velikog broja dece, maloletničke trudnoće i porođaje, nezaposlenost zbog brige o deci i poslova u domaćinstvu) i kao Romkinje, gde se součavaju sa stereotipima i predrasudama i diskriminacijom prema romskoj nacionalnoj zajednici²²⁸. Nepovoljni položaj većine pripadnika romske nacionalne zajednice (siromaštvo, materijalna deprivacija, nizak nivo obrazovanja, neadekvatni uslovi stanovanja i sl.) pogađaju i žene, ali rodne uloge oblikuju specifičnosti položaja Romkinja i ograničavaju im mogućnosti za unapređenje položaja.

Organizovanu podršku romskoj zajednici pružala su udruženja građana, u saradnji sa donatorskim

agencijama, a najveći problem predstavljao je nedostatak finansijskih sredstava i mogućnosti za neformalni rad²²⁹.

8.1.4. Samohrani roditelji

Prestanak rada škola i vrtića suočio je zaposlene samohrane roditelje,²³⁰ kao i osobe koje žive same sa decom među kojima je najviše majki (79% jednoroditeljskih porodica čine majke sa decom), sa problemom usklađivanja profesionalnog rada i staranja o deci, posebno imajući u vidu da u uslovima zabrane kretanja ne mogu da računaju na podršku članova šire porodice, drugog roditelja deteta ili plaćene pomoći.

U naročito teškoj situaciji nalaze se samohrani roditelji koji su, zbog prirode posla, prinuđeni da odlaze na posao, što ih stavlja u bezizlaznu situaciju. Prema informacijama iz medija, neke majke koje su odlučile da ostanu kod kuće, dobijale su pretnje otkazom.²³¹

Povodom ovog problema predstavnici organa javne vlasti najavljivali su različite mere: predsednica Vlade je najavila donošenje preporuke koja bi omogućila da majke dece do 12 godina ne idu na posao, već da rade od kuće, uz naknadu zarade,²³² resorni ministar je saopštio da je Vlada preporučila poslodavcima da „dopuste da jedan od roditelja čuva decu, a da hronični bolesnici i samohrani roditelji rade od kuće“, a predsednik države je 17. marta u svom obraćanju saopštio da „majke dece ispod 12 godina imaju punu platu i mogu da čuvaju svoju decu, bez ikakvih posledica“.²³³ Uredba o organizovanju rada poslodavaca za vreme vanrednog stanja od 16. marta 2020. nije ponudila rešenje za zaposlene samohrane roditelje,

225 Regionalni izveštaj o primeni UN Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW) i Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (Istanbulska konvencija) u vezi sa diskriminacijom Romkinja u oblasti zdravstvene zaštite, dečijih brakova i pružanja podrške i zaštite Romkinjama u situaciji nasilja u porodici (UN WOMEN, 2019).

226 <https://www.unicef.org/serbia/media/2671/file/De%C4%8Dij%20brakovi%20u%20romskoj%20populaciji%20u%20Srbiji.pdf>

227 <https://mics.unicef.org/>

228 Po godišnjim izveštajima Poverenika za zaštitu ravnopravnosti, Romi, a posebno Romkinje su najdiskriminisana grupa u Srbiji, a na osnovu istraživanja koje je ista kancelarija sproveda, oko 60% Roma i Romkinja smatra da ima neravnopravan tretman u institucijama, ustanovama, pri zapošljavanju i sl. <http://ravnopravnost.gov.rs/izvestaji/>

229 Više o iskustvima Romkinja tokom pandemije dostupno je u poglavlju „Svedočanstva Romkinja o pandemiji“.

230 Pod ovim pojmom podrazumevamo samohrane roditelje u pravnom i u faktičkom smislu, tako da on obuhvata roditelje koji se sami staraju o detetu jer drugi roditelj faktički ne vrši prava i dužnosti roditelja, bez obzira na razloge koji su to doga doveli.

231 Videti: <https://www.021.rs/story/Info/Srbija/236856/Mame-su-zakon-Samohrane-majke-u-strahu-od-gubitka-posla-zbog-virusa-korona.html> (pristup 2.5. 2020).

232 <https://biznis.telegraf.rs/info-biz/3166181-stariji-od-65-roditelji-dece-do-12-i-hronichni-bolesnici-da-rade-od-kuce> (pristup 2.5.2020).

233 Dostupno na: <https://direktno.rs/vesti/drustvo-i-ekonomija/260657/sta-je-sa-predlogom-vlade-da-majke-dece-do-12-godina-ostanu-kod-kuce.html> (pristup 2.5. 2020).

a pojedini poslodavci nisu zaposlenima dopustili rad od kuće i gde je to bilo moguće. Posle sednice Ekonomsko-socijalnog saveta, resorni ministar je apelovao na poslodavce da samohranim roditeljima dece mlađe od 12 godina omoguće rad od kuće, kad god je to moguće.²³⁴ Preporuka Ministarstva državne uprave i lokalne samouprave za organizovanje rada javne uprave i državnih institucija predviđa posebnu zaštitu i rad od kuće za roditelje dece do 12 godina starosti (kao i hronične bolesnike i lica starija od 60 godina)²³⁵.

Postupajući po zahtevima samohranih roditelja, Poverenica za zaštitu ravnopravnosti uputila je 5. aprila inicijativu Vladi Srbije za donošenje instrukcije koja bi omogućila da poslodavac samohranim roditeljima za koje ne može organizovati rad od kuće omogući da ostanu kod kuće kako bi se brinuli o svojoj deci, kao i da prilikom donošenja odluke o zaposlenima koji će poslove obavljati van prostorija poslodavca prioritet imaju zaposleni roditelji, i to bez diskriminacije na osnovu pola.²³⁶

U više navrata udruženja roditelja upućivala su Vladi apel da se samohranim majkama koje nemaju kome da ostave decu omogući da ostanu kod kuće dok traje vanredno stanje, uz pronalaženje načina da se poslodavci rasterete u periodu u kojem njihove radnice moraju da ostanu kod kuće sa decom.²³⁷

Uprkos najavama i apelima državnih organa, problem sa kojim se suočavaju samohrani roditelji oko usklađivanja profesionalnog rada i staranja o deci nije na zadovoljavajući način rešen.

8.1.5. Migranti i azilanti

*Odlukom o privremenom ograničavanju kretanja tražilaca azila i iregularnih migranata smeštenih u centrima za azil i prihvatnim centrima u Republici Srbiji od 16.3.2020. godine,*²³⁸ čije su odredbe postale sastavni deo *Uredbe o merama za vreme vanrednog stanja od 9.4. 2020. godine*²³⁹ ograničeno je kretanje tražilaca azila i iregularnih migranata i uspostavljen je pojačan nadzor i obezbeđenje ovih objekata, koje čuva Vojska.²⁴⁰ Napuštanje objekata dozvoljeno je samo izuzetno i u opravdanim slučajevima (odlazak kod lekara ili iz drugih opravdanih razloga), uz posebnu dozvolu Komesarijata za izbeglice i migracije koja je vremenski ograničena.

Povodom ovih mera podneta je pritužba Poverenici za zaštitu ravnopravnosti zbog diskriminacije izbeglica, migranata i tražilaca azila na osnovu pravnog statusa, porekla i mesta boravka, s obrazloženjem da svako lice može biti nosilac virusa, da među populacijom izbeglica, migranata i tražilaca azila nema ni jednog potvrđenog slučaja koronavirusa, te da lica iz iste populacije koja stanuju u privatnom smeštaju nisu podvrgnuta nikakvim posebnim ograničenjima kretanja u odnosu na ostale građanke i građane.²⁴¹

Jedan od problema sa kojim se migranti i azilanti suočavaju jeste i nedostatak informacije o merama Vlade za vreme vanrednog stanja. Na ovaj problem ukazale su OCD, apelujući da sve odluke Vlade koje se donose za vreme vanrednog stanja budu zvanično prevedene na engleski jezik i dostupne u svim objektima kolektivnog smeštaja, a da licima koja ne govore

234 Videti: <https://www.srbija.gov.rs/vest/452037/danas-odluka-o-dodatnom-zaposljavanju-u-gerontoloskim-centrima.php> (pristup 2.5.2020).

235 <https://www.danas.rs/drustvo/donete-preporuke-za-organizovanje-rada-u-javnim-upravama-i-drzavnim-institucijama/>

236 Inicijativa Vladi za izradu Instrukcije za postupanje poslodavca za vreme vanrednog stanja, Dostupno na: <http://ravnopravnost.gov.rs/inicijativa-vladi-za-izradu-instrukcije-za-pos-cir/> (pristup 2.5. 2020).

237 Videti apel udruženja „Mame su zakon“: Dostupno na: <https://www.021.rs/story/Info/Srbija/236856/Mame-su-zakon-Samohrane-majke-u-strahu-od-gubitka-posla-zbog-virusa-korona.html> (pristup 2.5. 2020).

238 „Sl. glasnik RS“, br. 32/2020.

239 Član 6 Uredbe o dopunama Uredbe o merama za vreme vanrednog stanja od 9.4. 2020. („Sl. glasnik RS“, br. 53/2020).

240 Iako se mera o ograničenju kretanja odnosi samo na migrante i azilante koji su smešteni u migrantske kampove, komesar za izbeglice Vladimir Cucić, u svojoj izjavi za medije naveo je: Dobro je da je odluka doneta i da ima ozbiljnu snagu direktive i da nam daje mogućnost da na drugačiji način postupimo i prema onima koji u ovom momentu nisu u centrima ali će svakako biti sabrani i upućeni u neki od centara, ili sabirališta, na kojima će obaviti pre svega zdravstveni pregled i trijažu u okviru ukupnog seta mera za sprečavanje širenja virusa“. Prema podacima koje je izneo, u 17 centara u Srbiji boravi 6.000 migranata i „niko ni izbliza nije pod sumnjom na koronavirus“. Izvor: Vebsajt RTV, 17.03.2020.

241 Udruženje građana Inicijativa za ekonomska i socijalna prava A11 podnelo je 21. 04. 2020. godine pritužbu Poverenici za zaštitu ravnopravnosti zbog diskriminativnog pravnog režima kom su podvrgnute izbeglice, migranti i tražioci azila. <https://www.a11initiative.org/izbeglice-trazioci-azila-i-migranti-nezakonito-i-arbitrarno-liseni-slobode-na-osnovu-diskriminativnih-kriterijuma/>

srpski ni engleski jezik budu prevedene na jezik koji razumeju.²⁴²

U pogledu obrazovanja dece migranata i azilanata, Ministarstvo prosvete obavestilo je javnost da su za decu migrante koji se nalaze u prihvatnim centrima, uz podršku Komesarijata za izbeglice, obezbeđeni televizori i računari preko kojih učenici mogu da prate predavanja na RTS 3 i obrazovnih platformi.²⁴³ Nema, međutim, javno dostupnih podataka o tome kako je organizovano praćenje nastave, niti o eventualnim merama podrške u obrazovanju, s obzirom na nivo znanja jezika na kome se izvodi nastava na daljinu. Nema, takođe, ni informacija da li su neke posebne mere preduzete za decu migrante i azilante bez pratnje roditelja i da li je prilagođen rad njihovih staratelja uslovima vanrednog stanja.

Neprekidni boravak u migrantskim kampovima žene suočava sa teškoćama oko nabavke sredstava za zaštitu seksualnog i reproduktivnog zdravlja i održavanje higijene, posebno tokom menstrualnog ciklusa. Nepoznato je da li je i na koji način odgovoreno ovim potrebama žena.

8.1.6. Beskućnici

Zabrana kretanja i druge mere za vreme vanrednog stanja naročito štetno su pogodile beskućnike jer nemaju ni minimalne uslove za održavanje higijene i zadovoljenje osnovnih egzistencijalnih potreba. Za vreme vanrednog stanja prihvatilište za odrasla i starija lica i prihvatilišta za decu, u koje je smešten jedan broj beskućnika, nastavila su sa radom, ali je rad svratišta obustavljen, tako da beskućnici van prihvatilišta nisu u mogućnosti da koriste dnevne usluge svratišta.²⁴⁴

Beskućnici koji su pre uvođenja vanrednog stanja bili korisnici narodnih kuhinja nastavili su da koriste ovu uslugu, ali su oni koji nisu korisnici narodnih kuhinja prepušteni milosti građana i uglavnom se hrane otpacima iz kontejnera. U posebno teškom položaju su nepokretni i slabo pokretni beskućnici, koji su na rubu egzistencije.

Nema podataka da su tokom vanrednog stanja sprovedene bilo kakve mere namenjene beskućnicima. Skromna pomoć koja im se pruža u vidu podele paketa sa hranom rezultat je angažovanja OCD i neformalnih grupa pojedinaca.²⁴⁵

242 Apel da se za vreme vanrednog stanja poštuju ljudska i manjinska prava zajamčena Ustavom i ratifikovanim međunarodnim ugovorima, Beogradski centar za ljudska prava. Dostupno na: <http://www.bgcentar.org.rs/apel-da-se-za-vreme-vanrednog-stanja-postuju-ljudska-i-manjinska-prava-zajamcena-ustavom-i-ratifikovanim-medunarodnim-ugovorima/> (pristup 2. 5. 2020).

243 Dostupno na: <https://www.srbija.gov.rs/vest/452652/ucenje-od-kuce-za-ucenike-koji-rade-po-iop-u.php> (pristup 2.5..2020).

244 Videti: <https://www.kurir.rs/vesti/beograd/3431165/gde-da-se-sklone-beskucnici-i-deca-sa-ulice-samo-ovde-mogu-tokom-policijskog-casa> (pristup 2.5. 2020).

245 Videti: <https://www.donacije.rs/projekat/beskucnici-pomoc-covid19/> (pristup 2.5. 2020).

8.2. Preporuke - socijalna zaštita i mere za osetljive grupe

- U okviru zapošljavanja dodatnog broja zaposlenih u ustanovama socijalne zaštite, koja će svakako unaprediti kvalitet usluga i povećati zaposlenost u ovim ustanovama, neophodno je **obezbediti jednake uslove zapošljavanja za žene i muškarce na svim radnim mestima.**
- **Zdravstvenim radnicima** je neophodno obezbediti adekvatnu zaštitnu opremu i protokole koji bi u najvećoj mogućoj meri smanjili rizik izloženosti zarazi. Potrebno je obezbediti **pun iznos zarade** za osobe koje su na bolovanju usled zaraze koronavirusom (potvrđenih slučajeva), uključujući i zdravstvene radnike koji su oboleli ili se nalaze u karantinu;
- **Osigurati brigu o deci** zdravstvenih radnika i onih koji moraju da rade i materijalnu pomoć za porodice onih zdravstvenih radnica ili zaposlenih koji su umrli od virusa;
- Neophodno je organizovati **alternativne vidove javnog prevoza**, kako bi on bio dostupan zaposlenima, ali i drugim osobama kojima je neophodan;
- Potrebno je **podstaći poslodavce** da samohranim roditeljima (osobama koje žive same sa decom) obezbede mogućnosti za rad od kuće, čak i ukoliko to podrazumeva preraspodelu poslova, ali i **osigurati primenu odluke o radu od kuće za jednog roditelja dece mlađe od 12 godina, nadzorom nad poštovanjem odluke od strane poslodavaca;**
- Najsiromašnijim domaćinstvima i domaćinstvima u kojima nema stalno zaposlenih osoba (ni u privatnom ni u javnom sektoru) potrebno je **obezbediti iznos minimalne zarade tokom trajanja epidemije, kako bi se nadoknadili eventualni prihodi od neformalnog rada;**
- Bilo bi neophodno povećati iznose dečijeg dodatka i davanja za najsiromašnije porodice sa decom, kako bi se nedostatak besplatnog obroka u školi ili vrtiću neutralisao u najvećoj mogućoj meri;
- Potrebno je izdati uputstva u vezi sa **viđanjem dece i roditelja koji ne žive sa decom**, kao i osigurati mogućnost naplate alimentacije;
- Potrebno je organizovati **volonterske i druge servise nabavke i drugih usluga za osobe starije od 65 godina**, posebno one koji žive sami i osobe sa invaliditetom, naravno uz preduzimanje svih mera za zaštitu zdravlja;
- U karantinima i sanitetskim centrima je neophodno **primeniti mere i protokole za zaštitu od nasilja**, kao i adekvatnu podršku za ranjive grupe stanovništva;
- Podatke o broju otpuštenih osoba, kao i onih na prinudnom odmoru je **potrebno prikupljati razvrstane po polu;**
- U **kriznim štabovima neophodno je osigurati zastupljenost** predstavnika i predstavnica udruženja građana, udruženja osoba sa invaliditetom i Roma i Romkinja, a procenu potreba sprovesti po rodno osetljivoj metodologiji i uključiti u planove zaštite i spasavanja.

- **Potrebno je dalje pratiti preraspodelu budžetskih sredstava na lokalnom, ali i Republičkom nivou**, u oblasti socijalne i dečije zaštite, kako bi se sagledale posledice epidemije i mera koje su preduzete u cilju njenog suzbijanja na dostupnost i kvalitet usluga socijalne zaštite;
- Potrebno je ohrabriti **razvijanje alternativnih modela usluga brige** o deci i drugim zavisnim članovima domaćinstva u situacijama kada ne funkcionišu standardni načini pružanja usluga;
- Nakon prestanka vanrednog stanja izvršiti sveobuhvatno analizu opštih mera na državnom, pokrajinskom i lokalnom nivou s aspekta posledica koje su proizvele u odnosu na pojedine ranjive društvene grupe, imajući u vidu ranjivost ovih grupa i rodne dimenzije ovih mera;
- Ispitati ciljne mere za pojedine osetljive grupe iz perspektive ljudskih prava i rodne ravnopravnosti i evidentirati za kojim merama je postojala potreba, a nisu donete;
- Utvrditi rodne i druge nejednakosti u pristupu resursima zajednice tokom vanrednog stanja i mapirati nezadovoljene potrebe žena i muškaraca, dečaka i devojčica iz osetljivih grupa; nakon prestanka vanrednog stanja pripremiti celovit i sveobuhvatan rodno odgovoran program društvenog i ekonomskog oporavka, uzimajući u obzir negativne efekte vanrednog stanja po pripadnike i pripadnice ranjivih grupa, a uz njihovo puno učešće.

9. ZATOČENICE I POBUNJENICE U DOBA KORONE: ŽENE 65+

9.1. Uvod i svrha intervjua sa ženama starijim od 65 godina

Žene koje imaju 65 ili više godina posebno su značajna grupa za ovu rodnu analizu zbog toga što su one najdirektnije pogođene merama potpune zabrane, a zatim malo ublaženog ograničenja kretanja koje su u Republici Srbiji prelomljene preko kolena, bez ikakvih

konsultacija sa grupama koje su direktno pogođene, a pre svega sa ženama i muškarcima od 65 i više godina, organizacijama koje rade sa starima, nezavisnim institucijama i organizacijama za zaštitu ljudskih prava. Radi se o ogromnoj grupi ljudi u kojoj žene čine većinu.

Imajući u vidu da žene čine 51,3%²⁴⁶ od ukupnog broja stanovnika Republike Srbije, a da one preovlađuju u kategoriji sredovečnog i starog stanovništva i da u samačkim domaćinstvima živi znatno više žena (60%) nego muškaraca (40%)²⁴⁷, važno je da se uhvati i zabeleži kakav su neposredan uticaj mere Vlade imale na njih. Među staračkim domaćinstvima čiji su nosioci stariji od 65 godina, čak $\frac{3}{4}$ čine ženska domaćinstva. Procenat žena koje su se izjasnile da žive u domaćinstvima u kojima „jedva sastavljaju kraj s krajem“ je za 1,2% veći od muškaraca. U kategoriji udovac/udovica žene su 3,4% zastupljenije od muškaraca. U domovima za odrasle i stare više od 60% korisnika/korisnica su žene. Prosečna starosna penzija žena je 23000 a muškaraca 29000. Prosečna invalidska penzija žena je 21000, a muškaraca 25000. Stopa izrazite materijalne uskraćenosti kod starih žena je 23,6% a kod muškaraca 17,4%. Stopa rizika od siromaštva za penzionerke je 16,9% a za penzionere 13,3%. Među neformalno zaposlenima iznad 65 godina više od 80% su žene²⁴⁸.

Uzorak za telefonske intervjue²⁴⁹ činilo je 20 žena za koje je osnovni ulazni kriterijum bio da imaju 65 ili više godina. Pored ovog kriterijuma, vodilo se računa o tome da sve ispitanice ne dolaze iz istih opština i gradova, kako bi se prikupili podaci o različitim iskustvima i životnim situacijama žena koje žive u gradu i na selu, onih koje žive u stanu i u kući, same, i sa drugim članovima porodice ili prijateljima. Neophodan uslov je bio da dobrovoljno pristaju na razgovor koji je trajao od 20 do 45 minuta. Razgovori su obavljani u periodu

od 15.04. do 06.05. 2020. godine. Do učesnica se došlo tehnikom kotrljanja grudve snega (snowballing), odnosno krenulo se od početnog skupa 3 poznate žene i širilo se dalje. Kako bi se izbegao dominantni uticaj jednog miljea, jedan kontakt mogao je da dâ najviše 2 do 3 nova kontakta.

Cilj intervjua bio je da se prikupe primarni podaci o životnim okolnostima, promenama u svakodnevicu koje su nastale zbog uvođenja vanrednog stanja i primene mera za zaštitu sopstvenog zdravlja, mogućnosti

246 Izvor: „Žene i muškarci u Srbiji“ Republički zavod za statistiku, Beograd 2017. godine.

247 Isti izvor.

248 Isti izvor.

249 Tri učesnice su se izjasnile da im je udobnije da odgovore napišu mejlom, pa su tako i uradile. Sa ostalima su vođeni razgovori telefonom.

ispitanica da zadovolje svoje osnovne potrebe iz prihoda koji su im na raspolaganju, kao i dostupnosti potrebne podrške. Ispitanice su se osvrnule na svoju zdravstvenu situaciju, kao i na teškoće i nezadovoljene potrebe u uslovima pandemije. Najzad, kao korisnice različitih mera, one su ocenile koliko te mere naležu na njihove potrebe.

9.2. Opis uzorka

Intervjuisane su žene u rasponu godina od 65 do 86 godina. Prema mestu stanovanja za vreme vanrednog

stanja, ispitanice su iz Beograda, Jelače, Kragujevca, Kratova, Kruševca, Milatovića, Novog Sada, Čačka, Smedereva i Smederevske Palanke. Dve žene su promenile mesto boravka u odnosu na svoju stalnu adresu. Osam žena žive same tokom vanrednog stanja, šest sa suprugom ili partnerom, četiri u višečlanoj porodici, jedna sa ćerkom, a jedna žena živi sa svojom prijateljicom. Sedam žena u uzorku nema zdravstvene tegobe, a 13 boluje od hroničnih bolesti. Tokom vanrednog stanja, 12 žena živi u stanu, a 8 u kući. Osnovni podaci o intervjuisanim ženama prikazani su u tabeli.

Br.	Godine	Grad	Sa kim žive	Kuća ili stan
1	80	Beograd	Sa prijateljicom	Stan
2	66	Novi Sad	Sama	Stan
3	66	Milatovići	Sa suprugom	Kuća
4	70	Užice	Sama	Stan
5	73	Novi Sad	Sa partnerom	Stan
6	69	Novi Sad	Sama	Stan
7	66	Novi Beograd, ali sada na selu	Sama, a sada sa bratom i snajom	Stan, ali sada kuća
8	86	Novi Beograd	Sama	Stan
9	66	Beograd	Sa suprugom, a deca su u svojim stanovima u istoj zgradi	Stan u kući
10	72	Beograd, ali sada Grocka	Sa suprugom	Stan, ali sada kuća
11	67	Beograd	Sa suprugom i sestrom	Stan
12	79	Kragujevac	Sama	Kuća
13	73	Beograd	Sama	Stan
14	81	Surčin	Sa suprugom	Kuća
15	65	Kratovo	Sa suprugom, snajom, sinom i troje unučadi	Kuća
16	81	Jelača	Sa sinom, snajom, dva unuka i unukovom ženom	Kuća
17	76	Smederevska Palanka	Sa ćerkom	Stan
18	69	Kruševac	Sa suprugom	Kuća
19	68	Smederevo	Sama	Stan
20	74	Čačak	Sama	Stan

9.3. Glavni nalazi

9.3.1. Životne situacije

Na pitanje **gde žive, sa kim žive i kakva im je porodična situacija**, žene su odgovorile:

Imam 80 godina, udovica sam, u ličnoj penziji. Živim u Beogradu, u stanu na 5. spratu u centru grada. Živim sa ćerkom porodične prijateljice. Nemam dece - jedan strah manje. Penzionerka iz Beograda

Živim u stanu, u gradu, sama i mogu da šetam samo u stambenom bloku i oko stambenog bloka u dane kad penzioneri mogu u kupovinu. Penzionerka iz Novog Sada

Živim na Novom Beogradu, u stambenoj zgradi na III spratu. Imam, sva sreća, terasu na dve sobe, 7 metara dugačku i ja tu šetam. Imam i divno cveće. Imam 86 god, udovica sam već 19 godina, imam ćerku i dva unuka. Živim sama, oni ne ulaze unutra, samo mi donesu jednom nedeljno sve. Ćerka je dva puta dolazila. Rasplakala sam se. Unuci dođu, stave maske, popričamo ispred vrata. Imam orhideje koje mi je ćerka za rođendan kupila, pa sam ih iznela na vrata, a ona me je slikala tako sa maskom i orhidejama. Meni ova izolacija ne pada teško. Ja sam na to u svom životu navikla. Ma nisam navikla, ali se sećam. Doživela sam bombardovanje sa 7 godina, pa okupaciju, a tata mi je umro pred rat. Bili smo na Crvenom krstu. Ja se sećam tog bombardovanja 1941, pa okupacije, pa je policijski čas bio i trajao je četiri godine i nismo mogli na ulicu, da se igramo, ni da kukamo, ni lopte, ni lutke nismo imali, šile su nam mame i lutke i lopte. Bilo je teško i posle okupacije, tačkice, pa bonovi, a mama se borila. Othranila nas je, iškolovala, ostali smo normalni. Nismo imali ugodnosti. Tako sam i 1999. doživela. Tri bombardovanja sam doživela u mom životu: 1941, 1944. kad su

nas kobajagi naši saveznici bombardovali i 1999. godine. Penzionerka iz Beograda

Živim u Milatovićima, u kući na selu, ja i suprug, a deca su otišla, Žena koja nema penziju

Živim u gradu, imam veliku terasu i sinoć sam sa tri komšinice na terasi radila gimnastiku. Tokom dana šetam dugo po terasi, a oko 5 sati popijemo kafu, a onda sam ih naterala da radimo vežbe. Kaže mi bratanica, koja živi u Francuskoj, da nas je neko snimio, pa su stavili snimak na Fejsbuk na oglasnu tablu Užica, kaže da je bilo 9000 i nešto pregleda i da nas je i ona gledala. Penzionerka, iz Užica

Imam 73 godine. Živim u gradu, u stanu, srećom imam terasu i živim u zgradi u kojoj postoji dvorište u kome mogu da prošetam jer je ograđeno i zatvoreno kapijom. Živim sa partnerom u zajednici, već više od 10 godina. Imam dvoje dece (to su odrasli ljudi 40 i 45 godina) i četiri unuke. Deca imaju svoje porodice i decu. Rekla bih da je moja porodična situacija i u užem i u širem smislu (porodice moje dece) stabilna. Penzionerka iz Novog Sada

Meni je 74. sad ću 75. To su ti već ozbiljne godine, sve se rasklatilo. Živim u stanu, sama, na III spratu. Penzionerka iz Čačka

Živim sa mužem u kući sa 6 stanova zato što je moj muž znao da ćemo da imamo male penzije jer smo bili privatnici, pa je smislio da živimo od rentiranja stanova. Ja živim u stanu, a tu su mi i ćerka i sin, u svojim stanovima. Imam dvorište koje nije veliko. Mnogo znači

svaki metar i ja sam tek sada uvidela šta je kuća i koliko je to velika razlika. Penzionerka iz Beograda

Imam 65 godina, živim u Kratovu, kraj Priboja. Jeste mi teško palo. Čovek se plaši, plašim se za sebe i za bližnje. Imam muža, 66, sina, snaju i troje unučadi. Normalno, sedimo svi svaki dan. Oni se ne kreću nikud. Krećemo se po dvorištu, ideš u njivu, u štalu, al opet se plašiš. Peremo ruke, dezinfikujemo. Ruke non-stop peremo, pa asepsol ako negde izađem, brave dohvataš, mada nikud ne idemo. Ne idem u prodavnicu. Možda kod komšinke blizu, kuća do kuće, ali na distanci. Kafica iz daleka. Imam terasu neku sa ulice, sjednemo popijemo kafu, ona svojim putom, ja svojim. Penzionerka iz Kratova

Rođena sam 1939, 81 mi je godina. Živim sa sinom i snajom i dva unuka i imam snaju od unuka. Ima ko da me pazi. Imam 4 praunučadi. Živim u Jelači. To je kod Priboja, iza banje Kratovo. Penzionerka iz Jelače koju smo intervjuisale dok je jurila koze. Kaže, neki put koze prestignu nju, a neki put ona njih.

Živim u gradu, sa suprugom i sestrom koja je sada kod nas, nismo na vreme pobegli. Živim u zgradi i zaista ne šetam. Samo za kupovinu, a ako je red, ni ne uđem, ali oko 5, ili 5:30 idem. Inače se budim oko 7, pola 8. Moraš poštovati zakon, ja sad ne mogu nigde da idem. Rekla sam, jeste zloupotrebljen Ustav, nije poštovan Ustav. Prvo Uredba koja se 11 puta promenila, a propisana je na ne Ustavom propisan način. Ako si odstupio, od moraš čvrsto da se pridržavaš zakona. Pod 1 potpisao je Vučić, a pod 2 Dačić, nije čak ni Brnabić. Sve je traljavo. Penzionerka iz Beograda

Živim u Beogradu, ali preselila sam se u Grocku, krišom sam pobegla, ali sada smo se vratili, ustupili smo kuću juniorima. U Beogradu živim u zgradi, a u Grockoj imamo kuću. Imam

muža, ćerku i sina i troje unuka. Živim sa mužem. Penzionerka iz Beograda

Kako, koga briga kako ja živim i šta me pitaš uopšte? Samo pisanija neka, nema od toga ništa. Imam 80 godina. Ipak, sada ću 82. Živim sa dedom, na selu u kući u Surčinu. Imam dve ćerke. Jedna ima 59 godina, druga 55. Udate su, imaju svoje kuće i decu. Penzionerka iz Surčina

Ej, muke moje. Živim, ako je to život, u stanu po ceo dan. Ćerka malo izađe, donese šta treba, pa sve čisti, pere po sto puta, da se ne zarazim. Jako me pazi. Penzionerka iz Smederevske Palanke

Živim u Beogradu, u svom stanu, sama i imam 73 godine. Imam dva sina. Deca su velika i žive odvojeno sa svojim porodicama. Penzionerka iz Beograda

Došla sam ovde da budem sa bratom i snahom, a inače živim u Beogradu sama, ali sada ne bih sama mogla da izdržim. Penzionerka iz Beograda

U kućici svojoj živim, sama. Penzionerka iz Kragujevca

Živim sa mužem u kući. Imamo bašticu, to me spasava. Ja se majem oko cveća i to malo luka i paradajza što imam. Penzionerka iz Kruševca

Sama sam u svom stanu. Penzionerka iz Smedereva

9.3.2. Nova svakodnevica

Naredni set pitanja ticao se promena u uobičajenoj svakodnevici i subjektivnog odnosa prema merama i pandemiji. **Reč kojom žene najčešće opisuju svoje iskustvo tokom vanrednog stanja jeste poniženje.** Svoja iskustva, većina ispitanica opisuje kao **veliku promenu u odnosu na uobičajenu svakodnevicu, kao brigu za fizičku kondiciju i za budućnost, kao izolovanost od dragih ljudi, dece i unuka, kao nemogućnost i uskraćenost.**

Žene koje žive u gradu i u stanu mnogo su jače pogođene zabranom kretanja od žena koje žive na selu. To je i logično iz dva razloga: donja granica za zabranu kretanja bila je 65 godina u gradu, a 70 godina na selu, i drugo, potpuno je drugačije iskustvo u vezi sa ovom zabranom u domaćinstvima koja žive u kućama i imaju baštu, od onih koji su zatvoreni u stanu. Ima i ispitanica koje **tvrdе da im se vrlo malo ili nimalo promenio život, a one najčešće žive na selu.**

U uzorku je i nekoliko žena koje su **se krišom iskradale iz svojih kuća** u vreme kada je kretanje bilo dozvoljeno za osobe ispod 65 godina starosti. **One su zabranu kršile svesno, iz bunta i neslaganja, uz svest o tome da je ovakva zabrana neustavna i da njihovo lišavanje slobode nije u funkciji njihove zaštite.** I pobunjenice su, sa druge strane, jako vodile računa o tome da se same zaštite tokom boravka napolju. Dakle, pored teskobe zbog zatvorenosti, mnoge su žene u grupi ispitanice osećale i **teret nepravde koja im je učinjena.**

Glavni zaključak koji se definitivno može izvesti iz iskaza ispitanica jeste da **žene u kategoriji od 65 i više godina nisu homogena grupa**, te da su sva njihova iskustva raznovrsna, uključujući i iskustvo pandemije i vanrednog stanja. U nastupima lekara i političara tokom pandemije, međutim, o ovoj se grupi govorilo kao o našim penzionerima, našim starima, osobama iznad 65 godina i slično. Zato je, **možda i najteže, celo iskustvo palo upravo onim ženama čije su struke takve da su nužno sagledavale i tehničke ili zanatske aspekte** (na primer iz ugla pravne i medicinske struke), pored uticaja na lično raspoloženje ili blagostanje.

Osećam se poniženo, zatvoreno. Imaš onaj nalog da treba da se šetaš, a ne možeš. Odjednom, ne postojiš kao ličnost. Svi smo isti: i aktivni i neaktivni i jako bolesni i prilično zdravi. Ono što te naročito ponižava je promena svesti oko tebe. Radnici samoposluge dobili su nalog da, ako je neko stariji, traže ličnu kartu, a ako neće da dâ, pozovu policiju. Znači, oni ga teraju u situaciju da će platiti kaznu od 50000 do 150000 dinara. Niko neće da ti pomogne, nego postaješ izvor straha, kao da si ti bolest. Zamena teze koja je nastala: „Eno ga neko mator!“ Takva osoba koja to govori nas, a ne sebe doživljava kao opasnost. Penzionerka iz Beograda

Najteže mi pada nemogućnost kretanja. Penzionerka iz Novog Sada

Pre svega, odnos vlasti prema starijim osobama i poštovanje njihovog dostojanstva. Ova grupa nije jedinstvena po svojim karakteristikama i potrebama, pa je potrebno preduzimati različite mere za poboljšanje položaja starijih, kao što je omogućavanje pružanja pomoći u kući, materijalna podrška najsiromašnijima, omogućavanje kretanja i obezbeđivanje zaštitnih maski, rukavica i dezinfekcionih sredstava.

Promenilo se, slabo ide prodaja naših proizvoda. Sad malo pijace rade, a inače prodajemo krompir i mleko, sir i kajmak kad imamo. Teško je, nema zalihe, ne može ni da bude, jer sve uložimo. Trebalo je da sejemo, a stala prodaja i sad čekamo da prodamo jedno da bi kupili drugo. Nema mladih u selu, samo jedan bračni par od 20 kuća raznih. Žena bez redovnih prihoda, Milatovići

Ja toliko toga imam da kažem da ne mogu u jednoj rečenici. Kada je sve krenulo, ja sam se super ponašala. Po dvorištu sam puštala muziku, igrala, baštu sredila, a onda mi se sin vratio iz Francuske i za dva sata rekao: „Ja imam temperaturu.“ Zvao je broj koji treba i za par sati je došla hitna pomoć, onako maskirani, a nije još ni počelo ono sve, pa smo se zaprepastili. On je javio za nekoliko sati da ima obostrano zapaljenje pluća, da su ga zadržali, da su mu uradili test i onda je on tamo u Infektivnoj bio 3 ili 4 dana. Posle je stigao rezultat da je negativan, a bio je pored momka koji je pozitivan, ležali su jedan do drugog. Uslovi su bili katastrofa. Nije bilo stakla na prozorima, bilo je hladno, ležali su u jaknama, ćebićima se pokrivali, prljavo je bilo. To je mene već uplašilo. Onda su hteli da ga prebace na plućno. Kad je video da je negativan, on je na svoju inicijativu izašao. Došao je kući, trebalo je da bude pod kontrolom policije ali on nije ništa dobio, nikakav papir. Nije ni znao da ne treba da izlazi. To su tek naknadno počeli da govore. Kao ni ova mala Jovana, što su je strpali u zatvor. On je izlazio. Dolazila je policija 2 ili 3 puta i imao je čistu sreću da je tada bio kod kuće. Ja sam to htela da obelodanim, da je tamo kaos. On mi nije dao. U isto vreme, moja ćerka, koja je samohrana majka, kojoj je pa jedina misao u glavi šta sa malim koji ima 12 godina, ako se njoj nešto desi. Ona je u posebnom psihičkom stanju. Ona dobije temperaturu i kaže da je bole grlo i pluća. Javi se, ode na Infektivnu u 5 sati posle podne. Do noći je u grupi ljudi čekala da je prime. Pored nje, devojka sa 39 temperaturom,

koja je zvala hitnu pomoć, a onda je došla sama, prevozom. Kad je moja ćerka stigla na red kod lekara, samo su joj pregledali pluća stetoskopom i kao, idi kući. I šta sada da kažem? Mislim sve najgore o svemu. A onda, pre nekoliko dana, uveče kasno, stiže poruka od zeta, muža ove srednje ćerke, da je ona primljena na VMA, sa opstrukcijom creva, grozni bolovi, a kod kuće zet i 3 male devojčice. Pakao. Nemam više snage, ni kapaciteta da sve to primim. Ona je sad puštena kući, ali bila je 10 dana tamo. Kolonoskopija, skener, ispostavi se zapaljenje tankog creva. Ona radi doktorat. Ima rok i radila je po 16 sati dnevno, neredovno je jela i tako. U VMA kao treba anesteziolog, a nema. Čekala je 5 ili 6 dana, ne sme hrana, samo infuzija, mršava, bez snage. Užas. Kad VMA nema anesteziologa! Potegli smo silne veze, direktor jedne privatne klinike urgirao. E, on je nakon 2 dana dobio koronu, a ta klinika se reklamira da prima, a direktor im ima koronu. Gde sam god takla, užas. Znala sam da ne funkcioniše zdravstveni sistem, ali ovo... Sad me je malo kao prošlo. Grozno se osećam i što ja ne mogu da izađem, to je jako ponižavajuće. Ja sam još aktivna i sad me je stiglo da sam ja jedna stara žena koja ne može ništa u ovoj situaciji, ja samo mogu da vodim računa o sebi i o mužu. Nije se ni on oporavio, a pre tri godine je imao šlog i sad je ostala afazija, poremećaj govora. Mozak je oštećen i to je početak demencije. Ne ume više da čita. On je samo centar za psovke sačuvao, nije mu oštećen. Klopa, pivo, to može i šta ga interesuje, čamac, pecanje, taj deo mozga nije oštećen. Pre, kada je bio neki problem, ja bih se uvek usredsredila da ga rešim, a sad ništa ne smeš. Taj prvi odlazak u 4h noću ja sam proplakala. Noć, nas dvoje i neki stari ljudi, tresu se sa štapovima. Međutim. pošto je čovek stoka, navikneš se. Super kao, ustaneš rano i ideš. Penzionerka, Beograd

Nemamo mi baš ograničenje, ne smeš na put, al smeš u livadu, pa strahuješ jer do livade je isto put. Ne posećujemo se. Komšiluk ovde, dve babe umrle, ne možeš da izjaviš saučešće. To mi je teško, pošteno. Imamo prodavnicu, pa ona radi do 8 ili 9, a sad samo do 4, pa baš nemaš nikud. Žena bez redovnih prihoda, Milatovići

Poštujem mere, a sa epidemijom se nosim u nuždi. Naporno je. Najviše se promenilo druženje, postali smo svi usamljeni. Najteže mi pada samoća. Pomaže mi žena sa kojom delim domaćinstvo. Komuniciram telefonom sa prijateljicama koje su u Beogradu pretežno, a i u Sarajevu. Najviše mi nedostaje druženje i viđanje prijateljica. Sedam nedelja osim ukućana nikoga nisam videla. Penzionerka iz Beograda

Stigla me neka tuga, velika pa neće da prođe. Sve mi se skupilo. Krišom plačem da ne sekiram ćerku. Penzionerka iz Smederevske Palanke

Nama se ništa nije promenilo. Mi smo na selu, kad djeca pođu, udaraju maske i rukavice, a ja se ne bojim, šta imam da se bojim? Ja sam svašta u životu proturila i bolesna sam bila. Jok ne bojim ti se ja, ja sam se operisala pre 28 godina. Odstranila sam desnu dojku, ruka mi desna natečena, i lijeva bogami, ali to mora tako. Pomognem deci oko vrtova. Povala sam kravu da pripnem i otkinula mi pola prsta pre jedno 9 godina. Penzionerka iz Jelače

Inače, puno hodam, a sada sam krenula da radim fiskulturu nekih 40 minuta dnevno. Trudimo se da uradimo fiskulturu, pa da čitamo. Davala sam nekoliko intervju sa skajpa i prvi put mi je bilo grozno, a posle odlično. Moj strah da će nešto da crkne je bio ogroman. Pričaš sa zidom. Kad se navikneš, nije problem. Penzionerka iz Beograda

Deda i ja popijemo čaj, nekad i kafu. Doručujemo, pa onda svako svoje. Ja u baštu, on čita novine pa mi javlja. Skuvam ručak za dva dana, da ne moram svaki dan. Nama ne treba puno. Decu zovemo da čujemo kako su oni i unuci. Malo pogledamo vesti šta ima i neku seriju i tako. Penzionerka iz Kruševca

Petkom odem do prodavnice i do apoteke, sve peške i oko kvarta, obično oko 6 odem, pa sve obavim za sat. Prija mi da idem. Oslabila mi je kondicija. Zatvorena sam od 16.03. Sad ću danas prvi put da koristim ovo što je popustila Vlada. Ja nisam sigurna da li je baš moralo tako, ili smo mi baš tako nedisciplinovani. U Novom Sadu je mnogo bolja situacija i manje je obolelih. Mislim da nije moralo tako preteći. Moglo je i sa drugačijim pristupom, kao u Hrvatskoj. Zastrašujuće je i grubo prema ljudima. Zaplašeni su ljudi, pogotovo oni koji imaju bolesti. Plaše nas i više nego što treba i ostaviće ovo traga strahovito. Meni je važno da se krećem. Cirkulacija treba da ojača. Prošle nedelje sam dva puta prekršila. Kažu da se dobro držim fizički. Stavila sam masku i naočare i propešačila. Nedostaje mi, a nemam kondicije. Ne nosim ličnu kartu, pa neka pogada ako me zaustavi (policija). Penzionerka iz Novog Sada

Nije mi se dan mnogo promenio. Sad imam više vremena, pa sam sad ono što žene rade u kući uzela da radim, rasprenal sam ormane. Imam mnogo odeće, pa sad stavljam u kese, pa ću da nosim. Treba vremena za to. Žao mi je što ne mogu da izađem. Imam 70 godina, puno inače šetam, stanujem na V spratu bez lifta, odem do Staparske banje i nazad, to bude 15 km. Sad nadoknađujem ovim primitivnim hodanjima po terasi. Penzionerka iz Užica

Sve se promenilo, a tek kada se stvari počnu polako vraćati na stanje u kome smo pre pandemije živeli, počecemo da shvatamo koliko su promene velike i koliko se i svako od nas promenio. U mojim godinama, imala sam prilike da steknem različita iskustva (rat, bombardovanje, vanredno stanje nakon ubistva premijera... malo li je) ali ni jedno nije bilo kao ovo. Za sve ono znali smo da će izvesno jednog momenta prestati. Dakle izvesnost i neka kakva-takva perspektiva su postojali. A onda se sve podnosi puno lakše. Sada to nije slučaj, a neizvesnost i iščekivanje (ne znam čega, ali tako se osećam) je deprimirajuće jer osobe u mojim godinama nemaju pred sobom život. On je nekako iza njih, a pred sobom imaju neku „drugu perspektivu“ da ne preciziram. A možda su baš želeli da tu perspektivu dočekaju nekako mirno i bezbedno. To sada nije slučaj. Hoće li se ovo ponoviti na jesen, ili na proleće, koliko će se virus „šetati“ po planeti, da li ćemo i nadalje samo strepeti, ili ćemo se samo sklanjati kao što je to sada bio slučaj, na sva ta pitanja odgovora nema, niti ga bilo ko u ovom momentu može dati. Sve to ne pruža nikakvu nadu. Ne bi trebalo razmišljati. U ovom kontekstu je i zabrana kretanja. Tu se puno toga može reći o tome kako su nam mere saopštavali, o tome da li su sagledali način na koji će se ona ostvarivati, koliko puta su menjali vreme kada se može napustiti izolacija, da li su građani bili informisani... Mera je opravdana (to pokazuju i dnevni izveštaji Kriznog štaba). Ali to nije sve. Na puno pitanja bi se moralo odgovoriti, jer je ovom merom pogođen veliki broj stanovnika i stanovnica Srbije (više od 1 500 000). Načinom na koji su se predstavnici javne vlasti obraćali starim osobama je primer kršenja prava na dostojanstvo ličnosti i povreda njihovog psihičkog integriteta, a ta prava nije dopušteno kršiti ni u vreme rata. Prvog dana po uvođenju vanrednog stanja povišenim tonom i neprimerenim rečima predsednica vlade ja „napala“ starije osobe (oni su odista pravili gužvu na šalterima pošta i banaka jer su požurili da

pre zabrane kretanja plate račune) i zapretila uvođenjem zabrane kretanja kao kaznom za neposlušnost, u više navrata obraćala se građanima pogrđnim rečima (samoživi, licemeri), a predsednik države zapretio je da neće biti mesta na grobljima za sve njih. Sloboda kretanja starih lica je suspendovana za ova lica u kontinuiranom trajanju od 6 dana (144 časa) i sedmog dana još 20 časova (ukupno 164 časa nedeljno), uz pretnju sankcijom. Ova mera trajala je više od mesec dana (ukupno 35 dana). Ponižavajući i neprimereni za stare ljude (izazivaju strah, nelagodu, prekidaju im san) bili su i termini u sred noći rezervisani za odlazak u kupovinu. Pri tome u istim terminima apoteke nisu radile pa lekove nisu mogli da kupe. Mere izolovanja jesu bile nužne ali način na koju su primenjene nije bio u srazmeri sa ciljem koji su te mere trebale da postignu. Ograničenje prava bilo je veće nego što je trebalo, a cilj bi se postigao i sa manjim ograničenjem prava (npr. da imaju pravo da odu u kupovinu ali i u šetnju nakon što započne „policijski čas“ od 18 do 20 časova svaki drugi dan). Penzionerka iz Novog Sada

Bila sam neraspoložena prvih 5 dana u Beogradu, u stanu. Bilo je neočekivano i iznenadno i imala sam puno planova u martu i aprilu. Trebalo je da putujem u 10 siromašnih opština na jugu Srbije da razgovaram sa starijim osobama, a onda me je nerviralo da ne mogu da izađem iz stana. Nedostajala mi je šetnja i prva prilika kada je bila, ja sam zbrisala. Nisam ja meritorna da dam odgovor da li tako mora, moramo slušati struku, ali da li je trebalo ovoliko restrikcija za penzionere? Verujem da je moglo humanije. Nisam sigurna koliko je dobro to rešenje da se ide od 4 do 7 ujutru u nabavku. Po meni, trebali su dati makar sat vremena za šetnju, možda tokom policijskog časa, da bi se što više izbegla mogućnost kontakata sa mlađim stanovništvom i to je moglo da se uradi i ne bi dovelo u rizik. Stariji su veoma disciplinovani i poštuju mere. Penzionerka iz Beograda

Ujutru se krši pravilo, vodi se pas napolje. Rebel. Hajde bogati, neće meni određivati političari do groba kako ću da živim. Najteže mi pada nemanje slobode kretanja. Ide mi se na Kalemegdan. Pa jeste mi se sve promenilo. Inače mi nije život mnogo smisla imao od kako sam u penziji, a sad je baš obesmišljen. Imam neku ženu koja mi dođe da pomogne povremeno za čišćenje, a sad ne može. Penzionerka iz Beograda, 72 godine

Po ceo dan sam na telefonu. Zove ćerka, zove drugarica, zove komšinica. Samo pričam. Ćerka mi ne dâ da mrdnem. Kaže, nemoj slučajno da si izašla napolje. Penzionerka iz Čačka

Meni ne smeta zabrana. Ja sam sama, ali nisam usamljena. Imam svoj program. Ustanem, istuširam se, ne mrzi me ništa. Uđem sama u kadu i izađem, sve usporeno, ali uspem. Ne pijem kafu nego čaj, spremim ručak za dva dana. Kod mene u zgradi stanuje jedan muškarac, malo mlađi od mene, tu ispod i ja mu ručak dam i tako. Počela sam da vodim dnevnik od uvođenja vanrednog stanja, imam već 60 strana. Sve pišem, šta primećujem, koga zovem, ko me zove, radim, šta vidim u prirodi, gledam Savu pa pišem, i tako. Terasa mi je divna. Imam

lavande, bokore ruzmarina i razno cveće. Ništa mi ne pada teško, osim dece koju ne viđam. A i sa njima sam na telefonu. Ćerka me svaki dan isprati na spavanje telefonom. Imam puno drugova i prijatelja iz gimnazije. Za Uskrs me je 19 ljudi zvalo na telefon. Penzionerka iz Beograda, 86 godina

Isto mi je sve. Ja ne idem nigde ni kada nema vanrednog stanja. Penzionerka iz Kragujevca

Ja volim da čitam. Sad sam opet uzela Jesenjina da čitam i uživam. Penzionerka iz Smedereva

Mi smo na selu, kao da nema epidemije. Nije se ništa promenilo. Ja inače nigde ne idem. Teško sam pokretna. Mi smo stari. Jedino što ponekad moram da molim drugog po hleb da ide. Ne volim da mi drugi donose hleb. Onda stavim u zamrzivač i vadim svakoga dana. Donose mi i deca kada dođu. I deda je nekoliko puta išao kolima po hleb, kršio zabranu. Ma nikoga nema, ko će nas da kontroliše? Komuniciram telefonom uglavnom sa decom i rodbinom. Ne znam šta mi nedostaje. Što ne mogu da idem kod frizera. Ići ću čim prođe ova zabrana, ili će ona doći kod mene. Penzionerka, Surčin

Život traži nova rešenja za žene na selu

Meni lično pada teško što ne mogu u kancelariju i što ne mogu da uradim sve što sam planirala, ali i sad kad relaksiraju mere, nisam sigurna da će dozvoliti veća okupljanja starijih i to će meni jako smetati. Prvo, Festival zdravlja koji smo planirali odložen je za 10. i 11. juni. Da li će se i tada dozvoliti, videćemo. Planirali smo za 15. jun Međunarodni dan borbe protiv nasilja nad starijima i hteli smo da ga dovedemo u Narodnu skupštinu. Obuke isto ne znam da li će dozvoliti. Za mene je ovo fantastična prilika, jer sam ja ranije dolazila na selo za vreme praznika i to je sve bilo drugačije. Ja sad gledam koliko je različito ovde u odnosu na ono kako je bilo kad sam ja bila dete. Sad imam prilike da pričam sa snahom o ženi na selu, a ona je 1958. godište. Starije žene na selu su velike radnice. Moja snaha koja je samo 5 ili 6 god mlađa od mene, sve poslove radi i ne umori se, a radi i one ženske i one muške poslove, a moj brat, na primer u štalu uopšte ne ulazi. One sve rade barabar sa muškarcima, a mlađe žene ne, one su domaćice u kući i spremne ručak, a u njivu ide muškarac. Pametnije su. Samo sam nesrećna koliko ove starije žene moraju fizički više da rade, a veoma je neizvesno da li će moći da plasiraju. Žene su em proizvođači, em nemaju sad prihod. Ni mlečne proizvode ne mogu da

prodaju, već samo mleko. Žene su jako uskraćene za prihode, a ogroman rad ulažu. Čak se i više seje, jer se plaše kako će na jesen i zimu. Jabuke mi uzmemo na gajbu jeftino, po 20 din za kilogram. Najavljena je elektronska pijaca, to je dobro, ali funkcioniše za one koji imaju kompjuter. U selu samo mlađi imaju. Važna je digitalizacija među starima. Mi smo kao NVO konkurisali za seoske žene iz Dragačeva i Trstenika da umanjimo štetu od posledica COVID-a. Pola od 5000 evra koliki je grant ćemo da damo da se žene obuču i da imaju kompjuter. I kupićemo im đubriva za prihranu za jesenju setvu. Penzionerka i aktivistkinja iz Beograda

Nemogućnost kretanja i nedostatak svežeg vazduha mi smetaju. Imam par prijateljica sa kojima se čujem, razmenjujemo one budalaštine preko vajbera. Ne uspevam ni da čitam, sem novine petkom kad kupim. Ni spremanje ormana

nisam sprovela do kraja. Varka je kada kažu sad ću ovo, sad ću ono, a ja nemam motiva. Stalno vas zastrašuju. Strašno to ne volim. Penzionerka iz Novog Sada

9.3.3. Dezinfekcija, higijena i zaštita

S obzirom na to da se najčešće kao „savet struke“²⁵⁰ čulo to da je potrebno da građani i građanke obrate dodatnu pažnju na higijenu, a posebno na pranje ruku sapunom i mlakom vodom u trajanju od 20 sekundi, kao i da se nose maske i rukavice, a u kući dezinfikuju kvake i prostor, ispitanice su govorile o tome kakvih su se mera dezinfekcije, čišćenja i zaštite one pridržavale, te da li je u vanrednom stanju to za njih bila velika dodatna obaveza.

Iz odgovora se vidi da **zaštitna oprema nije bila lako dostupna svim ispitanicama, te da su se same dovijale da je nabave, sašiju, ili improvizuju. Improvizovane maske, naravno, ne pružaju nikakvu zaštitu i samo su služile da ublaže strah koji su ispitanice osećale od izlaska na ulicu.**

Zbog zabrane kretanja, same **nisu mogle da odu u apoteku, a srodnicima je takođe bilo potrebno da koriste maske i rukavice. U apotekama je postojalo ograničenje od 5 ili 10 rukavica za jednokratnu upotrebu po jednoj nabavci.** Ovo je posebno bio problem u početku, kada je bila nestašica zaštitne opreme, a vremenom se snabdevanje stabilizovalo. **Najbolje su snabdevene bile one žene koje su kršile zabranu i odlazile same u apoteku. Na selu je, opet, iskustvo potpuno različito jer maske i rukavice nisu bile u redovnoj upotrebi, niti je njihov nedostatak ispitanicama bio poseban razlog za brigu.**

Dezinfekcija brava i podova je „savet struke“ koji se, izgleda, najbolje primio. **Sve ispitanice su prilično redovno dezinfikivale brave i podove,** iako su ih neke čistile asepsolom za koji se u medijima pojavljivala informacija da nije delotvoran protiv virusa SARS-CoV-2. Na selu je pritisak da se ništa ne dotiče, a sve dezinfikuju bio manji, pa su se ispitanice opuštenije odnosile prema tome i manje-više su se bavile **redovnim aktivnostima kada je u pitanju čišćenje kuće, uz malo pojačanu ličnu higijenu.**

Nisam opsednuta dezinfekcijom, vodim računa, normalno, stavim masku i rukavice kad idem stepenicama gore-dole. Bila sam direktorka jedne institucije socijalne zaštite. Skroman sam čovek, ali jeste bilo sada

drugačije. Zato što morate da kupite u apoteci vitamine i to. Skočile su cene voća. Limun je bio 150 dinara, a sad 300. Ne volim masku, guši me, ali kupim i masku i rukavice, svaki čas treba. Penzionerka iz Užica

250 Sintagma „savet struke“ je jedna od onih koje su obeležile 53 dana vanrednog stanja u Srbiji.

Nemamo dezinfekciju, ništa, samo higijena i to. Verovatno čist vazduh, pa ni nema zaraženih. Žena bez redovnih prihoda, Milatović

Čistim normalno, nisam fanatična u čišćenju i dezinfekciji. Nosim masku i rukavice, ali ne živimo u aerosolu. Kupim sve u apoteci, tamo nas obožavaju jer smo velike trošadžije. Penzionerka iz Beograda

Ja sam maske kupila pre 2 dana, jer nije bilo ranije. Kod kuće imam alkohol i stanarke u 2 stana, one tu prolaze, ja čistim, perem ruke, ali nisam preterivala. Čujem moje drugarice i iz priče vidim da one više to rade. Ja normalno perem kvake i ruke. Penzionerka iz Beograda

Imam, kupila sam od jednog litra koncentrat koji se razblažuje. Imam domestos, alkohol, ja sam hemičar po struci. Nemam dodatnog posla oko čišćenja, normalno čistim, nemam zašto dodatno, niko mi ne dolazi, nikud ne idem. Usisavam jednom nedeljno, brišem podove i dodam malo domestosa ili dezinficijens. Brišem i kvake kad se vratim iz trgovine. Penzionerka iz Novog Sada

Nabavila sam zaštitu. U apoteci kupim maske i rukavice. Kad god odem, ja kupim, ako ima. Koristim i one za farbanje kose. Sama

se farbam, pa imam. Radila sam to i ranije. Penzionerka iz Novog Sada

Mi ništa ne koristimo od toga. Ja ne idem nigde izvan sela. Pokušala sam da nabavim rukavice, maske i dezinfekciju u Guči, ali nije imalo. Imamo neki alkohol od ranije. Bitno je da se imaju rukavice, dezinfekciona sredstva i maske. Pitala sam popriličan broj starih sa kojima razgovaram kako oni nabavljaju i rekli su mi da im tamo, kad idu u prodavnicu daju po jedne rukavice za taj dan i posle to ne mogu da koriste. Oni koji su kučkari, koji izvode pse, mislim da je to za njih najbitnije. Takođe, čujem da nije bilo u Beogradu limuna. Kod nas ga je bilo, ali je bio 350 dinara, a sad ima i u Beogradu. Penzionerka iz Beograda koja boravi na selu tokom vanrednog stanja

Ja sam sašila maske, otkuvam, peglam, stavim. Sin kupovao rukavica, ništa posebno, malo asepsol za ruku. Penzionerka iz Kratova

Nikud mi ne idemo. Čistim normalno. Penzionerka iz Kruševca

Ćerka čisti po celi dan. Ja pripomognem. Prvo smo rakijom kad nije bilo domestosa, pa sad imamo razne kerefeke. Penzionerka iz Smederevske Palanke

9.3.4. Penzije, druga primanja i troškovi

Ispitanice su odgovarale na pitanje **da li primaju penziju, imaju druge, ili dodatne, izvore prihoda, te da li im uspeva da od svojih prihoda podmire sve redovne, i eventualne dodatne rashode** nastale zbog pandemije i vanrednog stanja.

Neke ispitanice su se **osvrnule na državnu pomoć** kroz direktni jednokratni transfer u iznosu od 4000 dinara. U uzorku su mahom **ispitanice koje imaju penziju**. U dva domaćinstva, ta je, **nevelika, penzija jedini stalni izvor prihoda u višečlanom seoskom domaćinstvu. Bivša preduzetnica i žene koje primaju poljoprivredne penzije zaista primaju veoma mali mesečni iznos od 12000 do 19000 dinara**. Ni one veće penzije nisu raskošne i pokrivaju relativno skromne rashode, ali ispitanice tvrde da od svojih primanja mogu da žive i da uspevaju da pokriju sve troškove jer su skromne. To je delom i zbog toga što **ispitanice imaju,**

bar povremeno, dodatne prihode od poljoprivrede, ili po autorskom ugovoru, ili **žive u domaćinstvu sa više prihoda ili penzija**. U ovom pogledu, uzorak za rodnu analizu je iznad proseka za Srbiju.

Ispitanice kažu da nemaju velikih dodatnih troškova u vezi sa vanrednim stanjem jer ne smeju da izlaze, ali **imaju neke dodatne troškove koji se odnose na nabavku vitamina i drugih dodataka ishrani namenjenih jačanju imuniteta, rukavice, maske, sredstva za dezinfekciju, kao i kupovinu limuna za čiju cenu ispitanice kažu da je duplirana tokom epidemije**.

Pojedine ispitanice **kažu i da manje sada troše nego inače**, jer ne izlaze. U okviru je istaknut posebno težak položaj žena koje žive na selu.

Nemam penziju. Nema ni on (muž) još penziju, treba da doplati nešto radnog staža, ali ne može nigde da radi, i tako. Žena bez redovnih prihoda, Milatovići

Primam penziju i, u ovim okolnostima moji prihodi su mi dovoljni za život i mogu sama da zadovoljim sve svoje svakodnevne potrebe. Penzionerka, Novi Sad

Imam penziju. Nemam dodatnih troškova sada, jer ne mogu da izađem da potrošim. Ovo je čist dobitak finansijski, hahaha! Ali moj muž koji je glumac, niti igra niti zarađuje, tako da...Sve u svemu, beskrajna nervoza. Sve pod maskom da se brinu da ja preživim. Niko mene ne pita šta je za mene dobro. Mi imamo, a nisam sigurno jedina, iskustvo sa tim osećanjem ponižavanja, ovo nije prvo, ali jeste jedno u nizu. Zatvorena sam sa psom koga jako volim i koji ima svoje potrebe. Ni unuke ne viđamo. Penzionerka iz Beograda

Deda mi umro, pa sam nasledila njegovu. Ali bogami, nas 8 čeljadi i samo to imamo. Sa njima živim, šta ću, penziju ne uzimam, njima dajem. Kako bih ja to uzela od dece? Stariji unuk ide kod privatnika, vozi, mlađi ide te svira, nema sigurnog posla, a sin 61. godina i sad ni ne more da radi. Imamo zemlju, ali treba zemlju raditi. On sam ne more. Petljamo. Borimo se. Penzionerka iz Jelače

Da imam penziju i prihode od ponekog autorskog ugovora. Ništa se bitno za sada nije promenilo. Penzionerka iz Novog Sada

Da, primam penziju. Manje sada trošim, ali inače, imam aktivni život, a sada ne. Imam ponešto dodatno od prihoda i to mi omogućuje da otputujem. Penzije su knap. Tih 4000 koje smo dobili, naravno uvek sve znači. Ali, to nije u redu. Postoje ljudi koji ne mogu da žive - ima ljudi koji imaju penziju 15000. Ja smatram da je krajnje vreme da se napravi socijalna karta za sve i da se da onome kome je potrebno. Ja ne vidim razlog zašto neko ko ima preko 100000 mora da dobije brzu pomoć. Ceo svet targetira, a nama je teško već 20 godina. Utvrditi moja primanja preko žiro računa. Ja nemam ni ideju da je to smišljeno. Niko ne razmišlja, to je populistički potez, a to nije humanost. Ja sam nekome uzela od usta tako. Penzionerka iz Beograda

Meni jesu moja primanja dovoljna, ali ja sam skromna žena. Imam penziju, a obično imam i dodatni prihod, koji nemam trenutno. U tom smislu je različito. Penzionerka iz Beograda

Nisu sve žene u istom položaju

Posebno ranjiva grupa su stare žene sa sela. Samo 12 % žena su vlasnice kuća, a tek 16% su vlasnice poljoprivrednog zemljišta. Prilikom nasleđivanja imovine, više od trećine žena (36%) odriče se nasleđa koje im po zakonu pripada (čak 55% ćerki svoj deo nasleđa prepušta bratu, 13% majki odreklo se svog nasleđa u korist sina, a samo 2% u korist ćerki). Veći broj žena (23,1% žena i 19,2% muškaraca) vlasnice su najsiromašnijih domaćinstava. Najveći broj žena sa sela neformalno je angažovano kao radna snaga u poljoprivredi (63%), a samo 14,8% su stalno zaposlene. Čak 34% žena sa sela nikada nisu bile zaposlene, 22% žena uopšte ne traži posao, a 33% žena su bile zaposlene kraće od pet godina. U radu na neplaćenim kućnim poslovima žene provode dnevno 5 časova. Najveći broj žena sa sela (59,9%) zdravstveno su osigurane preko supruga, 17,8% nema zdravstveno osiguranje, a samo 9,1% osigurane su kao registrovane poljoprivrednice. Žene sa sela imaju osnovno obrazovanje, a srednju školu nisu završile zbog pritiska porodice (18,5%), stava porodice da ženama nije potreban viši nivo obrazovanja (26%), nedostatka finansijskih sredstava (18%) ili ranog sklapanja braka i brige o porodici (10%)²⁵¹.

Imamo penziju. Moja penzija, sa 33 godine radnog staža je 19000 po rešenju, jer smo privatnici. Muž ima invalidsku penziju, oko 40000. Ali, mi iznajmljujemo stanove i od toga živimo. Penzionerka iz Beograda

Imam penziju od januara. Mala mi je penzija, ne mogu da poklopim sve troškove šta imam. Imam 15000 za 15 godina radnog staža. Držim krave, predajem mleko, jedan nailazi, tjera mleko u mlekaru. Ima malo dalje cesta, naiđe svaki dan, sanesu mleko deca s kolima, pare na račun uplati. Muž nema penziju, koristi pumpice i lijekove, pa eto. Predao za penziju u decembru. Penzionerka iz Kratova

Imam penziju i u tom se pogledu nije ništa promenilo. Penzionerka iz Beograda

Penziju primam. Ćerka radi ali nije za stalno. Strah me je šta će biti ako njoj otkazu. Moja penzija je mala. Opet dobro da imam. Penzionerka iz Smederevske Palanke

Imam seljačku penziju. Mnogo sam srećna. Živimo od svog rada, poljoprivrede. Niko ne mora ništa da mi da. Penzionerka iz Surčina

Poljoprivrednu penziju imam. Penzionerka iz Surčina

Imam penziju, a radim i po ugovoru o delu na Fakultetu u Crnoj Gori. Penzionerka iz Beograda

Elektronski, na račun legne penzija. Kolima sam otišla do bankomata, da podignem, da imam keš. Kupujem na karticu inače. Elektronski plaćam račune. Ali, na to nisu mislili, da sada mora i keš da se ima. Nije me (finansijski) pogodilo sve ovo, sem što ne izlazim i ne mogu do grada. Nisam ni u kakvim kreditima, tako da normalno pokrivam svoje troškove od penzije. Sem hrane i potrepština za kuću, nemam druge troškove. Penzionerka iz Novog Sada

Mogu da živim od moje penzije. Radila sam u spoljnoj trgovini, bila sam ekonomista i pristojna mi je penzija. Već sam 29 godina

u penziji. Ja ću sve naplatiti iz fonda, prezadovoljna sam. Malo su mi veći sad troškovi jer, moj bratanac je vojni epidemiolog, pa mi sve kaže šta da kupim za imunitet. On zna da ja volim da skitam i ja sam puno po autobusu i

na izložbama inače. Imam moj privatni taksu, moj autobus na početnoj stanici pa ga zato zovem privatni taksu. Sad me je on posavetovao da nema ni komšija ni autobusa. Opet, nađem ja sebi zabavu. Penzionerka iz Beograda

9.3.5. Nabavka i podrška

Ispitanice su, zatim, podelile u intervjuima svoju rutinu i svoja snalaženja koja se odnose na nabavku hrane, lekova i svega drugog što im je potrebno. Odgovorile su na pitanje ko im pomaže kada im je pomoć potrebna. Zaključak je da su se, **u najvećoj meri, žene oslonile na sebe**. Neke su u nabavku išle samo u za to predviđeno vreme, jednom nedeljno od 4 do 7 sati ujutru. **Dodatnu pomoć i podršku starijim ženama pružili su srodnici, komšije i prijatelji. Mali broj ispitanica, samo dve od 20 imao je iskustva sa podrškom volontera u organizaciji lokalne samouprave. U seoskim opštinama, ispitanice su potvrdile da su domaćinstva dobila pakete pomoći od opštine, dok je u gradskim sredinama situacija različita. Negde su lokalne samouprave svim penzionerima delile pakete, a negde samo najsiromašnijima.**

Ja sama odem, iskradem se. Nisam ni od koga tražila pomoć. Ima i jedna studentkinja, vrata do mene, koja je stavila papir da je spremna da pomogne ako nekom treba, ali nisam joj tražila. Ja imam prijateljicu koja ima sina koji joj donosi, ali i ona prošeta, iako je operisala srce pre godinu dana. Ona proceni da li će biti policije, pa ukrade vreme. Od prijateljice sam čula da joj je rođaku u Padeju, u selu koje ima dve ulice, policajac presreo. I sad kazna zbog tih 25 metara rastojanja koje je prešla. Penzionerka iz Novog Sada

Nama u selu je lakše. Prvo, ovde je dozvoljeno ljudima da se kreću do 70 godina, a drugo mnogo toga imate u bašti. Moj brat je predsednik mesne zajednice i zvali su ga iz opštine Lučani, pitali su ga kome treba pomoć. On je rekao 4-5 porodica i oni su dobili pakete. Centar za socijalni rad ga je pozvao. Dali su mu za 17 porodica pakete i spisak da raznese u našem selu i okolnim selima. Penzionerka iz Beograda

Ja sam se u decu uzdala. Čerka je na početku pitala da li nam nešto treba, a onda se ona razbolela. Sin je isto bio u karantinu kao i mi, a sada je na Srebrnom jezeru, oporavlja se. Druga čerka uvek pita šta vam treba, a i čerka sestre moga muža nam je par puta nešto donela. I od druga iz vojske koji je u Americi se javila čerka, a ja malo malo pa zaplačem. Setila nas se! Javila sam se Opštini Zvezdara za lekove, tražila sam da nam donesu, ne ide čerka koja je rovita u apoteke. I to sam proplakala. Prvi put kad su došli da nam donesu hleb i mleko, dve devojčice su došle od 17 godina. U Opštini ima ne zna se koliko zaposlenih, ali oni se oslanjaju na volontere, na tu decu. Nisu se dobro organizovali. Nemamo dovoljno ljudi. A šta vi radite, kažem ja. Penzionerka iz Beograda

Imamo u zgradi jednu porodicu koja može da izlazi. Svako od nas ima decu. Deca žive odvojeno. Jedna čerka je trudna, a druga ima povećan obim rada i ima malo dete. Mi njih ne želimo da opterećujemo. Oni nam donesu ono dnevno kada dolaze, a mi obavimo onu veću kupovinu. I o tome se moralo razmišljati. Pakao

je napraviti bližnjima sve to, dokle god ti možeš. Niko od volontera mi se nije javljao, ali postoje obavesti. Moj muž nije baš zdrav, puno je operisan, a ja sam sasvim u redu. Niko me nije pitao mogu li. Ima mnogih koji nemaju internet i ne znaju šta opština nudi. Svaka je drugačije organizovala, negde kesu pomoći dobijaju svi, a kod nas ne. Kod nas samo oni koji imaju manju penziju. Da mi je pomoć potrebna, obratila bih se mladim prijateljima koji su se javljali telefonom, pre nego opštini. Ima mnogo samih ljudi. Nema ko da im pomogne. Pitanje mladih volontera sam kao pravnik doživela kao ludost. Deca do 15 godina ne mogu biti volonteri bez odobrenja roditelja, a deca do 18 mogu, ali ne ako im je ugrožen život. A na početku nisu imala zaštitu. Ako nemaju, pitanje je takođe čiji je život ugrožen, jer nije samo njihov. Kada on kaže moja ćerka nije punoletna, ali volontira, i oni nemaju maske i rukavice, ali nadam se da će dobiti! Kakva je to demagogija, ili populizam? U vanrednom stanju mora da se pojačano poštuje Ustav i zakon. Svako to trošenje načina življenja neodgovorno dovodi do toga da ćemo imati hiljade i hiljade tužbi za naknadu štete i potpuno ćemo potrošiti pravosuđe i nećemo imati vladavinu prava, a država će pričati kako sudovi donose presude protiv države, kao i nakon prethodnog vanrednog stanja. Naša društvena infrastruktura nije iskorišćena. Svako bi prihvatio da pomogne, ako se napravi raspored. Mi imamo vanrednu situaciju i korišćenje normi iz Zakona o smanjenju rizika od katastrofa i upravljanju vanrednim situacijama i kaže se da postoje formirani krizni štabovi pa i za pandemiju i epidemiju i predviđeno je kako se uključuju dobrovoljci i civilna zaštita. Da je to na vreme urađeno, mnogo bi bolje sve funkcionisalo. Krizni štab je zasedao 12. i 13. marta i govorili su o mogućim poplavama, treba videti zapisnik. Uz to je bilo evidentno da se to neće desiti, jer je ovo bila najtoplija zima, a nije ni pomenuta mogućnost pandemije, ni epidemije. Penzionerka iz Beograda

Imam pomoć. Pomažu mi brat, sestra i bratanac. Nikom se drugom nisam obraćala za pomoć tokom vanrednog stanja jer nije bilo potrebe. Penzionerka iz Novog Sada

Deca mi donose namirnice, ali mi najteže pada ograničeno kretanje jer sam uobičajeno šetala po nekoliko kilometara dnevno. Mere mi nisu pale posebno teško jer sam radila sa studentima onlajn, uspevala da uradim stvari koje sam uvek ostavljala za sutra. Imam dosta prijateljica i prijatelja sa kojima sam u stalnoj telefonskoj komunikaciji. Volim da sedim sa prijateljicama u kafićima i to mi nedostaje. Ali mi najviše nedostaju moje unuke i unuci. Uspostavili smo redovnu komunikaciju preko skajpa, pa mi to malo nadoknađuje njihovo odsustvo. Penzionerka iz Beograda

Doneli su mi volonteri. Hvala im. Penzionerka iz Kragujevca

Imam dobre komšije, imam svoje bratance, sestriće. Njima mogu da se javim ako mi nešto treba. Imam redovnu komunikaciju sa drugaricama. Nas četiri danima vežbamo zajedno, svaka u svoj ćošak ode. Nađem neku lepu muziku i pustim. Penzionerka iz Užica

Imam jednog poznanika koji mi krupnije stvari donese, imam sestričinu, mada ja petkom sve sama nabavim. Penzionerka iz Novog Sada

Deca nam donesu šta treba jednom nedeljno. Ako uzmognu češće, oni dođu. Penzionerka iz Kruševca

Komšinica mi kupi kad ide za sebe. Ona uvek pita ako šta treba. Penzionerka iz Smedereva

Ćerka sve kupi što nama treba. Penzionerka iz Smederevske palanke

9.3.6. Informacije

Tokom epidemije je jako važno da građani i građanke **imaju jasne, tačne i dovoljne informacije o situaciji i obaveznim ili preporučenim merama** kako bi mogli da se ponašaju u skladu sa onim što je njihova obaveza, ili što je dobra praksa u prevenciji i zaštiti.

Takođe je neophodno **da informacije koje građani i građanke dobijaju budu takve da ulivaju poverenje, umanjuju strahove, konfuziju i nesigurnost i jačaju poželjni odgovor**. Zato su ispitanice odgovarale na pitanje na koji se način informišu i da li smatraju da imaju sve potrebne informacije. Na osnovu odgovora se **ističe kao dobro to što su redovno, svakodnevno, održavane pres konferencije na kojima su saopštavane najvažnije statistike i najavljivane su mere**.

Ispitanice su taj izvor označile kao najvažniji za njih. Više puta su u intervjuima žene isticale da su **verovale lekarima, a da nisu imale pozitivnu reakciju na nastupe političara**. Neke ispitanice nisu verovale ni lekarima, već su informacije tražile **na internetu, u inostranim medijima, ili u vajber grupama sa svojim poznanicima**. **Sva je pažnja u vezi sa naporima da se građani i građanke informišu centralizovana i usmerena na opšte smernice o zaštiti od novog virusa**. **Nedostajale su informacije o funkcionisanju drugih aspekata sistema zdravstvene zaštite**, informacije sa lokalnog nivoa, a neke od ispitanica **nisu mogle da ostvare pristup uslugama zdravstvene zaštite koje su se odnosile na druge simptome**.

U centralnim obraćanjima **nije se posebno vodilo računa o starijim ženama i muškarcima u različitim stanjima koja nisu retka u kriznim situacijama**, na primer u anksioznim stanjima, depresiji, usamljenosti ili tuzi. Krizni štab nije u javnosti imao poruke ni za osobe sa invaliditetom, ili samohrane majke, devojčice i dečake. Skoro je potpuno **prenebregnuta briga za mentalno zdravlje građanki i građana** i, iako je bilo volonterskih mreža psihološke podrške, one nisu doživljene kao deo Kriznog štaba i odgovora države.

Ispitanicama **nije prijao ton predsednika koji je zastrašivao**, a ne samo obavestavao građane, pogotovo na početku vanrednog stanja. Nije im prijala ni **ratna retorika, niti prebacivanje krivice na građane i građanke**, a **jako su im zasmetale optužbe za licemerje koje su čuli od premijerke** u komentaru o tapšanju i lupanju u šerpe. Već ponižene, ispitanice su se sada osetile i napadnuto. **Saradnički ton** postigao bi mnogo bolje rezultate sa ovom grupom žena.

Informisana sam onoliko koliko imam potrebu da čujem. Poslušam konferenciju za medije svaki dan. Prvih dana me je nerviralo što je dolazio predsednik i on govorio o stručnim stvarima, ili kada je premijerka govorila da je cinizam što se uveče tapše, a danju šeta ulicama. To mi je bilo naredbodavno i loš ton. Od kada su oni prestali da dolaze i prepustili stručnjacima, bolje je. Ovde na selu nemam N1, nego samo državne programe. Pogledam uveče u 19:30 na RTS-u, ta mi je navika ostala

i na telefonu preko interneta gledam, pomalo. Zamara me više od toga. Verujem u te podatke na konferenciji za štampu. Oni govore da se i oni tamo u Kriznom štabu spore i to je i logično, da ima različitih mišljenja i među njima i o njima, ali sve ukupno, imam poverenja u njih. Meni je relevantno broj umrlih na 100000 i tu mi jako dobro stojimo, mislim relativno dobro. Za mene je najinteresantnija Švedska i videćemo za godinu dana kako je to radilo. Još šta mi je relevantno je to koliko ih je na

respiratoru. Najviše ih je bilo 140²⁵² i kao, to je opet dobro i verujem da imamo dovoljno respiratora. Sasvim verujem stručnjacima kada kažu koliko je pozitivnih. Verujem Konu da su različite metodologije kod nas i u nekim drugim zemljama. Sigurno je da su donete mere mogle da budu umerenije, ali sigurno ima i dosta toga pozitivnog.

Meni je bio licemeran način na koji je predsednik rekao da smo mu mi stariji najvažniji. Evo kako sam ja protumačila tu poruku da nema izlaska. Poverovala sam da ne treba da izlazimo, jer je tačno da stariji imaju hronične bolesti i da je to razlog što smo ranjivi, a nas su zatvorili da se ne raširi taj virus među nama i upropasti zdravstveni sistem. Da se očuva sistem, koji nije bogzna kakav. Penzionerka iz Beograda

Pratimo pomalo, ali ne mnogo, ne mogu, nemam strpljenja. Eto, dali su 4000 penzionerima, a nama ništa. Ne verujem u 100 evra da će biti, sve kažu na selu ima perspektive, ima krava, a mi ne možemo, nekako, ništa. Kad imaš jednu kravu, nemaš subvenciju. Mi smo u brdsko-planinskom predelu, nema uslova za odgajanje, ništa ne ispunjavamo. Eto, 10 litara mleka po 25 dinara, pa preračunaj koliko je to. Žena bez redovnih prihoda, 66

Primenjujem sve propisane mere, a o virusu se informišem od naših lekara i sa Gugla. Izlazim svakog dana posle 18 časova. Penzionerka iz Beograda

Non-stop mi je N1 uključen. I to grešim. Muž pusti muziku divnu, a ja kažem: „Prekini s tom muzikom klasičnom, ne mogu to ciguliganje!“ Nemam više živaca, samo se kljukam vestima. Opsednuta sam. Stvarno nemam reči. Imam kontakt sa drugaricom u

Nemačkoj, naš kum je u Kanadi, tu su i Grci, naši prijatelji, to je sasvim nešto drugo. Moje drugarice ovde Konom oduševljene. Ja kad se setim njegove afere i vakcine...i taj ton je grozan. Penzionerka iz Beograda

Znam gde treba da ih tražim na sajtu Vlade ili ministarstva, ali ponekad ja koja se time bavim u vidu zanata, ne mogu da nađem. Dobro je skriveno na nekom našem državnom sajtu koji nije dobro napravljen. Drugi gledaju konferenciju za štampu, psihičko zdravlje je sasvim sigurno ugroženo. Matori pogledaju koja je promena i trude se da dalje ne gledaju. Jako je teško ponekad naći. Od uveče, kada funkcioner najavi, pa se tri puta promeni dok se ne objavi u Službenom glasniku, imate od 3, od 4, od 5 sati istu uredbu. Ljudi plate kaznu što su se našli na mostu u 3:20, ali tog dana je promenjeno. Ton je neprihvatljiv. Nekorisno je jer je opet nešto što vređa dostojanstvo, ali narod ima drugi odnos prema tome. Čuješ kako moja drugarica kaže da se rasplakala kada su se na nju svi drali jer je kriva za ovo što se dešava. Razumljivo je da država ima nemoć ponekad. Verovatno smo mi krivi za sve. U našim medijima se ne objašnjava da su u Izraelu velike demonstracije jer smatraju da je puno propusta dovelo do povećane epidemije. Smatraju da vlada pokušava da prebaci krivicu na građane. U Rumuniji isto. To nigde nije na TV-u. Taj način obraćanja vodi ka tome da se oni ubiše od posla. Misle brzinom munje. Sve rade brzinom munje. Penzionerka iz Beograda

Da, informisana sam o virusu onoliko koliko nam stručnjaci iz zemlje ili sveta saopštavaju a i oni za sada baš i nemaju neke informacije, što je razumljivo jer je virus za sve nov i to stručnjaci stalno naglašavaju. Mere zaštite primenjujem. Ne izlazim iz zgrade u kojoj živim. Poštujem zabranu

kretanja i bliskih kontakata. Mislim da je mera potrebna, ali imam ozbiljne primedbe na to kako je rešena (posebno na noćni izlazak za koji ne vidim ni jedno valjano opravdanje). To doživljam kao lično poniženje i povredu dostojanstva starih osoba, a to niko ne sme da čini.

Dezinfikujem stan. Perem ruke. Nosim masku kada odem u noćnu kupovinu. Hodnike u zgradi dezinfikuje predsednik skupštine stanara (srećom bio je svojevremeno inspektor upravo za epidemiološki nadzor). Rukavice ne nosim ne mogu da ih nabavim (u vreme kada mogu da izađem u kupovinu apoteke ne rade), a sina i zeta neću da maltretiram da beskrajno stoje u redovima i tragaju za tim. Dosta je što nas snabdevaju namirnicama, odnesu đubre i dr. Do sada niko nije obišao zgradu u kojoj živim da vidi treba li nešto onima koji ne mogu da napuste stanove. Penzionerka iz Novog Sada

Informišem se mazohistički gledajući u 15h pres konferenciju i svaki dan kažem sebi neću više, ali opet gledam, pa posle u 19h, pa onda serije koje su nam nasnimljene na USB-u. Više ne verujem nikome. Nemam korisne informacije. Imam samo svoje prijatelje i kolege sa kojima sam 40 godina drvila. Jednog sam zvala i on je rekao da neće više da radi, a mlađi je od mene. Kao optimista nisam rođena. Nisam imala struk na rođenju, nemam ga ni danas, a ni optimizam nikakav. Možda ovo bude kao herpes, kad jednom imaš, on se reaktivira svakim padom imuniteta? Izgleda da je od onih brzomutirajućih, užasno adaptibilnih, nije isključeno ni da je laboratorijski. Ne verujem da je zavera u pitanju, dosta je ljudi pomrlo. Nisam baš mnogo u kontaktu, ali trudim se da budem. Više po inostranstvu, nego po Beogradu se informišem. Ljudi na meni odbojniji način ovde reaguju, previše je histerije, straha. Penzionerka iz Beograda

Mene je jednom veliki strah uhvatio noću, nisam mogla da spavam. Mislila sam da ću da

umrem, gušila sam se. Nisam htela decu da budim, da ih ne sekiram. Nisam znala šta da radim. Prvi put mi se to desilo. Nemam ništa za smirenje u kući, pa sam popila rakiju u 4 ujutru. Sva sam ošamućena bila ceo dan. Penzionerka iz Smedereva

Informišem se preko televizije, interneta i telefona. Penzionerka iz Novog Sada

Samo o tome pričamo po ceo dan. Penzionerka iz Smederevske Palanke

Informisana sam samo preko televizije. Visoka životna dob, a mala penzija ne dozvoljavaju mi kurs interneta. Znam da je potrebna maska, pranje ruku i rukavice, ono što nam diktiraju. Pranje ruku preduzimam, a ostalo po potrebi, kad se izađe. Penzionerka iz Beograda

Preko TV-a i interneta. Nisam ni na Tviteru ni na Fejsbuku. Teško mi je, jer svaki drugi dan menjaju, teško se prati. Mene nekad pitaju prijateljice koje apoteke rade. Meni je TV stalno upaljen, da vidim šta ko priča. Penzionerka iz Novog Sada

Pratim na TV-u. Sve pratimo non-stop. Ne znam ništa kod nas posebno kud i šta, niko nas ništa nije obavestavao, samo čujemo na TV-u. Penzionerka iz Kratova

Gledamo TV, dijete, bome bojimo se. Opet, vidimo da je bilo kod nas najmirnije, ali kako će dalje biti? Bojim se ovoj djeci, a ja sam se naživjela. Godine su iskucale, ako me je i snašlo. Penzionerka iz Jelače

Samo što čujem od drugog. Ne mogu više da slušam lupetanja na televiziji. Dosta je bilo toga. Ne trebaju mi rukavice. Stavim masku kada dođu iz doma zdravlja da previjaju nogu dedi. Svaki drugi dan dolaze. Penzionerka iz Surčina

9.3.7. Zdravstveno stanje u vanrednom stanju

Cela priča o pandemiji u Srbiji inicijalno je uokvirena kao **priča o ratu „protiv nevidljivog neprijatelja“, za „penzionere“, za „naše stare“, za naše „majke i očeve“ i za javno zdravlje.** Zato su ispitanice odgovarale na pitanja u vezi sa sopstvenim zdravstvenim stanjem i zdravstvenom zaštitom.

Većina anketiranih žena ima neke hronične bolesti i pije svoju terapiju. Jedna ispitanice žalila se na psihosomatske simptome za koje je okidač stres zbog bolesti najbližih srodnika. Jedna žena nije mogla da se leči tokom pandemije, iako oseća bolove zbog kojih je pre vanrednog stanja potražila pomoć lekara.

One žene koje nemaju zdravstvenih tegoba, jednako se boje mogućnosti da se razbole i nemaju velikih očekivanja od zdravstvenog sistema. Svoje relativno dobro zdravlje uglavnom pripisuju redovnim šetnjama koje im sada nisu bile dozvoljene. Par ispitanica ima direktna negativna iskustva sa institucijama zdravstvene zaštite. Dakle, **iako veruju pojedinačnim lekarima koje su vidale na TV-u, ispitanice nemaju puno poverenja u zdravstveni sistem u celini.**

Mogu da proizvedem sve simptome. Em kašljem - ja sam ranije imala alergiju na polen, oči me peku, sad pročitam to je simptom, a ja crvene oči imam. Kašalj imam, samo još temperatura fali. Psihičko stanje mi je loše, počeli su strahovi. To je jezivo. Uveče legnem i pomislim ako sad krene gušenje, da li ću jutro da dočekam. U podrumu sam, kad se ja zaključam, bojim se da zaspim, možda ću da se ugušim. Protiv sam bensedina. Ako krenem, šta onda. Išla sam kod neuropsihijatra, ona me nije ni saslušala, odmah mi dala nešto. Uzimam „relax“ to je prirodni neki lek. Penzionerka iz Beograda

Najteže mi pada ako nekud odu djeca, čovek se zabrine, bojim se da negde nekoga ne dohvate, ne dodimu, muž ima astmu, pa me strah i njemu da se ne desi, on je bolesniji, a ja sam malo jača. Ja nemam ni pritisak, malo slezina uvećana, a drugo nema. Penzionerka iz Kratova

Nemam hroničnih bolesti i nisam imala potrebe za lekarskim pregledima. Vežbam svaki dan. Penzionerka iz Beograda

Redovno kontrolišem zdravlje jednom godišnje i opšte zdravstveno stanje. Ne bolujem

od bilo kakve bolesti. Lekove ne uzimam jer mi lekarke kod kojih obavljam (internista, kardiolog, ginekolog, pulmolog, redovni ultrazvuk dojke i štitaste žlezde) kod kojih obavljam redovne preglede to ne preporučuju. Na njihovu preporuku tokom zime uzimam samo D vitamin (vigantol kapi) i selen. Nisam imala potrebu za lekarskim pregledom za ovo vreme. Saznala sam da su naši izabrani lekari bili dužni da kontaktiraju pacijente koje vode. Moja izabrana lekarka to nije učinila, kao ni izabrana lekarka mog partnera, ali su to učinile izabrane lekarke moje ćerke i zeta. Dakle praksa je različita. Želela bih da naglasim i jedan dobar primer iz Kliničkog centra Vojvodine gde se moja ćerka leči od retke i hronične bolesti, jer su je lekari koji vode te pacijente kontaktirali odmah da objasne kako će primati u narednom periodu terapiju i poslali su joj preporuku da na posao ne ide. To su učinili i u odnosu na sve druge pacijente. Penzionerka iz Novog Sada

Ulcerozni kolitis, smireno sad, ali nervoza u vezi sa tim. Nekada, kada je mirno stanje, prekida se terapija. Morate da odete kada vam je dato u samoposlugu, a ne možete da uđete bez maske i rukavica. U mom kraju sme 5 rukavica da se kupi, a negde sme i 10. Moja deca su nam dala 5 komada. Ali, ako iskoristite

dve rukavice za jedan odlazak, jer kad odeš tamo, ne možeš bez toga da uđeš, a kako da ih nabaviš? Deca rade, njih je troje i kako onda da ideš? Sve ide ko se snašao. Što se maski tiče, moja sestra nam ih je navezla, a rukavice imamo tih nekoliko. Mi peremo gumene rukavice koje nosim kada bacam đubre. Nije to preporučljivo, ali šta ćete. Nije profunkcionisalo. Čak ni sada kada kao imamo dovoljno maski. Mi smo zatvoreni i ne možemo da otrčimo do apoteke, ne možemo po lekove. Penzionerka iz Beograda

Imam zdravstvene probleme koje nisam sada mogla da se lečim. Ja sam se 29.02. vratila iz SAD preko Brisela. Onda sam 5.3. otišla na Banjicu da lečim ruku i rekli su mi da moram na NMR. Uradila sam dva snimka, kičma, rame, za ogromne pare. Tada je već bio COVID-19 u opticaju i terapije koje je trebalo da primam, nisam primila. Boli me grozno, hoću da poludim, a sada moram da peglam, jer žena koja inače radi kod nas ne može da dođe, jer nema javnog prevoza, a i ona je u grupi 65 plus. Ona neće zaraditi, a ja ne funkcionišem. Penzionerka iz Beograda

Imam šećer. Nikakve potrebe nisam imala. I ako bi mi bilo potrebno nešto, nemaš gde da odeš. Samo dedi previjaju nogu svaki drugi dan. Penzionerka iz Surčina

Jož, sve me boli, imam sto bolesti. Pijem lekova, šaku. Sin mi kupi lekove, ja nemam od penzije za sve. Svaki dan me zove da proverim da li sam popila. Pa ja mu kažem, sve me boli, ali glava radi.

Samo probiotike i nešto za glavobolju, suplemente, C vitamin, cink i glukozamin pijem. To sve košta. Penzionerka iz Novog Sada

Imam pritisak, al' pijem lekove. Merim svaki dan. Penzionerka iz Smedervske Palanke

Imam pritisak, štitna žlezda operisana, imam želudačnu kilu, a suprug je trebalo na

produvavanje da ide, smeta mu, ali su mu sad otkazali. Inače, tražiš ko će da te vozi, sad nema ni autobusa. Ja trebalo na kontrolu kod gastroenterologa, anemična sam, ali to je sve je stalo. Ne osećam se dobro. Nisam uplašena pošteno da kažem, više za decu se plašim, jedan je u Čačku, a drugi u Beogradu. Imam i unučice i novog unuka od 2 meseca, samo smo ga jednom videli. Ne smemo da idemo. Za njih se plašim, a mi smo proživeli. Žena bez redovnih prihoda, 66

Artritis me muči. Na promenu vremena hoću da poludim. Pijem lekove i trpim, šta ću. Penzionerka iz Čačka

Žuč sam operisala. A drugo? Kako mora. Penzionerka iz Kragujevca

Neposredno pred epidemiju završila sam u bolnici, a izašla sam 16. marta kada je već proglašeno vanredno stanje. Ležala sam na Infektivnoj klinici. Trebalo je za 10 dana da idem na kontrolu tako što ću pozvati telefonom, ali njih je nemoguće dobiti, a nije moglo da se ide zbog ove situacije. A kakva je to kontrola telefonom? Takođe, nisam mogla da idem na dopler krvnih sudova koji sam imala zakazan, pa ću to obaviti nakon epidemije. Penzionerka iz Beograda

Bolujem od hroničnih bolesti, ali su pod kontrolom. Stariji su uvek zabrinuti za svoje zdravlje a ovde nam je jasno poslata poruka o opasnosti od umiranja. Mere izolacije starih su dale efekta, ali premnogo i predugo je stegnuto. Moglo je i drugačije. Penzionerka iz Beograda

Ja nemam nikakvih tegoba, pa nisam morala kod lekara za ovo vreme, ali od prijateljica sam čula u 2-3 slučaja, a radilo se o detetu od 4 godine u jednom slučaju i rekli su im da dete odnesu u ambulantu dežurnu, a imalo je simptome kao korona. Drugoj muž ima rak pluća i ona nam je napisala: „Moli Boga da te zdravlje služi, sistem je katastrofa“. On je bio u Kamenici. Isto jedna koja ima rak, imala je zakazan termin,

ali sa vrata su je vratili. Drugi dan je uspela da uđe. Imam utisak da su redovni pacijenti sad u lošijoj situaciji. To mi izaziva strah. Kad pomislim: „Ne daj Bože da moram da idem.“
Penzionerka iz Novog Sada

Ujutru slušam vesti na radiju i od 1965. Ja njega i dalje slušam. Muziku volim, to mene održava puno. Slušam vesti u 15h. I ja to upisujem u moj dnevnik. Poštujem lekare. Tapšem u 8. Imam masku samo kad dođe unuk. Imam malo alkohola, ali čisto je kod mene, samo brave očistim. Idem napolje kad smeju penzioneri. Odmah u 6 sam išla dole. Prošetala sam malo obalom. Imamo mi splav Suvenir mi

sastajemo ali sada je tamo tmurno, nema ničeg. Tačno pola sata mi treba da se prošetam do tamo. Ja šetam po terasi, pa imam kondiciju. Mi smo na trećem spratu, a nemamo lift. Meni su stepenice spasle srce. Nemam nikakvih tegoba. Ja jesam jedna zdrava osoba. Penzionerka iz Beograda, 86 godina

Ovolika restrikcija u kretanju sigurno jeste bila korisna. Ja sam potpisala razne peticije. Jedini ispravan način je da zdravstvo funkcioniše 9 puta bolje nego što funkcioniše. Ja sam učestvovala u obrazovanju tih lekara i to je strašan osećaj. Penzionerka iz Beograda

9.3.8. Odnos prema merama

Pošto su se ispitanice uglavnom saglasile da su mere potpune zabrane izlaska bile preterane i da se isti rezultat mogao postići nešto blažim merama, upitane su da li razumeju zašto se Vlada odlučila za ove mere. Žene smatraju da je **srž ove intervencije bila zaštita zdravstvenog sistema od starijih žena i muškaraca, a ne zaštita ljudi**, jer da su ljudi u pitanju, mislilo bi se na njihovo celokupno blagostanje. Više ispitanica smatra da je izborom mera i načinom na koji su one saopštavane i sprovedene **podstaknut odijum mlađih prema starijima i da je produbljen generacijski jaz, umesto da je podstaknuta međugeneracijska solidarnost. Neke starije žene na ulici su se osećale kao plen.** Kao da je svako imao dozvolu da ih ispituje, vređa ili da im zabranjuje da obave ono zbog čega su izašle. **Osećale su i kao da su one same virus**, a ne grupa koja je pod povećanim rizikom od komplikacija pod uslovom da boluje od drugih bolesti koje do tih komplikacija dovode.

Popuštanje mera opet je bilo **neadekvatno obrazloženo**. Ispitanicama nije jasno zašto je odlučeno da šetnja za starije bude dozvoljena po sat vremena za vreme policijskog časa tri puta nedeljno, a nije svaki dan. Sa druge strane, **pogotovo na selu** gde su zabrane kretanja bile manje stroge i manje su dosledno sprovedene, ima **žena koje smatraju da je Vlada učinila onako kako je najbolje znala** i da su pokušali da im finansijskim merama olakšaju situaciju, a **da nije ni moguće odgovoriti na sve potrebe** koje postoje. Njihovo je **iskustvo takvo da se žene na sebe moraju oslanjati a ne na državu.**

Polarizacija ispitanica postoji u vezi sa dodelom direktnih jednokratnih transfera u iznosu od 4000 dinara za sve penzionere i 100 evra svakom punoletnom građaninu i građanki. Nekima 4000 dinara predstavlja dragocenu dopunu kućnog budžeta za nabavku hrane i sredstava za higijenu. Drugima je ta pomoć opet uvredljiv izraz predizbornog populizma koji ne rešava ničiji problem, a smanjuje iznos koji se usmerava na one žene i muškarce koji zaista nemaju od čega da žive. Iako je većini ispitanica svaka pa i ova finansijska injekcija dobrodošla, one su **kritične iz osećanja društvene solidarnosti**, jer smatraju da postoje oni kojima je ta pomoć potrebija, ali i zato što smatraju da se **novac iz budžeta, u ovom slučaju, koristi za sticanje popularnosti političara.**

U pogledu troškova koji su nastali zbog pandemije, nema utemeljenja za favorizovanje penzionera i penzionerki jednokratnim transferom. Penzije koje primaju često jesu male, ali ova pomoć ne odgovara na taj problem, a

ispitanice sagledavaju činjenicu da **penzioneri u ovoj situaciji nisu grupa u najvećoj finansijskoj potrebi, jer imaju makar neka redovna primanja.**

Kada su u pitanju poljoprivredna domaćinstva, pomoć je potrebna ženama na selu u uslovima u kojima nije moguće da se prodaju roba i proizvodi na pijaci.

Kada je u pitanju obećani iznos od 100 evra čija isplata je predviđena nakon izrade ove rodne analize, neke su ispitanice **zbog te mere veoma zahvalne**, mada malo sumnjičave dok novac ne vide na računima, **dok su druge isprovocirane i ne smatraju je dobrim rešenjem.**

Ja se osećam poniženo i nezaštićeno. Ja shvatam da se štiti zdravstveni sistem, da ne bi starija populacija zauzimala respiratore koje bi morao neko mlađi da koristi, kao u Italiji. Bila je varijanta bolje zatvoriti stare, ne vodeći računa o ljudima. Biće problema. Od 1700000 penzionera, oko 1200000 je preko 65, a to je ogromna populacija. Spram stanja u Srbiji, procena je dobra, ali posledice su grozne po stare.

Odnos mlađeg sveta je takav da sad „šta ti stari hoće, šta ima da izlaze?“. Stvorila se psihoza i jedan odijum prema starijima. Oni koji krše mere su mlađi. Nemoćna jedna grupacija su stari. Šta da uradite? Ni da protestujete, niti imate kome da se obratite. Užasan je taj osećaj nemoći, Ja sam vrlo aktivna i dinamična, ali ste vi sada potpuno nemoćni. U meni se probudio bes, kad sam rešila da ću prekršiti neka pravila, pogotovo kad su se vernici pojavljivali i niko ih nije sprečio, to je diskriminacija. Ne može on da se održi, pada mu rejting i zato popušta, a korona ne popušta. Biće mnogo tužbi protiv države, ja mislim, a pogotovo kada im se osnovno zdravstveno stanje pogorša, zapašće ljudi u depresiju. Biće porodica koje će utužiti zbog toga, sigurna sam. Mogli su kao sada, da odrede tokom dana vreme za šetnju. Stariji svet je iscrpljen malim penzijama, lošom ishranom, nemogućnošću da odu do lekara i zatvorili vas još u kuću. Pa to je ubijanje cele jedne kategorije ljudi! Penzionerka iz Novog Sada

Ima vitalnih ljudi u ovoj grupi 65+ koji rade, a poljoprivrednici 40% su preko 65 god. Ja ne znam ko su članovi tog Kriznog štaba, ali mi imamo Centar za vanredne situacije pri MUP-u koji se ne vidi. Mi imamo zakon kako i ko šta treba da radi. Ovde su samo lekari, a oni ne rade organizaciju druge vrste. Dali smo sve poluge političarima i lekarima. I taj Nedimović koji je ministar poljoprivrede koja grca, ide u Niški kraj da tamo organizuje kovid centre. Zašto? A ko brine o poljoprivredi? Penzionerka iz Novog Sada

Moj društveni život i moje dostojanstvo, a to je ustavno pravo i ne može se ograničavati. Sloboda kretanja može se ograničiti, ali na način da drugog, ni mene, ne ugrožava. Čim je uveden policijski sat, ti si mogao da razdvojiš jedne i druge (starije i ostale). Većina ljudi ima strah i ne bi se šetali. Ljudi 65 plus koji imaju bolesne kukove, ili srce, atrofirali su. To je tragično i to je ponižavajuće. Ja sam se osetila naročito poniženom kada je predsednica Vlade koja treba da organizuje rad izgovorila da je jako ružno i licemerno što narod tapše doktorima, jer je ona videla kako deca šetaju i sl. Ljudi su napolju. To nije način. Ona ubije u tebi sve što je normalno i ne primećuje ni da tapšu oni koji to poštuju. Društveni život koga nemam, to je tako svima i tu se ne osećam ugroženo. Nije problem što treba da budem odvojena. Ja nisam sociolog, psiholog, lekar, nego pravnik. Ja bih pozvala i pitala svakoga koliko je nužno čoveku za normalan život da šeta, koje je optimalno vreme i da se napravi raspored normalan, Morali su i 65

plus da imaju neko vreme. Ako pogledamo listu našu, a mene je to pogodilo, najveći broj umrlih i obolelih, jer sam u nekoj grupi koja samo pravi statistiku, to je kategorija od 60 do 65. Trebalo je i neke druge ljude da zaštitite. Tih 4000 dinara, to je trebalo da daju za maske i rukavice, a ne neke naredbe da se ne nose. Razumem ja da, ako nema za sve, neće niko da nosi, da nema panike. Ali, trebalo je različite mere ranije, na vreme uvesti, a ne tako što se donose, pa se menjaju. Gomila mojih mlađih prijatelja je imala problem, kada će da ide, a kada ne sme, a i stari isto. Penzionerka iz Beograda

Razumem nameru Vlade i trenutno se osećam zaštićeno, ali se pitam kako će se odvijati život ove grupe stanovništva u budućnosti s obzirom na to da pretnja zarazom najverovatnije neće prestati – da li će biti u karantinu do pronalaska vakcine? Iz mog ugla odluka nije bila dobra. Izazvala je paniku i strah, dovela do sprečavanja kretanja i ugrozila dostojanstvo osoba starijih od 65 godina. Mislim da je bilo potrebno drugačije komunicirati sa stanovništvom i razložno i smireno objašnjavati potrebu distanciranja i lične zaštite, kao i ograničenja koja treba poštovati da bismo bili bezbedniji kao pojedinci i kao društvo. Vlada je pokazala nepoverenje u građane i disciplinovanje pretnjama, te da građane tretira kao nezrele da razumeju pretnju i prilagode ponašanje toj pretnji. Pokazalo se i da Vlada ne razume koliko su različite potrebe ove grupe stanovništva, pa se nije razmišljalo na primer, o tome kako će se pomagati slabije pokretnim i nepokretnim osobama koje koriste pomoć u kući i td. Penzionerka iz Novog Sada

Onih 4000 mi je značilo, šta ćeš, mora da platiš struju i telefon. 100 evra bilo preko televizora, a da l' će biti, videćemo. Šta ćeš, ne mo'š ti nadavati bijelom svijetu. Nismo mi sami. Fala njima. Bili i paketi od opštine. Nek neko na nas misli. Malo brašna, soli, higijene i tako,

supa. Ne mogu oni dati da se mi ne snalazimo. Penzionerka iz Jelače

Tih 4000 mi nije ništa značilo. Penzionerka iz Novog Sada

Dobro je kad nešto dobiješ. Nije mi to sad život promenilo, ali hvala njima. Bolje išta nego ništa. Penzionerka iz Čačka

Ja sam rekla ćerki da kupi higijenu i voća i mesa i povrća za zamrzivač, svega da imamo. Pomoglo je, kako nije. Penzionerka iz Smedereva

Mi smo rekli te 4000 za unuke ćemo da damo. Oni se vesele, a mi sve imamo što nama treba. Penzionerka iz Kruševca

Te 4000 što smo dobili, to sam proplakala. Sad ovih 100 evra kad dobijemo, ja sam smislila, kupiću patike tirkizne boje i kaiš za sat. To je prvo što sam u Tempu primetila. Ja sam navikla na kremu „eucerin“, „vichy“, a sada, gde ću kremu da nađem i u Tempu ja kupim neku jeftinu za 500 dinara ono kad sam smela da izađem zorom. Nisam na hleb i mleko potrošila te 4000, nego na garderobu i šminku. Ja sam uvek išla kod frizera i ne trebaju mi te 4000 za hranu. Penzionerka iz Beograda

Sramotno je te 4000, a mislim da nije ni uplaćeno, Gadim se i 100 evra. Primiću automatski i to je poniženje. Bojim se da su u sinergiji lekari i političari, spojeni su sudovi. Vrlo je sveže to porodično iskustvo operacije i komplikacija posle operacije moga muža pre 2 godine, a on je imao najbolji tretman koji je kod nas moguć i taj je tretman tragičan. Penzionerka iz Beograda

Dobila sam 4000. Znači, kako da ne znači. Pomogneš budžet u kući. Uzmeš za u kuću i za higijenu i tako. Sin mi ne radi, bio pre u špediciji. Ja sad izdržavam sviju sam pripomogla. On sad malo iziđe traktorom. Divno za 100 evra.

Ne treba ni preterivati, treba biti zahvalan i zadovoljan i sa ovijem. Teško je, nije to baš lako. Zadovoljni smo i sa ovim. Dobili su penzioneri i od opštine neki paketić. Sve ja dobila, muž ništa. Penzionerka iz Kratova

Značajno mi je dodatnih 4000 na moju malu penziju. Penzionerka iz Beograda

Onaj paktaš (psovka), malo pre izbore deli, ne krpi me ništa. Ne mora da dá ništa. Dobili smo deda i ja. Po jednu rolnu papira, jedan sapun, kilo brašna, kilo šećera, litar ulja. Mali za sudove „mer“, pola litre i 100 grama kafe. Minimum. Kako ih nije sramota šta su nam poslali? Ej, dali mi jednu rolnu papira! Kako ih nije sramota da daju jednu rolnu papira? Šta ću sa kilom brašna, tri dana za zapršku. Podmićuju drugoga. J... te sapun. Penzionerka iz Surčina

Nisu mi ništa značile te 4000. Nije to dobar potez, trebalo je selektivnije da se daje onima koji nemaju, a više da im se da. Ja imam tetku koja ima 88 godina i njoj to jako znači, jer ima 12000. Meni nije značilo, kao što mi neće značiti ni onih 100 evra. Ali dobro, častiću se sa nečim. Svašta sebi obećavam kad prođe ovo. Penzionerka iz Novog Sada

Odluka je radila isto na celom svetu i kod nas. Ako vidimo rezultate susednih zemalja, onih koje imaju slične mogućnosti kao mi, onda vidite da je statistika ista. Prvo, ti matori ljudi koji imaju problem sa zdravljem, imaju uvek još nešto i ne umiru samo od korone. Ljudi nisu blesavi, osim nekih, i umeju i oni da se pričuvaju, a ne čuva se samo fizičko zdravlje, nego i psihičko zdravlje. Ako ja izlazim sa poremećenim osećajima da nisam jednaka, da me je sramota što sam

matora, onda je pitanje da li je to na dobar način urađeno. U Nemačkoj su dobri rezultati, a Grčka ima aplikaciju u kojoj imaš mogućnost da navedeš neki od 6 razloga zbog kojih izlaziš. Znači, neki način da je ograničenje ograničeno, a ne zatvor. Ovo je bilo zatvaranje koje nema veze sa rezultatima, svaki zatvorenik mora da ima sat dnevno šetnje. Nije bilo dovoljno šetnje. Zašto se sada pušta? Ne razumem razliku, jer sad imamo povećanje, a ne smanjenje, što je i normalno, jer se više testira. Zašto ipak smanjenje? I kada kažu slušamo struku, ja kažem da ima raznih struka. Sad su samo lekari struka? Ceo svet se organizovao, samo par zemalja imaju ovaj način, nema ništa, u zatvoru si. U psihičko zdravlje spada i dostojanstvo i nije to za džabe ustavna kategorija. Ne mislim da je ovde postojala volja za diskriminacijom, to bi bilo strašno teško reći. Zašto sada tri puta nedeljno smemo da šetamo? Zašto ne svaki dan? Nema troškova, opasnost nije veća, ni manja. Meni je sada palo mnogo ideja na pamet u vezi sa novim Ustavom. Imajući u vidu naš mentalitet, kako moraju da se razrade prava. Ali mi ne poštujemo ni ono što postoji. Nemamo potrebno stručno znanje. Radni odnosi, na primer. Bilo je potrebno da se stručnjaci za radno pravo i medicinu uključe. Ekonomija: katastrofa od odluka i uredbi jer ne sme ono što menja zakon, samo ako tu odluku donese Vlada, jer ona menja skupštinu kada se na ovaj način donese vanredno stanje. Ne smete ograničavati prava kroz skajp suđenje jer menjate zakon, a to ne može. Nestručnost mislim, ne zla namera. Sada više nisam ni sigurna, kako se sad kotrlja brzina svega toga. Penzionerka iz Beograda

9.3.9. Šta ženama u grupi 65+ nedostaje

Najzad, ispitanice su podelile šta njima najviše nedostaje ili im je najpotrebnije.

Ne samo meni, nego celoj mojoj generaciji koja živi na selu i ima tu jednu kravu, da ima subvenciju i na tu jednu kravu. Ipak 7 dinara doplate, ako je 25 dinara litra mleka, nešto bi ti značilo. Ovako, nemaš ništa. Sve ti treba: i đubrivo i trava, da bi nešto proizveo. Seljak sve mora da gleda, kad će do apoteke da stigne, da mi se ne zatvori. Nemaš na koga da se osloniš. Ako mogu deca, a ako ne, nas dvoje, jedno na drugo. Žena bez redovnih prihoda, 66

Šta bi mi bilo bolje? Jedino povišica para za moju čeljad. Nas je 8 na tu moju penziju od 14000. Idemo, snalazimo se sa tom stokom, prodamo. Borimo se, ko na selu, mora da posiješ, da uzoreš, ali i to hoće gorivo. Hoće đubrivo. Penzionerka iz Jelače

Najteže mi je što deca ne mogu da dođu. Sloboda kretanja. I obavljanje nekih sitnica, susret sa prijateljicama, odlazak pedikiru, frizeru itd. Ali nećemo skoro ući u normalu, to kaže Kon kome verujem, a ne Vučić. Snašla nas je velika nevolja, ostala sam bez teksta, ali šta je tu je. Ovih dodatnih pola sata nije mi olakšanje zato što je svedeno na 300 metara i ništa ne radi, niti je to šetnja. Što se tiče opcije za izlazak u 4 ujutru, ne podržavam, pretvorili su nas u vampire i oduzeli san. Ja mrzim da ustajem rano i ne ustajem rano. Penzionerka iz Beograda

Da mogu da odem u prirodu, da ne budem zatvorena, da mi se predstavnici javne vlasti ne obraćaju onako kako to čine (ili možda najbolje da nam se uopšte ne obraćaju), da ne budem ceo dan okružena strahom od virusa.... Penzionerka iz Novog Sada

Pre svega, odnos vlasti prema starijim osobama i poštovanje njihovog dostojanstva. Ova grupa nije jedinstvena po svojim karakteristikama i potrebama, pa je potrebno preduzimati različite mere za poboljšanje položaja starijih, kao što je omogućavanje pružanja pomoći u kući, materijalna podrška najsiriromašnijima, omogućavanje kretanja i obezbeđivanje zaštitnih maski, rukavica i dezinfekcionih sredstava. Penzionerka iz Novog Sada

Meni ne treba ništa od stvari. Imam hrane u zamrivaču. Samo mi smeta to što sam zatvorena i sama i volela bih da mogu da prošetam. Da mi je da provedem jedan sat van kuće! Svako prepodne sam išla napolje. Stanujem 10 do 15 minuta od centra, blizu Dunava. Još je gori od same zatvorenosti taj osećaj da vi to ne smete. Penzionerka iz Novog Sada

Psihički sam baš popustila. Mnogo sam ranije čitala. Knjige su me spasle posle moždanog udara moga muža. Išla sam i na psihodramu već 2 godine i to mi je super. Ima klub na Starom gradu 50 plus, pa ima psihološka radionica. Mira Trkulja držala. Nas petoro smo razgovarali, ja sam naučila te neke stvari koje nisam ranije znala i krenuo je proces promene da možeš na svaku situaciju iz drugog ugla da vidiš zašto se tako osećaš. Mene su vodile emocije, a ti moraš i racio da koristiš. To je kod mene krenulo, a to je jako teško kad se suočiš gde si sve grešio, ali sve to mi ništa nije pomoglo. Nemam živaca više da čitam knjige, prepustim se plakanju. Stvarno me je sve ovo poremetilo totalno. Ja sam išla pre ovoga stalno na proteste. Hoću da se ovo sve promeni. U

mojoj okolini nemam ni malo podrške. Moje drugarice mene apsolutno ne razumeju. One sve kažu, pa to je uvek bilo tako. Teško mi pada što nemam podrške. Penzionerka iz Beograda

Najviše mi nedostaje aktivnost koju sam ranije imala. Išla sam na zumbu, na francuski, šetala sam sa psom od 7 do 10 km dnevno. Svaki dan nešto. Muž ode na pecanje, ja sa drugaricama petkom u kafanu. Sad ništa. Sada sam saznala kakva sam ja, tačno su se potencirale neke osobine. Ja sam mislila da sam ja jedna vesela žena, ali sada sam skontala da sam ja pesimista. Ja ne mogu više da zamislim da ću sesti u autobus, a volela sam da putujem na izlete, Stara planina i to. Sada ne mogu ni da zamislim da sedim u busu, a neko pored mene, pesimista sam. Mislim da više neće biti kao što je bilo. Ali, ako ovo sad što trpimo bude za džabe, onda džaba sve. Moramo bar neke stavove da promenimo. Penzionerka iz Beograda

Sredstva za dezinfekciju, masku i rukavice imam. Kupila sam ih sama, a nešto sam dobila od rođaka, Penzionerka iz Novog Sada

Samo da mi ćerka ima posao. Sve drugo će biti kako mora. Penzionerka iz Smederevske Palanke

Ništa, sve imamo, samo da sam malo mlađa. Imam sve da se obučem, da pojedem. Samo da sam mlađa. Penzionerka iz Surčina

Šta mi fali? Šta mi ne fali? Penzionerka iz Čačka

Uspevam da komuniciram, ali ako znam da neki moj prijatelj radi i da ima obaveza, neću ga zvati da ne smetam. To vam je posledica. Ustuknuli smo svi. Smanjivanje prostora za sebe. Naprave se grupe u kojima su jako eminentni ljudi različitih struka, pa imamo diskusije šta valja, šta ne valja. Neverovatna je to situacija, koji je prosek godina, dolazi do

raslojavanja u društvu, a to nije dobro jer smo mi i vi. Normalci i oni ostali. Čitam sad i Dena Brauna. Jako bogati stručnjak koji proučava viruse došao je do činjenica da Zemlja ne može sve da hrani, nego je on podmetnuo virus u starom rimskom vodovodu i od toga će svi slabi, sa bolestima i matori da umru, preživeće 14 ili 20 posto i planeta Zemlja će da preživi. Da li je ta filozofija ok, ili svima moraš da pomogneš da žive? Da li nešto treba da napravimo da ljudi žive? Ja sam sad ušla u knjigu, a knjiga u život. Penzionerka iz Beograda

Najviše mi smeta zabrana. Smetaju mi diskriminacija i zabrana kretanja. Sve drugo se može izdržati i može se čovek snaći. Imam zeta koji je šećeraš, koji mora da hoda, a sad ne sme.

Oni bi morali da dozvole svakodnevnu mogućnost izlaska, a ne prvo ništa, pa tri puta nedeljno. Mo'š misliti, sa kerovima da šetamo u 1 sat noću. Imaju veće privilegije psi, nego ljudi. Taj lobi vlasnika pasa je glasan, a penzioneri ćute. Ne mogu nikako da se organizuju, postoji penzionerski sindikat, a ovamo rasprodaju banje koje su imovina Penzijskog fonda. Ignorišu nas kao populaciju. Jedino smo biračko telo. Ja mislim da će to opet raditi tih 100 evra, jer penzioneri su iscrpljeni štednjom, lošom ishranom i tako. Vaučeri budu za nas za banje, ali mnogi poklone unucima. Država bi tu morala sve drugačije da radi, a neće. Mora da se ulaže. Zdravstvo i školstvo su ubili u pojam, kao i zaštitu životne sredine. To je taj manir manipulacije, strahom vladaju, prvo vam jako zategne, pa onda malo popusti, pa vam da 100 evra. Penzionerka iz Novog Sada

Najviše mi nedostaje prisustvo dece i unuka i unukica. Penzionerka iz Beograda

Sad kad ne možeš da izlaziš, ja samo govorim neka bude oblačno. Teško mi je kada je lepo vreme. Sitnice mi fale, gluposti. Prve jagode, baš me briga. Ali sunce! Miris! Osećaj

zatvorenosti mi smeta, u zatvoru su i ljudi koje snađe sudbina. Sanjam kako je prošao festival igre koji se nije ni desio. Kad ovo prođe, treba da sednu ljudi čije mišljenje ima svoju logiku i da donesu prave odluke jer je za to bilo već mnogo vremena i da se napravi status zaštite, a ne status kažnjenika. Imam nekoliko prijatelja koji su ovog meseca napunili 65 i izgubili mogućnost da se šetaju, a sad imaju osećaj da su umrli. Da mi ne budemo ti koji drugima crpimo njihova moguća poboljšanja života. Trebalo je da se prođe kroz pregledanje svih struktura u toj jednoj širokoj kategoriji starijih i naprave mere koje neće da ugroze ni zdravlje ni dostojanstvo. Većina državnika je u toj kategoriji ljudi. Glas se čuje „nemoj više“, ali se ne prezentuje zbog zloupotrebe medija jer ne mora više niko ništa da im naloži. Oni neće reći ono što je uradio vojni sindikat i koji je napravio veliku akciju i mnogo ljudi je pokrenuo. Podneli su postupke za ocenu ustavnosti 4 godine smanjenja penzija. Malo se o tome pričalo, nenormalna je pojava one bake koja kaže da više voli Vučića nego svoju unuku. Mora da se dozvoli da se prezentuje, mnogo

Ljudi u civilnom sektoru koji se bave ekonomskim pitanjima ima primedbe na 100 evra, ali vi to nigde ne čujete. Penzionerka iz Beograda

Nemam ja sekiracije. Ja sam sve to doživela i proživela i ostala normalna i mozak me služi i noge me služe, pa ja moram da budem zadovoljna. Nisam vam rekla kad mi je suprug preminuo, sestra i ja smo se učlanile u društvo Izletnik i obišle smo celu Srbiju. Ja o tome imam 500 stranica dnevnika. Penzionerka iz Beograda, 86 godina

Pre svega, odnos vlasti prema starijim osobama i poštovanje njihovog dostojanstva. Ova grupa nije jedinstvena po svojim karakteristikama i potrebama, pa je potrebno preduzimati različite mere za poboljšanje položaja starijih, kao što je omogućavanje pružanja pomoći u kući, materijalna podrška najsiromašnijima, omogućavanje kretanja i obezbeđivanje zaštitnih maski, rukavica i dezinfekcionih sredstava, Penzionerka iz Novog Sada

Da su mene pitali – uvid aktivistkinje i stručnjakinje

Mene niko ništa nije pitao u Beogradu, iako jako dugo radim sa starima. Ja sam dosta intervjuja za medije dala iz sela, imala sam oko 20 intervjuja i uključenja.

Evo šta sam ja shvatila radeći savetovalište, u čemu su omanuli potpuno: zabranili su geronto-domaćicama da ulaze u kuće starima. Jedino im je bilo dozvoljeno da dođu do vrata i izvrše nabavku. Negde i može sama ta osoba dalje, ali oni upravo i imaju tu pomoć jer ne mogu sami ni ličnu ni opštu higijenu da obave. Nas su zvala deca raznih starijih ljudi iz inostranstva, pitali su za preporuku, da nađemo nekoga, jer roditelji ne mogu sami.

Oni su kasnije tek pustili to. Samo je jedan slučaj²⁵³ bio da se korisnica pomoći u kući zarazila virusom koji je donela geronto domaćica. Zaštitu su apsolutno svi morali da dobiju. Čujem da geronto domaćice sad imaju sredstva. Ima jedan broj starijih koji ne mogu sami da funkcionišu, posebno kada je u pitanju demencija. Tu je država bila neopravdano restriktivna. Porodica je ipak najveći oslonac starijima. Posle su popustili, ali ne i za privatne pružaoce usluga. Mlađi srodnici ne mogu da odu za vreme policijskog časa da stave svog starijeg srodnika na počinak. Prepuštaš ga samog sebi, a ne može država više da ga štiti od ćerke, sina, snahe, ili zeta. Ili kad ima 80 sati zabrane kretanja. Neformalni negovatelji ponekad su i sami stariji od 65 godina i sad

je njemu zabranjeno i preko dana da ide sa jedne tačke na drugu. Trebalo bi, ako možeš da pokažeš da onaj o kome brineš ima dijagnozi i gde stanuje, zašto da ne pustiš srodnike da ga obiđu i podrže?

Nisam sigurna da je 65 godina kao granica za sve dobra ideja. Na primer, ja koja imam pritisak, štitnu žlezdu i slično nisam isto kao neko ko je zdrav. Na selu nema puno mladih i među starijima nam je veliki broj ljudi od 70 i više godina koji rade. I u gradu ih ima puno koji su radno aktivni i mnogo im nedostaje to što ne rade. Mala je penzija i oni nešto rade, da dopune penziju. Znam jednog čoveka koji radi kao noćno obezbeđenje. On nikog ne viđa kada radi, ali sada ne može da dopuni penziju na taj način. Za te koji su radno aktivno, možda je trebalo da se poveća granica na 70 godina.

Ja sada vodim savetovalište za starije i javilo mi se preko 80 ljudi već. Nije to malo. Puno ima staračkih domaćinstava od 80 i više godina i oni idu u njivu i rade, a ti ga sad otpisuješ. Moj brat koji ima 64 godine je za sve u selu mladić. To bi sve moglo da se ugradi, da su se sa nama konsultovali. Mi smo radili ranije istraživanje potreba staračkih domaćinstava na Novom Beogradu i 8% njih na pitanje da li piju lekove kažu: „Nema potrebe.“ Mene je to jako ohrabrilо. Nisu svi stariji isti. Penzionerka i aktivistkinja iz Beograda

Nedostaje mi život. Penzionerka iz Kruševca

Ma, samo moje unuke da izjubim! Jako sam ih poželela. Penzionerka iz Smedereva

Pa ne znam. Čovek što god radi, već radi, posiješ i radiš, ako bude tih 100 evra možda neću sad ni potrošiti, nego za kasnije, moraš

da imaš. Da sam se nešto organizovala da proizvodim, nisam ništa, imam platenik i sijem za sebe. Ako pretekne, prodam, ako ne, nek ima meni. Prodam luka, krompira, mi to po porudžbini, u školi prodam, snaja odnese s kolima. Ne daj Bože da se prepustimo, čovek se bori, za dlaku hvata! Penzionerka iz Kratova

9.4. Rodni jaz i zaključci – žene 65+

- Jedan od **glavnih ciljeva razvoja u Republici Srbiji mora da bude da nikada više njeni građani i građanke ne budu lišeni slobode bez odluke suda**. Dugoročni efekti ovakve **traumatizacije žena** najbolje se vide u razgovoru sa grupom građanki od 65 i više godina. U toj su grupi i **one žene koje su veliki broj godina u svom životu provele u nekoj vrsti neslobode**, ograničenja kretanja, ili slobodne volje. **Država ne može da se ponaša kao staratelj starijim građanima i građankama**, niti treba da se postavlja kao neko ko o njima bolje brine od njihovih srodnika, ili da im oduzima mogućnost da sami donose odluke koje su u njihovom najboljem interesu. **Najbolja rešenja biće doneta u saradnji svih zainteresovanih strana**. U grupi žena i muškaraca 65+ postoji **ogromno iskustvo u vezi sa upravljanjem krizama i vanrednim situacijama**.
- U redovnim okolnostima, starije žene koje žive na selu često žive u težem ekonomskom položaju i imaju lošiji pristup uslugama od žena koje žive u gradu. Međutim, **ograničenje kretanja mnogo je rigoroznije u gradskim sredinama i teže pada ženama koje žive u stanu**, nego ženama koje žive, ili borave, na selu.
- Žene nisu samo statistički zastupljenije od muškaraca u grupi 65+, one su i otpornije, sudeći prema životnim situacijama žena u uzorku. **Oslonjene na sebe, one često predstavljaju oslonac za svoju višečlanu porodicu, ili se pak povlače da ne budu na teretu svojoj deci koja imaju druge brige i obaveze, kada žene žive same. U rezervoarima svog iskustva, žene nalaze snagu da prebrode krizu**. Ipak, ne treba se zavaravati da su te rezerve neograničene. **Dodatne oslonce ženama u ovoj grupi predstavljaju porodica, komšije i prijatelji**.
- **Narušeno je poverenje ove grupe žena u brigu države i društva za njih**. Žene su doživele da se njihovim zatvaranjem zapravo štitiio zdravstveni sistem od njih, a ne da je država njih štitala. Najčešće osećanje kojim opisuju svoje iskustvo je **poniženje**. Žene su se osetile isključeno i osujećeno zbog toga što nisu imale **ni slobodu ni glas**. Iz rezignacije, zbog osećaja da su diskriminisane i da trpe nepravdu, neke su žene svesno i namerno **kršile zabranu kretanja**.
- Među ženama koje spadaju u grupu od 65 ili više godina, ima mnogo razlika. Neke su relativno ili potpuno zdrave, žive fizički i mentalno aktivne živote, doprinose svojoj porodici, profesiji i društvu na različite načine. **Promena koja im iz temelja menja životni stil može da bude okidač zdravstvenih tegoba, depresije i usamljenosti**. Ovakvo stanje može da predstavlja veliki rizik po njihovo blagostanje, a oporavak može da traje dugo. Druge **imaju višestruke hronične bolesti, ili žive povučeno do te mere da im ni zabrana kretanja nije značajno promenila svakodnevicu**. Ipak za sve žene u grupi 65+ jeste važno da imaju **pristup informacijama i uslugama zdravstvene zaštite**.
- **Iako se mnogo govorilo u javnosti o volonterskim programima podrške, ovi programi nisu doprili do svih žena u uzorku, niti su informacije o tim programima bile lako dostupne za žene u ovoj grupi**.

- Nije bilo dovoljno **jednostavnih i praktičnih rešenja** za nabavku zaštitne opreme za starije žene tokom vanrednog stanja. Deljenje po jedne maske i para rukavica ispred samoposluga u zoru nije adekvatno odgovorilo na životne potrebe da se zaštita ima i prilikom bacanja đubreta i prilikom odlaska u apoteku i prilikom šetnje. Takođe, na početku vanrednog stanja, volonteri i volonterke nisu imali ili nisu nosili zaštitnu opremu. Propuštena je i prilika da se, u saradnji sa organizacijama civilnog društva, organizuju **mreže volontera koji bi zaista brinuli o blagostanju ljudi iz komšiluka ili o određenoj zajednici**. Pored poslovičnog „hleba i mleka“, ti bi volonteri mogli da donose i korisne informacije, kao i da prate potrebe starijih žena i muškaraca, a posebno onih koje žive same. U uzorku je bila i ispitanica koja je sama pokrenula **savetovalište za starije** u selu u kome je boravila tokom pandemije. Na takve inicijative, trebalo bi reagovati **podrškom, repliciranjem i skaliranjem iz budžetskih sredstava**.
- **Nema saglasnosti među ispitanicama u vezi sa merama direktne jednokratne finansijske podrške za penzionere i za sve punoletne građane**. Finansijsku podršku penzionerima pozdravljaju žene sa najmanjim penzijama, a jednokratni transfer od 100 evra koji je usmeren na sve punoletne građane podržavaju i žene bez stalnih prihoda. Ženama koje su **u nešto povoljnijem ekonomskom položaju prevagu odnosi argument društvene solidarnosti** prema kome bi bilo bolje da se ova sredstva usmere u većem iznosu na manji broj građanki i građana koji su u lošijem položaju nego što su one same.
- **Ako su ikada i bile usmerene samo na jedan izvor informacija, starije žene više nisu takve**. Pored **TV-a**, mnoge ispitanice su se **priključile raznim Vajber i Fejsbuk grupama** u kojima su razmenjivale informacije sa svojim kontaktima, poredile su mere koje su se sprovodile kod nas, sa onima koje su u drugim zemljama u regionu sprovedene. Dakle, imale su **kritički odnos prema stvarnosti i prema autoritetu**. Međutim, **tu postoji velika razlika između žena koje imaju pristup internetu i onih koje nemaju**.
- **Ženama najviše nedostaju aktivnost i sloboda**. Pored toga, nedostaju im deca i unuci, prijateljice i druženje.

9.5. Preporuke – žene 65+

- **Obezbediti zaštitu dostojanstva ličnosti građana i građanki u svim situacijama, pa i vanrednim. Poštovanje volje i zaštita dostojanstva su od jednakog značaja kao i zaštita zdravlja**. Neophodno je da se **ojača zakonski okvir i razrade procedure koje će, bolje nego do sada, da obezbede da se prava i slobode građana i građanki poštuju i u kriznim i u vanrednim situacijama**, a da se **ograničenja pažljivo odmere i sa neophodnom nužnošću doziraju, uz jasno obrazloženje koja su alternativna scenarija sagledana**.
- **Oснаžiti organe javne vlasti da preuzmu odgovornost za sadržaj i ton kojim se obraćaju građanima i građankama. Njihove poruke mogu da doprinesu ili naštetu zdravlju i blagostanju građana i građanki**. Vršioци i vršiteljke javnih funkcija moraju da usklade svoje nastupe sa važećim zakonskim okvirom koji ne dopušta degradaciju niti

vređanje građana i građanki. Izolovanjem starijih kao grupe koja je pod zabranom kretanja, otvorena su vrata za društvenu dinamiku u kojoj svi mogu da kontrolišu one starije.

- **Za kvalitetan život starijih žena, važno je da izlaze na vazduh i provode vreme napolju, neophodan je kvalitetan san koji doprinosi dobrom zdravlju i smanjuje rizik od depresije, ublažava upale i stres.** Prenaglašene, agresivne i preteće poruke narušavaju san i dobro zdravlje. Jačati saradničke poruke, a prekinuti sa praksom okrivljavanja svih građanki i građana za postupke nekih pojedinaca.
- **Ojačati participaciju žena starijih od 65 godina** u donošenju i sprovođenju mera koje se najdirektnije odnose na njih. Da bi se ovo desilo, **neophodno je da se glas različitosti u ovoj grupi žena i muškaraca čuje i da se prekine praksa tretiranja ove najveće društvene grupe u Republici Srbiji kao homogene grupe za koju se dizajnira jedno jedinstveno rešenje.** Činjenica je da su **materijalne, duhovne, kulturne i društvene potrebe žena i muškaraca u ovoj grupi raznorodne i slojevite i da odgovor na te potrebe mora da uzima u obzir svu različitost i bogatstvo tih iskustava.** Između ostalih iskustava, pripadnice ove grupe u svom iskustvu nose i **upravljanje prethodnim krizama. Potrebno je da se ova činjenica uvaži i ugradi u dizajn novih mera.**
- Hitno doneti mere i programe **za zdravo starenje, preventivnu zdravstvenu zaštitu i očuvanje zdravlja za grupu 65+.** Te mere treba da budu **rodno odgovorne** i prilagođene različitim situacijama u kojima starije žene i muškarci žive.
- Ojačati svest organa javne vlasti, medija i društva u celini za **prihvatanje činjenice da starije žene i muškarci nisu homogena grupa na čije se potrebe može odgovoriti jednim univerzalnim rešenjem.** Kao i u ostatku populacije i među osobama koje imaju 65 i više godina velike su razlike koje treba bolje upoznati i prepoznati. Svakako je potrebno da se razumevanje potreba razgrana dalje od retorike o hlebu i mleku.
- **Pripremati starije žene i muškarce za digitalizaciju javnih usluga** kako bi se smanjio rizik njihove isključenosti u vremenu krize.

10. SVEDOČANSTVA ROMKINJA O PANDEMIJI

10.1. Uvodne napomene

U okviru rodne analize urađena su 24 intervjua sa Romkinjama iz Srbije, od kojih su 6 aktivistkinje romskih i ženskih organizacija koje rade sa romskom zajednicom, koordinatorka za romska pitanja i pedagoške asistentkinje i koje su u svakodnevnom kontaktu sa ženama iz romske zajednice i veoma dobro

poznaju prilike u domaćinstvima, kao i potrebe Roma i Romkinja.

Intervjui su uključili sledeće oblasti: zaštitu zdravlja i preventivne mere; svakodnevnicu i raspodelu poslova u domaćinstvu, izvore prihoda; brigu o deci i školovanje dece; informisanost i potrebe i institucionalnu i van institucionalnu podršku.

Tabela: osnovni podaci o ispitanicama

Starost	Mesto stanovanja - region	Porodični status
62	Vojvodina	Majka dvoje odrasle dece
24	Vojvodina	Sa roditeljima i bratom
20	Vojvodina	Sa roditeljima
28	Vojvodina	Suprug i 4 dece
24	Centralna Srbija	Suprug i jedno dete
45	Centralna Srbija	Suprug i 3 dece
36	Centralna Srbija	Suprug i 3 dece
23	Centralna Srbija	Muž, brat, majka, bratova žena i četvero dece, mlađe sestre, ukupno 11 članova domaćinstva
40	Centralna Srbija	Sama sa 5 dece
28	Centralna Srbija	Suprug i dvoje dece, svekar i svekrva
75	Centralna Srbija	Sama, ali su u kući pored sin i unuke ("ove što se nisu udale")
37	Južna Srbija	Sa mužem i 4 dece
22	Južna Srbija	Sa mužem i dvoje dece
28	Južna Srbija	Sa mužem i troje dece i dvoje njegove dece iz prvog braka
46	Južna Srbija	Sa 3 ćerke, zetom i troje unučića
65	Zapadna Srbija	Sama, ali su mi snaja i sin u kući pored
24	Zapadna Srbija	Sa roditeljima i bratom
43	Centralna Srbija	Sama, sa jednim sinom

Aktivistkinje

Mesto	Pozicija
Kragujevac	Aktivistkinja romske organizacije
Kraljevo	Aktivistkinja ženske organizacije
Valjevo	Aktivistkinja romske organizacije
Valjevo	Pedagoška asistentkinja
Smederevo	Koordinatorica za romska pitanja
Novi Sad	Aktivistkinja romske organizacije

10.2. Rezultati istraživanja

10.2.1. Svakodnevica

Svakodnevicu u pandemiji za romske žene karakteriše briga o deci, održavanje higijene doma i nabavka, za svoje, ali i za druga domaćinstva (rođake, komšije). Ono što situaciju za Romkinje čini specifičnom je **nedostatak novca** za sredstva za higijenu, hranu, lekove, otežana podrška deci u školovanju zbog neadekvatnih uslova i **tehničke opremljenosti domaćinstava**, i **nemogućnost ostvarivanja prihoda od neformalnog rada**.

Većina ispitanica je, na pitanje kako se nosi sa situacijom, rekla „kako moram”, „kako svima, tako i nama”. One žene koje imaju decu, rad oko školskih obaveza sa decom su istakle u prvi plan, kao glavnu promenu u odnosu na „redovno” stanje, dok su druge istakle nemogućnost kretanja odnosno boravak kod kuće, koji više pogađa muškarce nego žene.

10.2.1.1. Raspodela poslova u domaćinstvu i briga o deci

Postoji jasna podela poslova u domaćinstvu: žene brinu o higijeni doma, pripremanju hrane i o deci. Tradicionalne uloge su izražene, posebno kod starijih pripadnika zajednice.

„To je sramota da muškarac drži dete, da ga poljubi i da ga zagrlji. Tata nas nikad nije grlio i ljubio. Kod mlađih muškaraca se to polako menja.”

„Obično je majka nosilac svih aktivnosti, tako i ovih sad mera. U ovoj situaciji ja sam neko ko vodi računa o svemu i u kući kod mene i o tati, par porodica starijih ljudi o kojima vodim računa. Mnogo sam opterećena, zato što moram da brinem o svojoj porodici, bilo mi je mnogo naporno, jer su svi brinuli za hranu. Ja dobijam spisak, spisak do poda; šta treba tati, čiči i strini, komšijama, tu je bila malo panika. Potpora sam detetu u učenju, dok nismo ušli u ritam i on se preopteretio, niko nije znao kako će to da funkcioniše, pre podne, prati nastavu, Viber grupa za jedan predmet, za drugi predmet, razredni starešina šalje poruke; deca su još neuka za takav vid komunikacije, pa treba da ga pošalje ili mejlom.”

Prepodne provedem u kupovini, posle ručka je vreme koje provodim sa njim, i to mi je bilo mnogo naporno, sad smo se nekako uhodali.”

„Tradicionalna je podela uloga: odnos sa institucijama (obrazovnim, socijalnim i zdravstvenim) jeste na majci; ona je zadužena za decu; mame overavaju knjižice, vode decu kod lekara, ali i ostvarivanje prava ide preko majki.”

„Postoji podela rada na muške i ženske poslove. Živimo u kući, a imamo i poljoprivredno zemljište na kojem rade tata i brat. Ja sam jedina žena u kući, jer je mama bolesna i svi kućni poslovi su na meni.”

„Mama kuva, ja radim ostale kućne poslove. Tata radi kao moler, nije ni prestajao da radi za vreme korone.”

„Po ceo dan radim sa decom. Uče i pišu kao da su na fakultetu”.

„Samo što s malim radim domaći i šaljem preko Vibera učiteljici. Ceo dan smo s njom u kontaktu.”

„Nemamo struje pa je to problem za domaći sa decom.”

„Deca gledaju školu na televiziji, ali je gužva i galama i niko ne zna da im pokaže. Slabo rade domaći.”

„Moja deca ne idu u školu. Išli su u Nemačkoj, ovde ne idu. Moj mlađi sin ni ne zna srpski, samo nemački i romski.”

„Ja imam rešenje za rad od kuće i onda non-stop mora da si dostupan. Napraviš doručak, ručak, središ kuću, imaš jedan tv, a treba svi da prate nastavu; ili imaš jedan računar, a imaš dva učenika. Teško je. Romkinjama naročito, nisu sve ni pismene; zahtevni su i osnovna i srednja škola.”

Osim problema koji neke porodice imaju sa strujom i internetom, za romske učenike su problem i neadekvatni uslovi za učenje. Značajnu ulogu u školovanju od kuće

imaju pedagoške asistentkinje koje su u svakodnevnom kontaktu sa porodicama.

„Prvih nedelju dana je bilo važno da iskontaktiram sve moje roditelje, da deca nisu na raspustu i da se sklone sa ulice; da poštuju policijski čas, da moraju da se uključe u onlajn nastavu. Svi su na Viber grupama, da budu uključeni i onda ja posle komuniciram sa učiteljima i nastavnicima, ali na početku je bilo toga da deca šetaju ulicom kao da nemaju nikakvu obavezu. I ja imam dosta siromašnih porodica, pa je to eskaliralo u borbu za hranu. Sezonski radovi su u toku, a niko ništa ne može da radi.

Tu gde nemamo obrazovane roditelje, oslanjamo se na stariju braću, sestre. Ove druge porodice, tu majke snose najveći teret. Da isprate celodnevnu aktivnost, od nabavke, doručka, ručka, večere, da se posvete deci.”

„Imam tog jednog malog maturanta koji živi s majkom i očuhom, koji je stvarno dobar čovek, ali svi žive u jednoj sobi i mlađa sestra sa smetnjama u razvoju. On nema uslova da uči, da spremi taj ispit, pa sam u dogovoru sa njegovim stricem organizovala da se prebaci tamo. Tamo ima dve starije sestre koje mogu malo da rade sa njim.”

Osim povećanog obima posla sa decom oko školskih obaveza, koji takođe obavljaju žene, velika promena u domaćinstvima je i što muškarci više borave u kući i ne mogu da rade, zbog zabrane kretanja. Ispitanice ističu da nastoje da pomognu muževima, da im olakšaju situaciju, dok aktivistkinje izmenjenu dinamiku svakodnevnog života prepoznaju kao rizik od nasilja za žene.

„Mora da ide da radi, kad izađe sa trociklom, ima i most pa ne može tako brzo da gura, ali se trudimo; da bude na vreme kući. Bojim se, ali moramo se sa time pomiriti. Dam mu masku, dam mu rukavice...”

„Nervozan je, jer je naučio da je non stop u pokretu i da švrlja.”

„Ja više brinem o detetu. Njoj je dosadno, mala je. To je problem. A suprugu je teško, što nije navikao da bude u kući, više bude na pijaci. Ako ima poziv da nešto uradi privatno, da odveze nekog do sela; više su nam stari ljudi u komšiluku, pa pomažemo njima; suprug ima kola; ja ne vozim, samo suprug.”

„Muškarci brinu što ne mogu da izađu da se vide sa društvom, da popiju tu kafu, uglavnom prolaze kroz kuću.”

10.2.1.2. Higijena i mere zaštite

„Koordinator za romska pitanja nam je podelio maske. Eno, sad se deca igraju s njima.”

Kao promenu u odnosu na stanje pre epidemije, ispitanice navode i povećanu brigu za higijenu i pridržavanje uputstva za sprečavanje prenošenja virusa. Informišu se putem televizije i društvenih mreža (mlađe ispitanice).

„Gledamo na televiziji. Ništa posebno, da više hvata ove starije osobe, da ne smemo da idemo kod starih, kod moje majke, kod muževe majke; ne možemo da idemo da ih viđamo; svekar i svekrva su mi stariji; ne idemo nigde.”

„Kad ima struje gledamo na televiziji. Da je strašna bolest. A i ljudi pričaju.”

„Ja sam se plašila zbog dece, imam bebu od 10 meseci, ali jednostavno moramo se sa time pomiriti.”

Održavanje higijene domaćinstva, ali i članova porodice je obaveza žena i one to rade, za sebe, za decu, za muževe.

„U početku sam sve brisala i pazila onda mi se smučilo.”

„Čistim, perem, krečila sam. Tako se smirujem.”

„Gledam vesti i sve poštujem. Nosim ovu masku, nemam drugu.”

„Prihvatila sam uputstva i ako se pridržavam toga znam da nema zaraze.”

„Nigde ne idem bez rukavica, maske, sredstva za dezinfekciju. Malo sam paničarka, pa sam pojačala higijenske mere i higijenu u kući.”

Maske i rukavice ispitanice uglavnom nabavljaju same.

U Kraljevu je koordinator za romska pitanja podelio maske u romskim naseljima.

„Koordinator za romska pitanja nam je podelio po nekoliko maski, eno sad se deca igraju s njima.”

Osim nedostatka zaštitne opreme, u romskim naseljima je problem neadekvatna infrastruktura, ali se od žena, odnosno majki očekuje da vode računa o higijeni domaćinstva i dece.

„Ima koji ne mogu higijenu da vode, koji nemaju kupatilo; ako je majka onda će malo više da se potruži oko svoje dece; ja se trudim koliko je u mojoj moći, za druge žene ne znam.”

Osim ovoga, kao zdravstveni rizik aktivistkinje navode prenaseljenost romskih naselja i način života koji onemogućava socijalnu distancu – porodice, iako žive u odvojenim kućama, zapravo su jedno domaćinstvo, a i ljudi su upućeni jedni na druge. Ukoliko bi se neko u romskom naselju razboleo, bilo bi veoma teško primeniti mere izolacije.

„Ljudi u naselju su jako upućeni jedni na druge. Jedni drugima su po kućama. Dvorišta su nakrckana. To bi bio haos ako bi se neko razboleo. Ako bi se jedan razboleo, razbolelo bi se pola naselja.”

„U romskom naselju u Beogradu jedna porodica je bila zaražena, pa se uključio koordinator za romska pitanja, da budu u o samoizolaciji; da ih zadrži u kućama, da objasni da mogu nekako da dopreme stvari; za majku i sina, a ostali da ostanu kod kuće. Jako smo strahovali jer su zbijena naselja i teško je da to bude striktno. Gledala sam naselja na jugu, svi su jako blizu.”

„Najveći je rizik ovi što dođu u kuću i hoće da sede.”

Osim nepostojanja socijalne distance i nemogućnosti (eventualne) samoizolacije, Romkinje kao rizik za članove svoje porodice prepoznaju i sakupljanje sekundarnih sirovina.

Većina ispitanica ima zdravstvenu knjižicu. Žene koje su interno raseljene sa Kosova i one koje su došle u Srbiju po sporazumu o readmisiji nemaju. U domaćinstvima ispitanica su žene nositeljke prava na dečiji dodatak i socijalnu pomoć, dok muškarci rade neformalno.

10.2.2. Zdravstvena zaštita i lečenje

„Svi stariji od 30 godina imaju neke zdravstvene tegobe. Žene su jako bolesne. Živci, kažu. To je predrasuda da su Romkinje vesele. Nisu vesele, rodi ti osmoro dece, pa budi vesela.”

Većina ispitanica ima zdravstvenu knjižicu, ali nisu išle kod lekara tokom trajanja epidemije. One koje su imale zakazane termine, oni su odloženi (vakcinacija za decu, zakazani pregledi). Žene koje imaju hronične bolesti idu kod lekara, ali neki lekovi nisu dostupni i nedostaju im finansijska sredstva.

„Idem redovno na hemoterapiju u Zrenjanin, svake tri nedelje u dom zdravlja. Može sve da se nabavi, al sad nemam novaca. Ti lekovi za imunitet su jako skupi, a sad kad nema posla nema ni sredstava. Pila sam te lekove ranije. Piću ih opet kad ovo prođe.”

U jednom slučaju, na početku epidemije, hitna pomoć nije htela da dođe u naselje, zbog nemogućnosti primene zaštitnih mera.

„Bilo je stresnih situacija. Imali smo komšiju koji se šlogirao, hitna nije htela da dođe...Ovo je bilo na samom početku; sad je hitna počela da dolazi, došli su, odveli su jednu komšinicu u bolnicu. Imaju obavezu dok si u bolnici, a kako ćeš se vratiti, to je tvoja briga. Pozvali smo policiju, pa su oni dozvolili da odemo po nju.”

Aktivistkinje prepoznaju da rizik za Romkinje može da bude i nemogućnost obavljanja ginekoloških pregleda i abortusa.

10.2.3. Ekonomske aktivnosti i izvori prihoda

“Teško, živimo od socijalne pomoći. Niko ne sme da radi zbog zaraze.”

Većina ispitanica je nezaposlena i primaju neki od oblika socijalne pomoći: dečiji dodatak, dodatak za više od troje dece, socijalnu pomoć. Muškarci, odnosno muževi rade i to uglavnom neformalno. Retki su zaposleni, a kada jesu, rade u gradskim komunalnim preduzećima. Neformalni rad muškaraca je sakupljanje sekundarnih sirovina, prodaja na pijaci, čišćenje tavana i podruma i pomoć pri težim fizičkim poslovima u domaćinstvima. Kada žene rade neformalno, pomažu muškarcima u prodaji na pijaci, sakupljanju sekundarnih sirovina ili sakupljaju vosak na grobljima i pretapaju ga u nove sveće i to prodaju.

„Ja sam domaćica i bavim se kućom i decom. Mom suprugu je istekao ugovor i nije uspeo da nađe drugi posao, još pre epidemije. Živimo od socijalne pomoći. Jako skromno, jer dok platim račune, jedva nam ostane nešto za hranu. Srećom pa smo zdravi i ja umem da skuvam i umesim da ne osete da im nešto fali.”

„Ovo malo što primim ode na lekove i hranu, jedva preživim mesec.”

„Imam knjižicu, ali šta će mi kad ne mogu kod lekara. Imam pritisak, živce.”

„Moja majka je prosila, moji svi radili na kante. Sad nemamo ni to. Majka malo ode da prosi, ali je tera policija, ne sme.”

„Radila sam na deponiji - odvajala flaše i limenke. Sad ne smemo zbog zaraze.”

„Pa nema posla, pošto niko od njih nema stalan posao, a pijace su zatvorene. Sad živimo samo od moje penzije. Ja sam bila zaposlena i imala platu, a sad sam se razbolela i trebaju mi lekovi. Pola moje penzije ode na račune, a pola na lekove.”

„To što sašijem prodajem na pijaci. Sad je ta prodaja stala, a kupci ne dolaze jer je mama bolesna i u rizičnoj je grupi a i boje se ljudi da kupuju (ne znaju ko je sve to dirao). Meni je ostalo robe u vrednosti od 2000 evra koju ne mogu da prodam, nema dovoljno kupaca. Nema i nabavke materijala jer su granice zatvorene. Tata je vozio robu na pijacu, pošto ja nemam vozačku dozvolu, a zajedno prodajemo. Pošto je pijaca povremeno, tri dana nedeljno, tata mi pomaže. Ostalim danima tata radi na njivi i brine o stoki, a ti proizvodi su samo za naše potrebe.”

„Situacija je prilično teška, porodice su prilično ugrožene. Oni koji me nikad nisu molili za pomoć, sad me mole. To su MOP korisnici, ali smo posle videli da su ugrožene i mnoge druge porodice, oni koji ne rade trenutno, jer inače rade kao pijačni ili sezonski radnici. Porodice su prilično ugrožene dođu pognute glave, molim vas stavite me na spisak.”

„One su i te kako zaposlene, pomažu u sakupljanju sekundarnih sirovina, žene koje su pijačni radnici, nisu korisnici socijalne pomoći. Sada ne mogu da zarade koji dinar. Prosto je teško, naročito ko ima decu. Njima nije uopšte fokus na tome da budu bezbedni, njima je prioritet da mogu da nahrane tu decu.”

10.2.4. Mere podrške

„Bio je samo jedan paket, ništa više. Ne znam kome mogu da se obratim. Ti pitaj ako neko može da nam pomogne, mnogo se mučimo.”

Olakšice u cilju prevazilaženja posledica epidemije i vanrednog stanja najavljene su za penzionere i za poslodavce i preduzetnike. Najavljena je isplata jednokratne pomoći u iznosu od 100 evra za sve punoletne građane. Za siromašne građane nisu najavljene niti donete specifične mere.

Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja donelo je niz akata koji se odnose na rad ustanova socijalne zaštite²⁵⁴, ali nisu predviđene olakšice ili dodatna pomoć za korisnike socijalne pomoći. Ministarstvo je 6. maja (praznik Đurđevdan) podelilo pakete romskim porodicama na teritoriji beogradske opštine Čukarica i najavljena je podela još 5050 paketa romskim porodicama u naseljima u Srbija.²⁵⁵ Ipak, centri za socijalni rad su na lokalnom nivou delili pakete sa namirnicama za korisnike socijalne pomoći, ali u nekom gradovima paketi nisu stigli do romskih naselja.

254 Pregled akata Ministarstva za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja <https://www.minrzs.gov.rs/sites/default/files/2020-05/Pregled%20akata%20minrzs%20o%20delovanju%20V3.pdf>

255 <https://www.minrzs.gov.rs/srb-lat/aktuelnosti/vesti/podeljeni-paketi-pomoci-romskim-porodicama>

Romski koordinatori ili predstavnici i predstavnice romskih organizacija nisu svuda bili uključeni u krizne štabove.

„Dobili smo jedan paket od Centra za socijalni rad sa malo brašna, ulja i makarona i to su loše organizovali, sve nas pozvali na stadion 'Sloge' pa se napravila gužva. Bila sam ljuta i rekla sam da ćemo se ovako sigurno zaraziti ako do sad nismo.”

„I pre smo teško živeli ali sad kad ne možemo da nađemo nikakav posao i kad je sve stalo je još teže, a nismo imali nikakvu pomoć.”

„Sve aktivnosti vezane za projekte“ su obustavljene; to sto se tiče posla, ali radimo šta možemo da nekako pomognemo, na primer da utičemo na neke odluke. Imamo kontakte komisije pa pokušavamo da napravimo neku listu kome je pomoć najpotrebnija. Imali smo prvi krug paketa podele najugroženijima, ali to nije stiglo do naše zajednice. Najveći broj naših ljudi je ugroženo i ne znam zašto nisu bili prioritet. Insistira se na penzionerima, ali to je bio prvi krug, pa se nadam da će u nekom drugim biti bolje.”

Većina organizacija civilnog društva i donatora je preusmerila sredstva planirana za projekte i projektne aktivnosti na humanitarnu pomoć. I sredstva za lokalne akcione planove za unapređenje položaja Roma su, po informacijama koje imaju aktivistkinje organizacija civilnog društva, preusmerena na aktivnosti u vezi sa suzbijanjem epidemije.

„Svi smo se osećali bespomoćno, tražila se podrška pa su sredstva preusmeravana, a to je dugo trajalo, a i dalje traje. I sredstva opredeljena za LAP, sve je preusmereno, a sa tim nemaju dodira romske organizacije.”

„Imamo taj jedan projekat za mentore i tu su aktivnosti prebačene da se održavaju onlajn, a sredstva su prebačena za humanitarnu pomoć.”

„Dobijali smo maske i delili ih onima koji dođu kod nas. Delili smo i higijenske pakete. Mi smo pokrili samo 2 naselja u Kragujevcu, a ima 13 neformalnih naselja. Radimo u saradnji sa Crvenim krstom i sa Centrom za socijalni rad i oni prosleđuju spiskove kome su oni uputili pomoć, da više ljudi bude pokriveno. Romski aktivisti nisu u kriznom štabu, nemamo uvid u to. Oni smatraju da ne treba stavljati akcenat samo na Rome, a zbog higijenskih uslova su neka naselja stvarno prioriteta. „HELP“ nam pomaže, te maske i neke paketiće ćemo dobiti od njih.”

Aktivnosti koje su sprovodile romske organizacije na lokalnom nivou, kao što je podrška za upis dece u vrtiće, obustavljane su.

„Prvo smo bili u šoku, u toku je konkurs za upis dece u vrtić, u celodnevni boravak, onda smo stali, s obzirom da su institucije prekinule da rade sa korisnicima nisu mogle žene da prikupe papire.”

„Pomagala sam im oko upisa dece u vrtić. Ide preko e - uprave. 'De moji Romi znaju to? Oni mene zovu, slikaju mi ličnu kartu pa ja odradim. Da bi se registrovao na e-upravu, to je za njih ko za mene engleski.”

„Nismo radili sa korisnicima, ne znaš kako ljudi mogu da reaguju, ali od pre par dana, od srede prošle da radimo. Vraćamo se polako u normalu.”

Aktivistkinje su istakle solidarnost romske zajednice, ali i nemogućnost primene zaštitnih mera prilikom podele paketa.

„Pratim Leskovac, Vranje, naselja gde se skupe pare na gomilu, pa imaju krizni štab u naselju. Pa odu u market i kupe i svima podele paket. I to dobre pakete: jaja, piliće, kobasice. U 340 kuća su do sada podellili 1000 paketa.”

„Ovde su dellili pakete - stiglo 250 paketa, išli da dele po naselju. Ta naša humanost, koštaće nas života.”

„Udruženju Roma sam se obraćala. Često nas pozovu i pitaju kako smo. Kažu da će videti za neka sredstva, pakete, dezinfekcione i te sanitarne. Raspituju se, izlaze na teren. Zvali su da obaveste da njihov telefon radi bez obzira na sve mere.”

„Da mi treba pomoć, sigurno bih tražila pomoć od Centra za socijalni rad i Crvenog krsta. Nemam ja kome drugome da se obratim, meni u ovom momentu treba samo novac.”

Ispitanice prepoznaju Centar za socijalni rad, Crveni krst i lokalne romske organizacije kao one kojima mogu da se obrate za pomoć.

10.3. Zaključci - Romkinje

- ➔ Po svedočenju Romkinja, briga o deci, uključujući školske obaveze i brigu o higijeni i ishrani dece, obaveza je majki.
- ➔ Žene su nositeljke prava na socijalnu pomoći i dečiji dodatak, dok su muškarci više aktivni u neformalnoj ekonomiji. Za romske porodice nedostatak prihoda od neformalne ekonomije (prodaje na pijaci, sakupljanja sekundarnih sirovina, sezonskih poslova u poljoprivredi i sl.) najteža je posledica epidemije i donetih mera.
- ➔ Posebnu teškoću u nekim naseljima i domaćinstvima predstavlja nedostatak tehničkih uslova za praćenje nastave. Značajnu podršku u ovom procesu pružaju pedagoške asistentkinje.
- ➔ Primena zaštitnih mera je otežana, zbog nedovoljno informisanosti i nedostatka sredstava za higijenu.
- ➔ Pomoć koja je obezbeđena od strane Centra za socijalni rad nije bila dostupna romskim porodicama u svim delovima Srbije. Imajući u vidu da je većina žena na evidenciji Centra za socijalni rad, ove baze podataka i kanali komunikacije mogu da posluže i u informisanju Romkinja i distribuciji sredstava za higijenu, ali i informisanje.
- ➔ Dodatna finansijska pomoć je neophodna romskim porodicama, posebno onima koje su interno raseljene sa Kosova ili vraćene u Srbiju po sporazumu o readmisiji, jer nemaju dokumenta i druge izvore prihoda.

11. ŽENE SA INVALIDITETOM

Osobe sa invaliditetom našle su se u dodatnim poteškoćama tokom vanrednog stanja usled pandemije izazvane virusom COVID-19. Zabrinjavajuće je što se to dogodilo i globalno i u Srbiji, pa dodatno poziva na odgovornost da se više ne ponovi.

„Na svetskom nivou osobe sa invaliditetom su bile izostavljene iz sistema, na početku pandemije. Tek kasnije na intervenciju samih osoba sa invaliditetom nadležni su počeli da menjaju percepciju i preduzimaju odgovarajuće mere. Više je bilo nesnalaženja nego nepostojanje želje da se reše problemi. Mada i dalje imamo neke stvari koje su zabrinjavajuće. Činjenica je da se u domovima za smeštaj odraslih osoba sa invaliditetom u Kulini i u Blacu pojavio koronavirus kod određenog broja korisnika i zaposlenih. Generalno, to se ne razlikuje mnogo od priče o ulasku koronavirusa u domove za stare. Očekujemo informacije dalje - kako je došlo do širenja virusa u ova dva doma”, priča Damjan Tatić.

Problemi sa kojima inače žive a tiču se pristupačnosti, dostupnosti zdravstvenih usluga i različitih usluga podrške, i/ili kretanja sada su bile dodatno pojačani strahom od respiratornog obolevanja pošto je kod nekih OSI to predstavljalo i životnu opasnost, kao i strahom da se ne pogorša stanje izazvano osnovnom dijagnozom, a da u uslovima pandemije neće moći da dobiju podršku za lečenje.

„Mi smo inače među najugroženijim kategorijama stanovništva, pogotovo oni koji ne mogu da se kreću i koji su i inače u velikoj

opasnost od bilo kakve respiratorne infekcije, kao što su oboleli od neuromišićnih bolesti, kvadriplegije, raznih retkih bolesti, dijalize, osobe sa intelektualnim invaliditetom”, izjavila je Ivanka Jovanović iz Nacionalne organizacije osoba sa invaliditetom Srbije (NOOIS) za Istinomer.

U tom su smislu mnoge OSI izrazile slaganje sa uvođenjem striktnih mera, pre svega računajući da će se na taj način postići veći stepen zaštite. Međutim u organizaciji svakodnevice pojavili su se najrazličitiji problemi, pitanja i nedoumice a koji su rešavani prekasno i tek na zahteve predstavnika OSI i/ili narodnih poslanica. Pokazalo se još jednom koliko je važno da se osmisle mere za vanredne situacije a koje prepoznaju potrebe različitih grupa. Jedan od razloga je što je predlaganje mera za OSI izostalo i ovoj „ad-hoc“ varijanti jeste činjenica da sam sastav Kriznog štaba nije imao osobe koje dobro znaju potrebe i oblast. Pokazalo se, takođe da ni sam zdravstveni sistem nije dovoljno osetljiv iako bismo od njega to očekivali. Utoliko se postojanje udruženja OSI koja su mogla brzo da artikulišu potrebe i pitanja pokazalo kao spas.

Osim pristupa zdravstvenim i drugim uslugama podrške, pojavio se problem pravovremenog informisanja, kretanja i dobijanja dozvola posebno u manjim mestima i selima, ali i dodatna usamljenost posebno kod OSI koji žive sami a imaju spoljnu pomoć izvan porodice.

O svemu onome što se dešavalo tokom pandemije moglo se saznati iz izjava članova i članica Udruženja OSI, a o čemu su izveštavali mediji, iz govora narodne poslanice Ljupke Mihajlovske koja je i sama OSI, kao i iz intervjuva koji su obavljani tokom aprila sa OSI. Pitanja koja smo postavljali OSI ticala su se svakodnevnice, obavljanja poslova i nabavki, ali i šta im je bilo najteže te koje preporuke imaju za državu i/ili društvo.

Ključne karakteristike odgovora prema OSI u uslovima pandemije izazvane COVID-19 su:

11.1. Mere koje uzimaju u obzir OSI kasno su usvojene, a neke od sprovedenih neadekvatne

U svom obraćanju u Narodnoj skupštini Republike Srbije narodna poslanica Ljupka Mihajlovska²⁵⁶ osvrnula se na odnos prema osobama sa invaliditetom tokom vanrednog stanja u Republici Srbiji ali i šire naglašavajući da „*iako smo u 21. veku u kome se nikada više nije govorilo o ljudskim pravima, mi imamo situaciju da verovatno nikada nećemo dostići taj nivo kao ljudska vrsta da svačiji život bude jednako važan*“. Izražavajući pozitivan odnos što se zdravstveni sistem Srbije nije našao u situaciji kao što je to bilo u Italiji ili nekim drugim zemljama naglasila je da „*nismo preduzeli sve što je do nas da kreiramo mere, da kroz institucije i resore koji su zaduženi za određenu kategoriju građana, napravimo adekvatne mere postupanja u vanrednim situacijama. Bila bih neiskrena kada bih rekla da niko nimalo nije obratio pažnju na populaciju osoba sa invaliditetom tokom ove pandemije, ali to definitivno nije bilo sistematično i urađeno na smišljen i struktuiran način.*“

„Zatim smo zajedno sa Koalicijom za dobročinstvo i Srpskim filantropskim forumom kreirali jedan set preporuka Vladi. Vlada je većinu tih preporuka stvarno i usvojila. Ali, malo su i te uredbe Vlade kasnile. Na primer, *odluke da deca sa razvojnim smetnjama i autizmom mogu da se kreću u određenim terminima kada je policijski čas doneta je tek 13. aprila, da osobe sa invaliditetom mogu da se kreću u pratnji jedne osobe, doneta je tek 20. aprila. Uredba o ustanovama socijalne zaštite, odnosno domovima, doneta je 10. aprila.*

Vesna Petrović iz **Saveza udruženja Srbije za pomoć osobama sa autizmom** kaže za Istinomer da su u jednom trenutku najveći problem bile dozvole za šetnju za decu sa autizmom i odrasle sa autizmom, „zbog toga što je njihovo stanje takvo da oni imaju dnevne rutine“.

„Ako se te rutine poremete, znaju da budu vrlo uznemireni i anksiozni i samim roditeljima treba jako mnogo strpljenja i snage da ih vrate u neki normalan porodični život. Čini mi se da je moglo brže da se reaguje. S tim što smo mi imali situaciju da u lokalnim samoupravama, u drugim gradovima gde imamo udruženja, nismo imali nikakvih problema. Mnogo su brže reagovali nego sama država sa uredbama“, objašnjava Petrović.

U razgovoru za Istinomer organizacije OSI navode da su se potrebe i problemi OSI tokom vanrednog stanja rešavali „**dan za dan**“, a u skladu sa mnogobrojnim pitanjima i dilemama koje su postojale a ticale su se kretanja, pristupa zdravstvenim i drugim uslugama podrške, a naročito kod OSI kojima pomažu personalni asistenti i/ili gerontodomačice.

„*Centar za samostalni život osoba sa invaliditetom odmah se po uvođenju vanrednog stanja obratio Ministarstvu privrede i Ministarstvu unutrašnjih poslova, od koga smo dobili saglasnost za izdavanje pojedinačnih radnih naloga za svakog personalnog asistenta za svaki dan kada je bio na poslu u vreme policijskog časa. U tom periodu smo za **15 personalnih asistenata** izdavali radne naloge, što je funkcionisalo redovno i bez problema*“, objašnjava izvršni direktor CSŽ OSI Srbije, Momčilo Stanojević.

U međuvremenu se pojavio problem radnih naloga za ona lica koja **nisu** obuhvaćena personalnom asistencijom, a koja **imaju dogovor o pružanju pomoći** osobama sa invaliditetom.

„Ovaj problem uočila je i Nacionalna organizacija osoba sa invaliditetom sa kojom smo sarađivali, a nakon dogovora, NOOIS je zatim uputila dopis resornom

Ministarstvu za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja i premijeru da se ovaj problem razreši na nivou cele Srbije, a takođe i molbu Zaštitniku građana i Povereniku za zaštitu ravnopravnosti da podrže ovaj zahtev. Nakon toga, Vlada je donela Uredbu da se mogu izdavati radne dozvole za kretanje u toku policijskog časa, osobama koje pomažu ljudima kojima je potrebna tuđa pomoć za obavljanje svakodnevnih potreba, što je naravno, pored personalnih asistenata, podrazumevalo i rođake, prijatelje i druge ljude koji su pomagali osobama sa invaliditetom u vreme policijskog časa”, kaže Stanojević.

Međutim, u praksi **kod izdavanja dozvola bilo je mnogo problema** a posebno u manjim sredinama.

Ispitanica iz sela blizu Sombora kaže: „*Najteže mi je bilo zbog zabrane kretanja vikendom, osim što sam i sama OSI, moja mama je slomila kuk, ja nisam mogla da pomognem, a nije mogla da nam dolazi žena koja je neguje, presvlači. Nismo uspeali da dobijemo dozvolu kretanja osim za uveče koju smo inicijalno dobili. Mama onda čeka ceo dan. A menjala su se vremena kad je dozvoljeno kretanje. Sistem je zakazao, i to gde god je više institucija bilo uključeno nije se dobro reagovalo. Najveći problem je za ljude kojima je trebala nega. Takođe ovlašćenja za primanja drugih isto su trajala nekoliko dana. CZR nije znao kako da se postavi. Nekako je trebalo to drugačije da bude organizovano.*“

„*Govorilo se o potrebi da starije sugrađanke i sugrađani ne izlaze i stavljena im je pomoć na raspolaganje, dok su osobe sa invaliditetom bile zaboravljene. S obzirom da bi kod velikog broja osoba sa invaliditetom moglo da dođe do fatalnih posledica, posle pisanja NOOIS nadležnima, prepoznate su kao osobe koje su ranjive i kojima je potrebna posebna podrška u situaciji pandemije. Dakle, bila je priča da se starijim sugrađanima dostavljaju paketi sa osnovnim životnim namirnicama i higijenskim sredstvima. Posle intervencije NOOIS, počelo je dostavljanje tih paketa i osobama sa invaliditetom*”, objašnjava Tatić.

„... Tek u petoj nedelji je profesor Kon pomenuo osobe sa invaliditetom i obavestio ih, jer su mene bukvalno zvali, u strahu da neko od njih ne završi na Sajmu, jer

na Sajmu nema uslova, ni zbog toaleta, ni zbog svega“. (narodna poslanica Ljupka Mihajlovska)

11.2. Informisanje OSI koji koriste znakovni jezik uvedeno sa zakašnjenjem a „Viber komjuniti“ grupa neadekvatna

Ljupka Mihajlovska u svom skupštinskom izlaganju kaže: „Pre uopšte uvođenja vanrednog stanja, obratila sam se Regulatornom telu za elektronske medije sa jednom molbom da se da preporuka svim televizijama sa nacionalnom frekvencijom da počnu obavezno da obaveštavaju i naše sugrađane, koji koriste znakovni jezik. Ta populacija ljudi, a mesec dana se vrtela priča o kovidu po vestima, onako, skromno, nisu znali o čemu se radi. Dva dana kasnije sve televizije sa nacionalnom frekvencijom su imale prevod, imaju ga i dan-danas. Zahvaljujem se i brznoj reakciji REM-a i svim televizijama“.

„Dakle, prilično se kasnilo. Po mom dubokom mišljenju, karika koja je tu najviše zakazala jeste Ministarstvo za rad, jer u tom Ministarstvu postoji resor za zaštitu osoba sa invaliditetom i taj resor je trebalo da već u roku od dva dana ima spremne sve ove preporuke, dostavi Vladi i Vlada to usvoji. Mi smo od tog resora doživeli jedino to da je formirana **jedna „komjuniti Vajber grupa“ za navodno obaveštavanje osoba sa invaliditetom o toku pandemije i merama, ali to je ona jednosmerna grupa**, gde samo administratori mogu da „postuju“ a ostali mogu samo da čitaju. Ja sam bila članica te grupe tri dana. Jedva sam izdržala i napustila sam je, zato što to nije bila grupa za obaveštavanje građana, već je to bila, iskreno rečeno, grupa za promociju, pa ne čak i SNS-a, nego više predsednika države. Mi smo stalno na toj grupi dobijali kada se obraća predsednik, gde se obraća, gde gostuje. To je u redu, ali, znate šta, nisu osobe sa invaliditetom maloumne i nepismene. Mi pratimo vesti, pratimo medije, znači znamo kada ko gde gostuje. **Ja sam se nadala da će to biti grupa gde će se ljudi informisati konkretno oko**

kretanja personalnih asistenata, oko prevoza, oko mogućnosti da personalni asistent poseti osobu sa invaliditetom tokom policijskog časa, jer je nekome potrebna i podrška kada, ne znam, treba da se transferiše krevet, toalet, itd. Međutim, ta „komjuniti Vajber grupa” ničemu nije služila i mnogi su negodovali u vezi sa tim.“ (narodna poslanica Ljupka Mihajlovska)

Ispitanice u intervjuima kažu da su se najviše informisale preko TV-a, na konferencijama za novinare Kriznog štaba ali i preko društvenih mreža. Ispitanice navode da nisu dobile neku posebnu zvaničnu informaciju kao OSI o situaciji, pristupu uslugama i pravima.

„Deset godina sam u invalidskoj penziji, ali ne koristim druge usluge, možda zato nisam na njihovom radaru, ali imaju me kao korisnicu penzije u sistemu, očekivala bih da dobijem informaciju. Informacija je trebalo da stigne do svake osoba koja ima invaliditet. Šta ako se pogorša osnovna bolest? Neophodno je za OSI da se osmisli šta u tim situacijama.“ (ispitanica iz Beograda)

Udruženja građana su i ovoga puta bolje reagovala i podelila informaciju sa svojim članovima/članicama. Jedan od primera je informacija, smernica i info grafike koje je pripremila Regionalna alijansa za cerebralnu paralizu pridruživši se kampanji Svetske zdravstvene organizacije kako bi pomogla u usporavanju širenja virusa COVID-19. Informacije o nezi tokom pandemije izazvane virusom COVID-19 ali i načinima kako da se nose sa stresom ili stresom svoje dece, pripremljene su za osobe i/ili negovatelje osoba sa cerebralnom paralizom, na internet stranici²⁵⁷ udruženja.

11.3. Poseban izazov u pristupu zdravstvenim uslugama za OSI

Jedan od problema tokom vanrednog stanja je bio i to što su mnogi centri za dijalizu zatvoreni jer su bolnice pretvorene u COVID centre, pa su smanjeni kapaciteti. „Tu je dolazilo do zaraza, jer je mnogo ljudi skoncentrisano na jednom mestu, kao i u prevozu na putu do centara. Ili je bio problem duže čekanje na rezultate testova, a oni rade dijalizu na svaka dva ili tri dana. Na sve smo to ukazivali i tražili pomoć od nadležnih organa. Pri tom, postoji želja da pozitivno odgovore na sve predloge, pre svega lekari, te se na taj način traže alternativni načini da se organizuju bezbedni dijalizni centri”, napominje Ivanka Jovanović iz Nacionalne organizacije osoba sa invaliditetom Srbije (NOOIS). Važna tema je i - šta ako se zarazi i osoba sa invaliditetom, a kako kaže Jovanović, tražili su i našli rešenja i za te situacije. Doneta je odluka, kako kaže, da se u privremene bolnice neće smeštati trudnice, porodilje, osobe sa invaliditetom, osobe na hemodijalizi i osobe sa nekontrolisanim hroničnim oboljenjima.

Ispitanica OSI iz Beograda koja živi sama tokom pandemije je brinula o majci koja je u prvim danima vanrednog stanja izašla iz bolnice. Majka se operisala u Beogradu a inače živi van Beograda. Ispitanica nije mogla da majci u mestu prebivališta obezbedi negu i podršku posle operacije pa ju je dovela kod sebe a ovako opisuje situaciju u kojoj se našla:

„Najteže mi je pala briga o opravku mame, morala sam da naučim da dajem injekcije. A onda smo imali i kvar, pukla nam je cev i zidu i jedva smo našli majstora. Stres. Nemaš regularne uslove. Sistem nije imao odgovor na te situacije – bilo me strah, šta ako se desi infekcija. Mama je izašla 18. marta. Osiguranica

je van Beograda pa sanitet iz bolnice nije hteo da je vodi kod mene na adresu u Beogradu. Oni mogu samo da je voze na adresu gde je osiguranica. Nije mogla da koristi post-operativne usluge. Sve sam morala sama da organizujem i da plaćam.“

Poseban izazov bio je za osobe sa autizmom: „Inače je problem što su naša deca i ljudi sa autizmom uvek korisnici urgentne medicine, upravo zbog problema - što ih je teško pregledati, što im ne možete srediti zube ako ne idete na totalnu anesteziju, što vam je neophodna gomila rezultata koje morate da priložite, a oni se plaše i vađenja krvi i pregleda... Ono što može da se popravi sada, to je zdravstvo. Isplivalo je na površinu koje sve probleme imamo. Ali ako pustimo da padne u zaborav, ne znam kako ćemo dalje“, priča Vesna Petrović.

11.4. Usamljenost i smanjeni kontakti

Usamljenost tokom pandemije predstavljala je problem i za osobe sa invaliditetom. Ne samo one koji žive sami uz eventualnu pomoć personalnih asistenata, negovatelja i geronto domaćica nego i onih koji žive sa porodicom ali nisu mogli da viđaju druge ljude i/ili članove porodice pre svega zbog rizika po sopstveno zdravlje.

„Ja inače izlazim i viđam se sa ljudima a tokom pandemije niko nije dolazio; to mi je baš nedostajalo. (ispitanica iz Beograda)

„Teško mi je bilo za Uskrs sto nismo mogli da se okupimo porodično. Sestra blizu živi, navikli smo da se družimo. Ali iako smo u selu,

zaista nisu ljudi kršili zabranu.“ (ispitanica iz sela pored Sombora)

- **Za OSI prepreke u obavljanju svakodnevnih životnih aktivnosti ostaju i posle završetka karantina**

„Verujte mi, za osobe sa invaliditetom, taj karantin maltene važi tokom celog života. I ja se pitam u šta bi trebalo da se lupa da bi neko čuo ovu populaciju? Jer, pazite, **prevoz će i dalje nedostajati osobama sa invaliditetom i kada počnu redovne linije, jer one u njega ne mogu da uđu. Prisustvo kafićima, restoranima, dakle, sve ono što svakom čoveku nedostaje, nedostaje i osobama sa invaliditetom, samo što će njima nastaviti da nedostaje i posle ukidanja vanrednog stanja.**“ (narodna poslanica Ljupka Mihajlovska)

„Ono što može sada da se dogodi“, prema rečima Vesne Petrović, „jeste da svaki savez i udruženje 'izlista' svoje potrebe i da nam svima to bude smernica za dalje“.

„Stanje vanredno jeste bilo, ali ono je bilo za sve građane. Moramo da istražimo šta je to što je među nama sve vreme a ne vidimo. O svemu moramo da razgovaramo. **Mi živimo sa tim, a čini mi se da se ne pitamo. A za državu je bolje da nas čuje, da ima više pomoći i brže će da završi posao. Mi želimo da participiramo, a nekada kao da se guramo da participiramo. Samo treba da nas pozovu.** Gubitak vremena je najstrašniji, a pogotovo kod osoba sa invaliditetom“, zaključuje Vesna Petrović.

U odgovoru²⁵⁸ na obraćanje narodne poslanice premijerka Ana Brnabić se zahvalila Ljupki Mihajlovskoj što je pomagala tokom vanrednog stanja i skretala pažnju na probleme i izazove sa kojima se suočavaju osobe sa invaliditetom... „**Vi ste u pravu i ja priznajem zaista moju grešku i preuzimam svu odgovornost**

258 PRIVREMENE STENOGRAFSKE BELEŠKE, REPUBLIKA SRBIJA, NARODNA SKUPŠTINA, Druga sednica Narodne skupštine, 01 Broj 06-2/95-20, 1. dan rada, 06.05.2020, <https://otvoreniparlament.rs/transkript/7794?page=4#govor-1163300>

na sebe zato što smo se malo, ne samo u vezi sa osobama sa invaliditetom, nego generalno ranjivim grupama, kasnije setili da se posebno bavimo tom temom i pomognemo i damo podršku tim ljudima. Dakle, preuzimam na sebe grešku da smo se za ranjivu populaciju nešto kasnije uključili, zato što je, kao što i

sami kažete, takva bila i situacija u celom svetu, zato što smo se fokusirali na većinsku populaciju, ali ostajem spremna, otvorena, tu sam, da nastavimo da radimo na poboljšanju položaja osoba sa invaliditetom i svih ostalih manjinskih grupa, ko god oni bili, u kojoj god oblasti.“
(*premijerka Ana Brnabić*)

11.5. Preporuke – žene i muškarci sa invaliditetom

- ➔ **Akcioni planovi i strategije za vanredne situacije trebalo bi da sadrže mere za OSI, i to za različite kategorije a sastav kriznog štaba trebalo bi da uključuje i predstavnike Udruženja OSI kao i stručnjake/kinje koji/je dobro poznaju ovu oblast.** OSI takođe nisu homogena grupa i potrebe se razlikuju u odnosu na vrstu invaliditeta, ali i u odnosu na starost, mesto stanovanja i pol OSI. To je važno da se uzme u obzir. Neophodno je da mere za OSI uvažavaju i realnost spoljne pomoći koju OSI imaju a koju obavljaju personalni asistenti, gerontodomačice ili negovatelji/ce. Takođe roditelji i/ili staratelji dece sa invaliditetom trebalo bi da se posmatraju kao deo celokupnog odgovora na potrebe. U tom smislu izdavanje dozvola za kretanje treba pojednostaviti i bez prevelike birokratije. Takođe, dozvole je trebalo dati za celokupno trajanje vanrednog stanja a ne iz nedelje u nedelju što je dodatno opteretilo i službe i same OSI.
- ➔ **Informacija o bolesti COVID-19 trebalo je da ciljano stigne do svake OSI u Republici Srbiji.** Krizni štabovi mogli su to da urade na više načina: pismom (uz penziju ili neku drugu pomoć koju primaju OSI), ozvučavanjem COVID-19 vebsajta posebno imajući u vidu da alat automatskog ozvučavanja uz pomoć softvera Vlada Republike Srbije već koristi, kao i da je sama internet stranica Vlade Republike Srbije ozvučena. Informacija gde mogu da dobiju informacije OSI trebalo je svakodnevno ponavljati na konferencijama koje su bile dostupne preko televizije. Tokom obraćanja kriznog štaba novinarima i građanima moglo se odvojiti vreme posebno namenjeno OSI. Sve institucije trebalo je da dobiju smernice kako da organizuju usluge i podršku OSI. Lake razumljive informacije i smernice trebalo bi da budu spremne u formi pisma, info grafike i/ili glasovne informacije. Statistika o testiranim, zaraženim, izlečenim i preminulim OSI trebalo bi da se učini vidljivom u okviru COVID-19 statistike koja se prikuplja, obrađuje i izveštava.
- ➔ **Sve slabosti zdravstvenog sistema koje su u pandemiji postale vidljivije važno je sada trajno rešiti pristupom koji u centar stavlja različite potrebe i osoba sa invaliditetom.** Ova pandemija može da bude povod da se ta pitanja otvore i da se nađu bolja rešenja. Nelogične prakse koje su pri tome jako štetne i po zdravlje neophodno je identifikovati a onda hitno menjati. Jedna od tih je da u uslovima pandemije mora biti moguće da koristite usluge iz primarne zdravstvene zaštite izvan mesta prebivališta za situacije ako vas pandemija (a takvih je slučajeva bilo) zatekne izvan mesta prebivališta a potrebno vam je na primer previjanje, kontrola, terenska zdravstvena služba, vađenje konaca, itd.

- **OSI je trebalo omogućiti da brže, lakše i povoljnije dođu do različitih sredstava za dezinfekciju, i zaštitne opreme** a usled povećanog rizika za zdravlje. Ovo je trebalo omogućiti i osobama koje neguju OSI. Mere ove vrste trebalo bi da postanu sastavni deo budućih planova u vezi sa vanrednim situacijama.

- **Tokom pandemije mnoge OSI su se oslanjale na mrežu solidarne podrške** koja je najviše došla od prijatelja, a u mnogo manjoj meri od Udruženja i/ili institucija. Solidarnost je pobedila u ovim vanrednim uslovima ali je važno da se izgrade mehanizmi podrške koji bi u situacijama kao što je ova aktivirali pre svega institucije, udruženja kao i građane preko mesnih zajednica i na lokalnom nivou - onome najbližem građanima, a kako bi informacije, podrška došle do svih kojima je neophodno.

12. ŽENE SA ISKUSTVOM NASILJA U PORODICI I U PARTNERSKIM ODNOSIMA

Nasilje prema ženama i devojčicama u porodici i u partnerskim odnosima široko je rasprostranjena pojava u Srbiji, a ograničenje slobode kretanja, obavezna samoizolacija i druge mere za vreme vanrednog stanja dodatno su pojačali rizik od ispoljavanja ovih oblika rodno zasnovanog nasilja prema ženama. Žene koje su i ranije bile izložene nasilju u porodici u još većem su riziku, jer su primorane da mnogo više vremena provode sa nasilnicima, kojima zabrana kretanja pruža još veće mogućnosti za ispoljavanje nasilja i demonstraciju moći. Mere tokom vanrednog stanja ograničile su mogućnost žena da prijave nasilje, zatraže pomoć, pobegnu iz doma i primene druge strategije samozaštite kojima se uobičajeno služe u akutnim situacijama nasilja, što pojačava njihov osećaj bespomoćnosti. Tome u velikoj meri doprinosi i strah žena da će biti kažnjene ako izlaskom iz doma prekrše zabranu kretanja. U posebno teškoj situaciju u pogledu mogućnosti prijavljivanja nasilja nalaze se žene sa invaliditetom, starije žene, žene na selu, Romkinje i pripadnice drugih marginalizovanih i višestruko diskriminiranih grupa žena.

U ovom prilogu iznosimo podatke o učestalosti nasilja prema ženama u porodici i partnerskim odnosima tokom vanrednog stanja i ukazujemo na ključne teškoće u vezi sa prijavljivanjem i procesuiranjem slučajeva nasilja prema ženama u porodici i partnerskim odnosima, kao i na izazove u pružanju pomoći i podrške ženama žrtvama nasilja.

12.1. Rasprostranjenost nasilja u porodici i u partnerskim odnosima

Ne postoje podaci o broju žena koje su tokom vanrednog stanja izložene nasilju u porodici i u partnerskim odnosima. Državni organi beleže smanjenje broja prijava nasilja u porodici. Prema podacima koje je izneo direktor policije, broj prijavljenih slučajeva nasilja prema ženama smanjen je za 48,6 odsto u odnosu na raniji period.²⁵⁹ Na sajtu Prvog osnovnog javnog tužilaštva u Beogradu navodi se da je smanjen broj izvršenih krivičnih dela nasilje u porodici za vreme vanrednog stanja, kako u odnosu na isti period prošle godine, tako i u odnosu na period neposredno pre uvođenja vanrednog stanja, na osnovu čega se pogrešno zaključuje da je u vreme vanrednog stanja smanjen obim ovog oblika nasilja.²⁶⁰ Međutim, manji broj prijava nasilja posledica je ograničenih mogućnosti žena da prijave nasilje. Naime, imajući u vidu da se u periodima krize nasilje prema ženama u porodici i u partnerskim odnosima povećava, što praksa širom sveta potvrđuje, kao i faktore rizika koji utiču na ispoljavanje nasilja, sasvim je izvesno da je tokom vanrednog stanja i u Srbiji, kao i u drugim državama,²⁶¹ došlo do njegovog povećanja, a ne do smanjivanja. To potvrđuje i povećanje broja žena koje traže pomoć i podršku specijalizovanih ženskih organizacija.

Posle početnog smanjenja poziva žena žrtava nasilja, već posle prve nedelje vanrednog stanja njihov broj je bio u porastu u odnosu na raniji period. Tako, prema podacima Autonomnog ženskog centra, u prvih mesec

259 Videti: <https://www.blic.rs/vesti/hronika/trpe-nasilje-ali-ne-smeju-da-prijave-strucnjaci-smatraju-da-je-tokom-vanrednog-stanja/99f4g6j> (pristup 4.5.2020).

260 Videti: <https://prvo.os.jt.rs/aktuelnosti/saopstenje-2/> (pristup 4.5. 2010).

261 COVID-19 and Ending Violence Against Women and Girls, UN Women. Dostupno na: <https://www.unwomen.org/-/media/headquarters/attachments/sections/library/publications/2020/issue-brief-covid-19-and-ending-violence-against-women-and-girls-en.pdf?la=en&vs=5006>; <http://www.oecd.org/newsroom/women-leaders-virtual-roundtable-on-covid-19-and-the-future-issues-call-to-put-women-and-girls-at-the-centre-of-response-efforts.htm> (pristup 4.5.2020).

Nisu usvojene inicijative ženskih organizacija

Povodom problema u vezi sa prijavljivanjem nasilja u porodici i partnerskog nasilja specijalizovane ženske organizacije koje pružaju pomoć i podršku ženama žrtvama nasilja uputile su 18. aprila predlog Vladi Srbije da se *Uredba o merama u vreme vanrednog stanja*,²⁷² u delu koji se odnosi na zabranu kretanja, dopuni odredbom koja bi omogućila da tokom trajanja zabrane kretanja („policijskog časa“) žene i devojke u situacijama akutnog nasilja u porodici i partnerskim odnosima mogu da napuste stan, i da, bez obzira koliko su udaljene od mesta stanovanja neće biti kažnjene zbog kršenja zabrane kretanja. Vladi je predloženo da zvaničnici i nadležna tela kroz svoja saopštenja pošalju jasnu poruku žrtvama nasilja da se mera zabrane kretanja ne odnosi na žrtve nasilja, koje uprkos zabrani kretanja mogu izaći iz doma i zatražiti pomoć, što će preventivno delovati i na izvršioce nasilja.²⁷³

Ženske specijalizovane organizacije su predlog dostavile i Poverenici za zaštitu ravnopravnosti, koja je Vladi Srbije uputila *Inicijativu za izmenu Uredbe o merama za vreme vanrednog stanja za žrtve porodičnog i partnerskog nasilja*²⁷⁴ predlažući propisivanje izuzetka od poštovanja mere zabrane/ograničenja kretanja za žrtve porodičnog i partnerskog nasilja kako bi mogle, bez rizika od kažnjavanja, da napuste stan, prostoriju i objekat za stanovanje u stambenim zgradama i domaćinstvo (okućnicu) onda kada su direktno izložene nasilju. U *Deklaraciji ženskih organizacija civilnog društva, ekspertkinja za rodnu ravnopravnost nakon nacionalnih konsultacija za borbu protiv epidemije COVID-19 u Republici Srbiji* od 9. aprila organima javne vlasti upućen je apel da, u konsultacijama sa ženskim organizacijama, pripreme i sprovedu adekvatan odgovor na nerešene probleme koji otežavaju svakodnevni život žena širom Srbije, uključujući i probleme žena u situacijama nasilja koje ne mogu da prijave zbog ograničenja kretanja, a žive sa nasilnikom u istom domaćinstvu.²⁷⁵

Na multisektorskom sastanku „Nasilje nad ženama i devojčicama u vreme epidemije virusa COVID-19“, održanom 29. aprila u organizaciji Koordinacionog tela za rodnu ravnopravnost, najavljeno je pokretanje inicijative za uvođenje mogućnosti podnošenja prijave i tužbi za zaštitu od nasilja prema ženama podnose onlajn, kao i korišćenje drugih opcija kako bi zaštita žrtava nasilja bila efikasnija.

Navedene preporuke, apeli i inicijative nisu, međutim, imali efekta – niti su uvedeni alternativni načini prijavljivanja nasilja, niti je došlo do tražene dopune Uredbe o vanrednim merama za vreme vanrednog stanja. Posebno je zabrinjavajuće što žene koje su nadležnim institucijama prijavile nasilje u porodici i partnerskim odnosima ocenjuju da nisu dobile adekvatnu zaštitu jer su nasilnici bili samo usmeno upozoreni,²⁷⁶ što je bio razlog da se obrate specijalizovanim organizacijama.

Tokom vanrednog stanja mediji su objavili više saopštenja predstavnika i predstavnica državnih organa u kojima su žene žrtve nasilja ohrabrene da prijave nasilje, apelovano je na građane da prijave nasilje za koje saznaju i iznosili su stav da državni organi odlučno reaguju u svim slučajevima nasilja prema ženama. Državna sekretarka MUP-a u svojoj pisanoj izjavi za medije od 16. marta navela je policijski službenici obavljaju redovne aktivnosti i da su netačne i zlonamerne informacije koje su se pojavile na društvenim mrežama da su žrtve nasilja prepuštene

272 „Sl. glasnik RS“, br. 31/2020, 36/2020, 38/2020, 39/2020, 43/2020, 47/2020, 49/2020, 53/2020, 56/2020, 57/2020, 58/2020 i 60/20.

273 Dostupno na: <http://hrcvr.org/predlog-vladi-srbije-za-izmenu-uredbe-o-zabrani-kretanja-i-smestaju-zrtava-nasilja-u-sigurne-kuce/> (pristup 4.5.2020).

274 Inicijativa br. 601/20 od 20.4.2020. Dostupno na: <http://ravnopravnost.gov.rs/inicijativa/1%98%0%b0tiv%0%b0-z%0%b0-izm%0%b5nu-ur%0%b5db%0%b5-%0%be-m%0%b5r%0%b0m%0%b0-cir/> (pristup 2.35.2020).

275 Dostupno na: <https://www.facebook.com/notes/%C5%BEenska-platforma-za-razvoj-srbije-pali%C4%87/deklaracija/3013793202011361> (pristup 3. 5. 2020).

276 Videti: <https://www.womenngo.org.rs/vesti/1576-saopstenje-za-javnost-zastita-i-podrska-zenama-zrtvama-nasilja-tokom-prvih-mesec-dana-vanrednog-stanja> (pristup 4.5.2020).

same sebi i bez zaštite nadležnih organa apsolutno netačne i zlonamerne i podsetila da je telefonska linija Ministarstva unutrašnjih poslova na koji se može prijaviti nasilje u porodici, otvorena 24 sata.²⁷⁷ Potpredsednica Vlade i predsednica Koordinacionog tela za rodnu ravnopravnost, izjavila je 24. aprila, gostujući u jednoj TV emisiji, da najveći problem predstavlja to što se žene plaše da prijave nasilje, jer većina ljudi ne radi, što znači da su kod kuće sa nasilnikom, poručujući ženama da nisu same i da treba da prijave svaki slučaj nasilja.²⁷⁸ Takođe, u obraćanju na multisektorskom sastanku „Nasilje nad ženama i devojčicama u vreme epidemije virusa COVID-19”, koje je objavljeno na internetu, uputila je poruku ženama da nisu same, da je potrebno ohrabriti žene i čitavo društvo da se nasilje prijavljuje i da država neće tolerisati nijedan vid nasilja prema ženama i deci i da će na svaku prijavu nasilja nadležne institucije reagovati, upućujući preporuku lokalnim samoupravama da održe kontinuitet u koordinaciji svih nadležnih službi i donesu interne procedure za postupanje u vreme trajanja vanrednog stanja.²⁷⁹

Prema informacijama sa sajta Vlade Republike Srbije, tokom vanrednog stanja Koordinaciono telo za rodnu ravnopravnost, u saradnji sa kompanijom „Mocart“ sprovelo je kampanju „Stop nasilju nad ženama“ sa ciljem podizanja svesti o problemu nasilja prema ženama i devojčicama i potrebi njegovog prijavljivanja, u kojoj je učestvovalo više od 600 sportista.²⁸⁰

12.3. Procesuiranje slučajeva nasilja u porodici i u partnerskim odnosima

U pogledu načina procesuiranja slučajeva nasilja u porodici i partnerskog nasilja za vreme vanrednog stanja nije došlo do promena, iako je organizacija rada pravosudnih organa izmenjena.

Ministarstvo pravde je 17. marta donelo *Preporuke za rad sudova i javnih tužilaštava za vreme vanrednog stanja*,²⁸¹ kojima je uspostavljena nova privremena organizacije rada zaposlenih u sudovima i tužilaštvima, advokata i pripadnika drugih pravničkih profesija u radu na predmetima. Ovim aktom Ministarstvo je preporučilo da nadležni sudovi i javna tužilaštva za vreme vanrednog stanja pored ostalog postupaju u krivičnim predmetima koji se odnose na nasilje u porodici i u predmetima u kojima se kao okrivljeni, odnosno oštećeni javlja maloletno lice, kao i da u predmetima koji se rešavaju u postupcima koji su po zakonu hitni, a u koje spadaju prekršajni i parnični postupci koji se odnose na nasilje u porodici, kao i postupci prinudnog izvršenja odluka iz porodičnih odnosa.

Na zahtev Advokatske komore, koja je ukazala na neujednačenu primenu Preporuka Ministarstva pravde,²⁸² Vrhovni savet sudstva je 18. marta doneo *Zaključak*²⁸³ kojim je precizirao koji predmeti ne trpe odlaganje, odnosno u kojim se postupcima suđenja zakazuju i održavaju. U krivičnoj materiji, u ovu grupu predmeta svrstani su, pored ostalih, krivični postupci u kojima je određen pritvor ili se traži određivanje pritvora,

277 Videti: <https://www.danas.rs/drustvo/popovic-ivkovic-policija-postupa-u-svim-slucajevima-nasilja-u-porodici-bez-obzira-na-vanredne-okolnosti/> (pristup 4. 5. 2020).

278 „Moja poruka ženama je da nisu same i da treba da prijave svaki slučaj nasilja, kao i bilo koji komšija koji vidi da nasilje postoji. Nasilje je u ovakvoj situaciji mnogo teže i jače i podaci iz sveta pokazuju da češće dovodi do ubistava”. Videti: <https://www.rodnaravnopravnost.gov.rs/sr/press/vesti/mikhajlovicева-zhene-niste-same-prijavite-nasile> (pristup 4.5.2020).

279 Dostupno na: <https://www.rodnaravnopravnost.gov.rs/sr/press/vesti/mikhajlovicева-zhene-i-devojčice-nisu-same-ni-u-vreme-epidemije-pozivam-sve-da-prijave> (pristup 4.5.2020).

280 <https://www.srbija.gov.rs/vest/454089/koordinaciono-telo-i-mocart-pomazu-sigurne-kuće-u-srbiji.php> (pristup 3.5.2020).

281 Preporuka Ministarstva pravde za rad sudova i javnih tužilaštava za vreme vanrednog stanja proglašenog 15.03.2020. br. 112-01-557/2020-05 od 17.03.2020. Dostupno na: <https://www.mpravde.gov.rs/files/PREPORUKE%20ZA%20RAD%20SUDOVA%20I%20JAVNIH%20TU%20C5%BDILA%20A0TAVA%20ZA%20VREME%20VANREDNOG%20STANJA.pdf> (pristup 4.5.2020).

282 Dostupno na: <https://www.paragraf.rs/dnevne-vesti/200320/200320-vest8.html> (pristup 3.5.2020).

283 Dostupno na: <https://vss.sud.rs/sites/default/files/attachments/%D0%97%D0%B0%D0%BA%D1%99%D1%83%D1%87%D0%B0%D0%BA.pdf>. Rešenje o ispravci Zaključka od 19. 3. 2020. godine dostupno na: <https://vss.sud.rs/sr-lat/saop%C5%A1tenja/obave%C5%A1tenje-o-ispravci-zaklju%C4%8Dka-sa-sednice-vss> (pristup 3.5.2020).

postupci koji se odnose na nasilje u porodici i postupci koji se vode protiv maloletnih lica, odnosno u kojima se maloletno lice javlja kao oštećeni, a tiču se krivičnih dela protiv polne slobode iz glave XVII Krivičnog zakonika. U građanskoj materiji, u predmete koji ne trpe odlaganje svrstani su, pored ostalih, i postupci za određivanje, produženje i ukidanje privremenih mera, kao i postupci

za određivanje mera zaštite od nasilja u porodici i prinudno izvršenje odluka iz porodičnih odnosa. Postupanje advokata u ovim predmetima regulisano je Odlukom o usvajanju uputstva o postupanju advokata u periodu važenja vanrednog stanja u Republici Srbiji proglašenog 15.03.2020, koju je 19. marta usvojio Upravni odbor Advokatske komore Srbije²⁸⁴

Dobra praksa: advokati su dali prioritet slučajevima nasilja u porodici

Svrstavanje slučajeva nasilja u porodici u krug sudskih predmeta po kojima se postupa u vreme vanrednog stanja predstavlja pozitivan i izuzetno značajan potez, jer je njime omogućeno da tokom vanrednog stanja nadležni organi bez ikakvih odlaganja preduzimaju sve potrebne radnje.

Nema javno dostupnih podataka o broju krivičnih i prekršajnih predmeta koji se odnose na nasilja u porodici koji su pokrenuti pre uvođenja vanrednog stanja, a u kojima su suđenja održana tokom vanrednog stanja, niti o broju novopokrenutih krivičnih i prekršajnih postupaka. Nema, takođe, ni podataka o broju izrečenih hitnih mera zaštite, mada su na sajtovima pojedinih pravosudnih organa neki podaci dostupni. Tako se na sajtu Prvog osnovnog javnog tužilaštva u Beogradu navodi da je u periodu od 15.03.2020. godine do 25.04.2020. godine podneta 31 krivična prijava za krivično delo nasilje u porodici, što je znatno manje u odnosu na isti period 2019. godine i period pre uvođenja vanrednog stanja, da je prema 3 lica određen pritvor, izrečene 44 hitne mere, i to 26 hitnih mera privremene zabrane učinioca da kontaktira žrtvu i prilazi joj i 18 hitnih mera privremenog udaljenja učinioca iz stana.²⁸⁵ Prema informacijama koje je izneo direktor policije na napred pomenutim multisektorskom sastanku „Nasilje nad ženama i devojkicama u vreme epidemije virusa COVID-19”,²⁸⁶ u periodu od 15. marta do 17. aprila broj hitnih mera zaštite koje je izdala policija smanjen

za 13 odsto.²⁸⁷ Prema podacima Republičkog javnog tužilaštva, tokom marta broj produženih hitnih mera u odnosu na prethodni mesec opao je za 30 odsto u odnosu na raniji period.²⁸⁸

Nepoznat je broj ranije pokrenutih parničnih postupaka za određivanje mera zaštite od nasilja u porodici u kojima su tokom vanrednog stanja održavana ročišta, kao i broj novopokrenutih postupaka, a nema ni podataka o broju privremenih mera koje se u ovim parnicama mogu odrediti.

12.4. Pomoć i podrška ženama žrtvama nasilja u porodici i u partnerskim odnosima

Kada je reč o pružanju pomoći i podrške ženama žrtvama nasilja u porodici, tokom vanrednog stanja nije došlo ni do kakvih promena u pogledu koordinisanog delovanja institucija sistema u pružanju pomoći i

284 Odluka br. 284/2020 od 19.03.2020. Dostupno na: <https://www.mpravde.gov.rs/files/odluka%20o%20usvajanju%20uputstva%20za%20postupanje%20advokata.pdf> (pristup 2.5.2020).

285 Dostupno na: <https://prvo.os.jt.rs/aktuelnosti/saopstenje-2/> (pristup 4.5.2020).

286 <https://www.blic.rs/vesti/hronika/trpe-nasilje-ali-ne-smeju-da-prijave-strucnjaci-smatraju-da-je-tokom-vanrednog-stanja/99f4g6j> (pristup 4.5.2020).

287 Videti: <https://www.blic.rs/vesti/hronika/trpe-nasilje-ali-ne-smeju-da-prijave-strucnjaci-smatraju-da-je-tokom-vanrednog-stanja/99f4g6j> (pristup 2.5.2020).

288 Videti <https://prvo.os.jt.rs/aktuelnosti/saopstenje-2/> (pristup 3.5.2020).

podrške žrtvama nasilja u porodici i u partnerskim odnosima.

Nisu donete bilo kakve mere u cilju prilagođavanja načina rada grupa za koordinaciju i saradnju pri osnovnim javnim tužilaštvima u novonastalim okolnostima, tako da u svemu važe odredbe *Zakona o sprečavanju nasilja u porodici*,²⁸⁹ kao i odgovarajuća podzakonska akta. Za razliku od suđenja u pojedinim krivičnim predmetima koja su održavana putem skajpa, savremene IKT nisu primenjene u održavanju sastanaka grupa za koordinaciju i saradnju, uprkos tome što ove grupe okupljaju profesionalce iz različitih institucija, uključujući i predstavnice specijalizovanih ženskih organizacija i same žrtve, koje u vreme zabrane kretanja moraju imati posebnu dozvolu za kretanje. Imajući u vidu cilj i svrhu sastanaka grupa za koordinaciju i saradnju, njihovo održavanje onlajn bilo bi celishodno jer bi pružilo mogućnost da članovi i članice grupa rade u punom kapacitetu, bez rizika po zdravlje.

Nema objedinjenih javno dostupnih podataka o aktivnostima grupa za koordinaciju i saradnju, niti o broju izrađenih individualnih planova pomoći i podrške žrtvama nasilja. Prema podacima koje je Republičko javno tužilaštvo dostavilo Autonomnom ženskom centru, postupajući po njegovom zahtevu za pristup informacijama od javnog značaja, tokom marta 2020. godine za polovinu je manji broj razmatranih novoprijavljenih slučajeva nasilja u porodici na sastancima grupa za koordinaciju i saradnju, što je posledica smanjenja broja održanih sastanaka grupa za koordinaciju i saradnju za 40 odsto, a krajnji ishod je smanjenje individualnih planova zaštite i podrške za 60 odsto. Zabrinjavajuće je da tokom marta grupe za koordinaciju i saradnju pri šest osnovnih javnih tužilaštava nisu održale nijedan sastanak, a da su grupa za koordinaciju i saradnju Prvom osnovnom

javnom tužilaštvu u Beogradu i Osnovnom javnom tužilaštvu u Kragujevcu održali po 12 sastanaka.²⁹⁰ Prvo osnovno javno tužilaštvo u Beogradu je na svom sajtu 28. aprila objavilo podatak da je u periodu od 15. marta do 25. aprila održano 19 sastanaka grupe za koordinaciju i saradnju i izrađen je 181 plan za zaštitu i podršku.²⁹¹ Sajtovi ostalih tužilaštava ne sadrže bilo kakve podatke o radu grupa za koordinaciju i saradnju. Iako grupe za koordinaciju i saradnju individualnim planom zaštite i podrške žrtvi utvrđuju plan praćenja i procene delotvornosti planiranih i preduzetih mera,²⁹² nema podataka o tome da li su tokom vanrednog stanja grupe za koordinaciju pratile realizaciju mera utvrđenih radnije donetim individualnim planovima, da li su kontaktirale žrtve nasilje u cilju sticanja saznanja o njihovoj bezbednosti i eventualnoj potrebi za podrškom u novonastalim okolnostima.

Uvođenje vanrednog stanja otvorilo je brojne izazove u pogledu smeštaja žrtava nasilja u sigurne kuće. Instrukcijom Ministarstva za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja predviđeno je da se prijem novih korisnika usluge smeštaja vrši isključivo uz zdravstvenu dokumentaciju koja dokazuje da lice nije zaraženo virusom SARS-CoV-2.²⁹³ Međutim, nadležne zdravstvene ustanove vrše testiranje isključivo iz zdravstvenih razloga i na osnovu medicinskih kriterijuma (postojanje simptoma, kontakt sa zaraženom osobom i dr.), tako da se testiranja u druge svrhe i na lični zahtev ne vrše, što žrtve nasilja stavlja u bezizlaznu situaciju. S druge strane, imajući u vidu prostorna ograničenja sigurnih kuća, postoje teškoće i u pogledu sprovođenja samoizolacije za korisnice sigurnih kuća i njihovu decu. Na ove probleme ukazala je Poverenica za zaštitu ravnopravnosti u Preporuci mera koju je uputila Vladi Srbije, postupajući po prijavama zbog odbijanja zbrinjavanja žrtava nasilja u sigurne kuće usled nepostojanja validne potvrde o negativnom testu

289 „Sl. glasnik RS”, br. 94/2016.

290 Podaci dostupni na: <https://www.womenngo.org.rs/vesti/1576-saopstenje-za-javnost-zastita-i-podrska-zenama-zrtvama-nasilja-tokom-prvih-mesec-dana-vanrednog-stanja> (pristup 2.5.2020).

291 Videti: <https://prvo.os.jt.rs/aktuelnosti/saopstenje-2/> (pristup 4.5.2020).

292 Član 31 stav 3 Zakona o sprečavanju nasilja u porodici.

293 <https://www.minrzs.gov.rs/sites/default/files/vanredno-stanje/2020.03.12.%20Instrukcija%20003.pdf> (pristup 3.5.2020).

na koronavirus.²⁹⁴ U Preporuci je Vladi preporučeno da svim ustanovama kojima imaju zakonom propisane nadležnosti u pogledu postupanja u slučaju nasilja ili rizika po njega, uputi instrukciju „u pogledu postupanja u okolnostima vanrednog stanja, kako bi se žrtvama nasilja obezbedila pravovremena zaštita“.²⁹⁵

Prema informacijama iz medija, do kraja aprila samo je sigurna kuća u Jagodini primila nove žrtve nasilja, dok u ostalim sigurnim kućama nije bilo novih prijema.²⁹⁶ Na multisektorskom sastanku „Nasilje nad ženama i devojkama u vreme epidemije virusa COVID-19“ održanom 4. maja u organizaciji Koordinacionog tela za rodnu ravnopravnost, predstavnica MRZBSP iznela je podatak da od uvođenja vanrednog stanja nije došlo do uvećanog prijema u sigurne kuće, kao da nijedna osoba nije mogla biti primljena u ustanovu bez prethodnog lekarskog nalaza, na koji se čeka 24h, nakon čega bi žrtve preventivno bile smeštane u samoizolaciju od 14 dana.

Prema podacima koji su objavljeni na sajtu Saveta Evrope, a koje je dostavila Srbija izveštavajući o merama koje je kao članica Saveta Evrope uvela tokom krize da bi ublažila njen uticaj na ženska prava, tokom vanrednog stanja uslovi boravka u svim sigurnim kućama u Srbiji poboljšani su doniranjem televizora, prateće opreme i igračkaka, koje je u saradnji sa Koordinacionim telom za rodnu ravnopravnost obezbedila kompanija „Mocart“. Time je deci omogućeno na prate nastavu na daljinu koja se realizuje emitovanjem nastavnih sadržaja na TV kanalima. Jedanaest sigurnih kuća dobilo je higijenske i medicinske proizvode, uz finansijsku podršku žena UN, a u saradnji Koordinacionog tela za

rodnu ravnopravnost i Tima za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Srbije.²⁹⁷

Kada je reč o pružanju psihološke pomoći ženama žrtvama nasilja u porodici i partnerskog nasilja, u savetovalištim centara za socijalni rad ona se pruža telefonskim putem, imajući u vidu da, saglasno instrukcijama MRZBSP,²⁹⁸ zaposleni u centrima za socijalni rad rade od kuće, s tim što su centri dužni da dostupnost svojih usluga obezbede isticanjem kontakt telefona na javnim mestima i službama u zajednici. Žene žrtve nasilja koje su pre vanrednog stanja ostvarile neki vid novčane socijalne pomoći, nastavile su da ovu pomoć primaju, iako je postojao izvestan zastoj u njenoj isplati, koji je u međuvremenu rešen.²⁹⁹

Tokom vanrednog stanja sve specijalizovane ženske organizacije nastavile su da pružaju pomoć i podršku ženama žrtvama nasilja i beleže porast pruženih usluga.³⁰⁰ Organizacije u okviru „Mreže žena protiv nasilja“ prilagodile su rad uslovima vanrednog stanja i usluge pružaju koristeći savremena i ženama dostupna sredstva komunikacije.³⁰¹ Takav način rada primenjuju organizacija „... Iz kruga“ Vojvodina,³⁰² Služba VDS info i podrška žrtvama³⁰³ i druge organizacije.

Nema podataka o pružanju posebne ekonomske podrške ženama žrtvama porodičnog i partnerskog nasilja tokom vanrednog stanja, tako da su u pogledu dobijanja ovog vida podrške uglavnom delile sudbinu socijalno ugroženih slojeva stanovništva. Jedan broj žena žrtava nasilja dobio je materijalnu pomoć u hrani i higijenskim sredstvima zahvaljujući preusmeravanju raspoloživih sredstava iz IPA 2016 projekta „Instrument za rodnu ravnopravnost“, koji Koordinaciono telo za

294 Preporuka mera br. 560/2020 od 14.4.2020. Dostupno na: <http://ravnopravnost.gov.rs/preporuka-mera-u-vezi-dozvola-za-kretanje-rada-linija-cir/> (pristup 4.5.2020).

295 Isto.

296 Videti: <http://rs.n1info.com/Vesti/a594297/Porast-nasilja-u-vanrednom-stanju-kaznjena-je-je-izaslada-prijavi-nasilnika.html> (pristup 4.5.2020).

297 Videti: Promoting and protecting women's rights at national level, Serbia, Dostupno na: [https://www.promoting-and-protecting-women-s-rights-at-national-levelcoe.int/en/web/genderequality/promoting-and-protecting-women-s-rights#{"63001324": \[33\]}](https://www.promoting-and-protecting-women-s-rights-at-national-levelcoe.int/en/web/genderequality/promoting-and-protecting-women-s-rights#{) (4.5.2020).

298 Instrukcija br. 600-01-2/2020-09 od 16. 3. 2020. Dostupno na: <https://www.minrzs.gov.rs/sites/default/files/vanredno-stanje/2020.03.16.%20Instrukcija%200005.pdf> (pristup 4.5.2020).

299 Videti: <https://mondo.rs/Info/Ekonomija/a1298699/Posta-hitna-ispalita-ocijalnih-davanja-i-novcanih-naknada.html>

300 Videti: <https://www.womenngo.org.rs/vesti/1576-saopštenje-za-javnost-zastita-i-podrška-zenama-zrtvama-nasilja-tokom-prvih-mesec-dana-vanrednog-stanja> (pristup 3.5.2020).

301 Videti: <https://www.zeneprotivnasilja.net/vesti/1031-radno-vreme-i-kontakti-organizacija-mzpn-tokom-izmenjenih-uslova-rada-usled-corona-virusa> (pristup 4.5.2020).

302 Videti: <http://www.izkrugavojvodina.org/2020/03/19/nacin-rada-tokom-vanredne-situacije/> (pristup 4.5.2020).

303 Videti: <http://www.vds.rs/> (pristup 4.5.2020).

rodnu ravnopravnost realizuje u saradnji sa UN Women. Ova sredstva su upotrebljena za nabavku hrane, sanitarnog materijalu i drugih sredstava za najugroženije

žene u lokalnim zajednicama, kao što su žene žrtve nasilja, starije žene, žene na selu, žene sa invaliditetom i Romkinje, koja je distribuirao Crveni krst.³⁰⁴

12.5. Preporuke – žene sa iskustvom nasilja u porodici i partnerskim odnosima

- ➔ Nakon prestanka vanrednog stanja prikupiti i analizirati podatke o rasprostranjenosti pojedinih oblika nasilja prema ženama u porodici i partnerskim odnosima, načinima njegovog ispoljavanja, faktorima rizika i „okidačima” koji su mu neposredno prethodili.
- ➔ Evidentirati teškoće sa kojima su se žene u situacijama nasilja suočavale prilikom njegovog prijavljivanja i utvrditi potrebe žena za psiho-socijalnom i ekonomskom podrškom i stepen njihovog zadovoljavanja u uslovima vanrednog stanja, uz sagledavanje specifičnih okolnosti u kojima se nalaze osetljive i višestruko diskriminisanе grupe žena.
- ➔ Sprovesti sveobuhvatnu dubinsku analizu delovanja svih aktera u sistemu zaštite od nasilja u porodici tokom vanrednog stanja (policija, javno tužilaštvo, sud, zdravstvene ustanove, ustanove socijalne zaštite), u cilju sticanja saznanja o teškoćama i izazovima u prilagođavanju načina rada i ostvarivanju saradnje u vanrednim situacijama, uključujući i saradnju sa specijalizovanim ženskim organizacijama.
- ➔ Na osnovu stečenih saznanja, pripremiti predloge za inoviranje i dopunu postojećih protokola i instrukcija, uključujući i instrukcije o proceni rizika od nasilja, specifičnim pravilima o načinu delovanja svih društvenih aktera na suzbijanju, sprečavanju i zaštiti žena od nasilja u vanrednim situacijama.
- ➔ Ojačati resurse i pružiti adekvatnu podršku radu specijalizovanih ženskih organizacija i unaprediti komunikaciju i saradnju institucija sa ovim organizacijama.
- ➔ Pripremiti sveobuhvatni program za suzbijanje, sprečavanje i zaštitu od nasilja u porodici i nasilja prema ženama, kao sastavni deo rodno odgovornog programa društvenog i ekonomskog oporavka, uzimajući u obzir očekivani porast svih oblika rodno zasnovanog nasilja prema ženama po prestanku vanrednog stanja.
- ➔ U kreiranju mera za suzbijanje, sprečavanje i zaštitu žena od nasilja poštovati polazišta i principe Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, koja pruža relevantan okvir za osmišljavanje i sprovođenje mera u ovoj oblasti.

304 Videti: Promoting and protecting women's rights at national level, Serbia, Dostupno na: [https://www.promoting-and-protecting-women-s-rights-at-national-levelcoe.int/en/web/genderequality/promoting-and-protecting-women-s-rights#{"63001324":33}](https://www.promoting-and-protecting-women-s-rights-at-national-levelcoe.int/en/web/genderequality/promoting-and-protecting-women-s-rights#{) (4.5.2020).

**TREĆI DEO:
EKONOMSKI
ASPEKTI
PANDEMIJE,
PREDLOŽENE
MERE I ŽIVOTI
PREDUZETNICA**

13. RODNI ASPEKTI EKONOMSKOG POLOŽAJA: TRŽIŠTE RADA TOKOM PANDEMIJE

Epidemija i preduzete mere imale su različite posledice na:

a) zaposlenost odnosno mogućnost obavljanja plaćenog posla i prihode;

b) obim neplaćenog rada u domaćinstvu i dostupnost usluga.

Žene čine većinu u sektoru zdravstva gde je obim posla naglo povećan, što je mnogim zaposlenim roditeljima u zdravstvu stvorilo dodatne poteškoće u vezi sa organizovanjem svakodnevnog života, brige o deci, posebno kod jednoroditeljskih porodica u kojima su žene mnogo češće roditelj-staratelj i prepoznate su u institucionalnom govoru kao samohrane majke. Tokom vanrednog stanja obustavljena je prinudna naplata dugovanja, pa tako i alimentacije, zbog čega su mnoge samohrane majke ostavljene na cedilu da se same snalaze bez prihoda i bez alimentacije.

Žene čine većinu zaposlenih u uslužnim delatnostima, a taj je sektor naročito pogođen potpunim prestankom rada.

Žene su češće vlasnice preduzetničkih radnji i mikro preduzeća u delatnostima u kojima je prvo nastupila zabrana ili ograničenje rada, i čine najveći broj zaposlenih. Takođe u sektoru turizma, usluga i trgovine prisutna je delom i neformalna ekonomija, pa je veliki broj onih koji su tako preživljavali ostao bez prihoda.

U trgovinama koje prodaju osnovne životne namirnice, usled povećane tražnje zbog pravljenja zaliha, povećan je obim posla, što je dodatno opteretilo veliki broj zaposlenih u kome žene čine većinu.

Prestanak rada škola i vrtića, kao i preporučeni prekid kontakata sa starijim članovima porodice doveo je u pitanje čuvanje maloletne dece i otežao je brigu za starije i hronično obolele članove domaćinstva ili porodice. Teret ove brige najčešće pada na žene.

Čuvanje dece tokom celog dana je postalo dodatno opterećenje za roditelje koji su morali da idu na posao tokom epidemije, ali i za one koji su radili od kuće i brinuli o deci predškolskog uzrasta, ili deci nižih razreda osnovne škole, pomažući im oko školskih obaveza i praćenja onlajn škole. I ovaj su posao češće obavljale žene, a predstavljao je poseban izazov za samohrane roditelje.

Kod mnogih roditelja pojavio se i strah da li će poslodavci imati razumevanja za ovu situaciju. Da li je ili će i u kojoj meri sve to uticati na eventualni gubitak posla i ekonomski položaj teško je sada proceniti.

13.1. Tržište rada i epidemija COVID - 19

Stopa zaposlenosti u Srbiji je u 2019. godini iznosila 49%, a stopa nezaposlenosti 10.4%. Većina zaposlenih su muškarci, kao i većina radno aktivnih: radno je

aktivno 62.72% od svih muškaraca starijih od 15 godina, dok je aktivno 47.10% žena starijih od 15 godina.

Tabela: Zaposlenost i aktivnost stanovništva starog 15 i više godina, po polu u hiljadama, 2019.³⁰⁵

	Ukupno	Aktivno	Zaposleno	Nezaposleno	Neaktivno
Ukupno	5924,0	3236,9	2901,0	335,9	2687,0
Žene	3065,9	1444,1	1284,4	159,7	1621,8
Žene %	51.75	44.61	44.27	47.54	60,35
Muškarci	2858,0	1792,8	1616,6	176,2	1065,2
Muškarci %	48,25	55.39	55.73	52.46	39,65

Mere koje su donete različito su se odrazile na različite sektore. U najvećem riziku i pod najvećim pritiskom svakako su bili zaposleni u zdravstvu. Žene globalno

čine 70% zaposlenih u zdravstvu³⁰⁶, a u Srbiji su 76,75% zaposlenih u sektoru zdravstvene i socijalne zaštite žene.

Tabela: Zaposleni prema sektorima, po polu, Anketa o radnoj snazi 2019.

Sektor	Muškarci	Žene	Žene %
Sektor usluga	591,8	736,1	55,43%
Trgovina na veliko i malo i popravka motornih vozila	172,8	213,2	55,23%
Obrazovanje	48,0	135,2	73,79%
Zdravstvena i socijalna zaštita	36,5	119,3	76,75%

U okviru sektora usluga smeštaja i ishrane, koje su gotovo potpuno obustavljene tokom epidemije, muškarci i žene su skoro ravnomerno zastupljeni.

U okviru sektora usluga generalno, žene čine većinu zaposlenih, a većina usluga nije bila dostupna tokom

305 Republički zavod za statistiku, Anketa o radnoj snazi, 2019. <https://publikacije.stat.gov.rs/G2020/Pdf/G20205658.pdf>

306 <https://www.who.int/news-room/commentaries/detail/female-health-workers-drive-global-health>

vanrednog stanja odnosno zaposleni u ovom sektoru nisu radili.

U sektoru trgovine, koji je, uz određena ograničenja (zaštitna oprema, ograničen broj kupaca, zabrana rada lokalima u koje se ulazi iz zatvorenog prostora, skraćeno radno vreme) radio u toku vanrednog stanja, takođe većinu zaposlenih čine žene. U sektorima na takozvanoj prvoj liniji (engleski *frontline*) većina zaposlenih su žene, dok u sektorima čije se delatnosti smatraju neophodnim (komunalne delatnosti, telekomunikacije, proizvodnja, distribucija i prodaja hrane i sl.) većinu

zaposlenih u Srbiji čine muškarci. Ipak, oni koji su u najvećem zdravstvenom riziku su zaposleni u zdravstvu i u trgovini, gde su pretežno zaposlene žene. Žene, osim što čine većinu zaposlenih u zdravstvu, najviše su zastupljene kao tehničko i pomoćno osoblje (86% su žene), koje je u najvećem riziku od obolevanja. Studija o radnici u prvoj liniji i neophodnim delatnostima tokom COVID-19 krize, Univerziteta u Hamburgu³⁰⁷, pokazala je da su zaposleni u neophodnim delatnostima i „prvoj liniji”, većinom žene i imaju zarade koje su niže od proseka.

Tabela: Status prema formi zaposlenosti i obavljanja delatnosti, po polu, Anкета o radnoj snazi 2019.

Status	Žene	Muškarci
Samostalno sa zaposlenima	28,9	69,4
Samostalno bez zaposlenih	173,4	394,5
Zaposleni radnici	982,9	1114,8
Pomažući članovi domaćinstva	99,2	37,9

Dvostruko više muškaraca nego žena je samozaposleno, dok je razlika u broju žena i muškaraca među zaposlenim radnicima značajno manja. Žene čine većinu pomažućih članova domaćinstava, što je, uz neformalno zaposlene, jedna od grupa u nepovoljnijem položaju na tržištu rada, upravo zbog nesigurnosti koja dolazi do izražaja u vanrednim okolnostima i nevidljivosti, koja rezultira odsustvom mera za podršku i pomoć. Ovo je takođe jedan od primera produbljivanja i ojačavanja postojećih neravnopravnosti.

Za zdravstvene radnike, ali i druge osobe koje su morale da idu na radno mesto tokom vanredne situaciji, prepreku je predstavljao nedostatak javnog prevoza. Javni prevoz u gradovima je obustavljen 21. marta, kao

i međugradski javni prevoz. Podaci o broju nosilaca vozačke dozvole, pokazuju da žene više koriste javni prevoza, odnosno da više zavise od njega.

Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja je donelo niz preporuka i uredbi tokom vanrednog stanja i objavilo detaljno objašnjenje o pravima i obavezama poslodavaca i radnika³⁰⁸. U ovom dokumentu su predstavljene sve promene koje su donete na osnovu uredbi Vlade republike Srbije. U Uredbi o organizovanju rada poslodavca za vreme trajanja vanrednog stanja („Sl. glasnik RS” 31/2020)³⁰⁹ poslodavcu se nalaže da organizuje rad od kuće za sve zaposlene, kada je to moguće, kao i da zaposleni koji rade od kuće imaju pravo na zaradu kao da rade na javnom mestu. Jedina razlika u prihodima je što

307 <https://econofact.org/essential-and-frontline-workers-in-the-covid-19-crisis> By Francine D. Blau, Josefine Koebe and Pamela A. Meyerhofer, Cornell University and DIW Berlin / Universität Hamburg, April, 2020.

308 <https://www.minrzs.gov.rs/sr/aktuelnosti/vesti/detaljno-objasnjenje-prava-i-obaveza-radnika-i-poslodavaca-u-toku-vanrednog-stanja>

309 <https://www.paragraf.rs/propisi/uredba-o-organizaciji-rada-poslodavca-za-vreme-vanrednog-stanja.html>

nemaju pravo na naknadu troškova prevoza. U Uredbi su navedene mere zaštite bezbednosti i zdravlja na radu koje je poslodavac dužan da obezbedi za zaposlene ukoliko nije moguće organizovati da rade od kuće.

Ministarstvo državne uprave i lokalne samouprave donelo je Preporuku za organizovanje rada u javnim upravama i državnim institucijama. U preporuci je navedeno da poslodavac prvenstveno treba da ima u vidu da su naročito ugrožena lica sa utvrđenim hroničnim oboljenjima i lica starija od 60 godina i da posebnu zaštitu ima roditelj deteta do 12 godina, a naročito ukoliko sam vrši roditeljska prava, ili je drugom roditelju ustanovljena radna obaveza. Za navedene zaposlene neophodno je omogućiti rad od kuće, i to u skladu sa planom rada i rasporedom koji je poslodavac, odnosno rukovodilac, sam dužan da utvrdi za svakog zaposlenog.

Poslodavac treba da omogući jednom roditelju sa detetom ispod 12 godina, da radi od kuće, a ukoliko je proces rada poslodavca takav da je nemoguće organizovati takav rad, neophodno je da se organizuje rad u smenama, tako da se raspored rada zaposlenog roditelja ne poklapa sa rasporedom rada drugog roditelja koji takođe ima radnu obavezu.

Potreba za organizovanjem rada od kuće za zaposlene roditelje dece ispod 12 godina starosti, posebno kada su u pitanju jednoroditeljske porodice, uređena je preporukom, a ne uredbom Vlade, što znači da je poslodavcima ostavljena veća sloboda u primeni ove mere. Imajući u vidu da su 79% jednoroditeljskih porodica majke sa decom, kao i da je briga o deci pretežno obaveza majki (više koriste redovna odsustva zbog brige o deci, bolovanja za negu dece, rade skraćeno radno vreme zbog brige deci i sl.), ova mogućnost je posebno značajna za žene, uključujući i punu zaradu za rad od kuće.

Ukoliko poslodavac ima smanjen obim posla ili je u potpunosti prekinuo rad, zaposleni se mogu uputiti na

tzv. „prinudni godišnji odmor“ u trajanju od 45 radnih dana, odnosno i duže u skladu sa Zakonom, za koje vreme zaposleni ima pravo na nadoknadu zarade u iznosu od 60% prosečne zarade u prethodnih 12 meseci, a što ne može biti manje od minimalne zarade na nivou Republike. Za sada nema podataka o broju zaposlenih, po polu, koji su upućeni na prinudni godišnji odmor.

U slučaju kada su zaposleni u samoizolaciji ili karantinu, prvih 30 dana odsustva plaća poslodavac, a od 31. dana Republički fond za zdravstveno osiguranje. Naknada zarade pripada zaposlenom prema Zakonu o zdravstvenom osiguranju, u slučaju kada je zaposleni privremeno sprečen za rad zbog propisane mere obavezne izolacije kao kliconoša ili zbog pojave zaraznih bolesti u njegovoj okolini.

Za zaposlene u sektoru zdravstva, počevši od 01. aprila 2020. godine, na osnovu Uredbe o dodatku na osnovnu platu zaposlenih u zdravstvenim ustanovama i određenih zaposlenih koji obavljaju poslove u oblasti zdravlja, odnosno zaštite zdravlja stanovništva Republike Srbije, odnosno lečenja i sprečavanja širenja epidemije bolesti COVID-19 izazvane virusom SARS-CoV-2 („Sl. glasnik RS”, br. 48/2020). Oni koji se razbole ili su u karantinu ili samoizolaciji nemaju pravo na ovaj dodatak od 10% niti imaju pravo na punu platu tokom bolovanja ili samoizolacije/karantina.

13.2. Neaktivnost, nezaposlenost i rizik od siromaštva

U Srbiji je u martu 2020. bilo registrovano 514119 nezaposlenih, od čega su 281381 odnosno **54.73% žene**. Od ukupnog broja nezaposlenih, 66963 se vodi kao privremeno nesposobni ili nespremni za rad od čega je 46141 žena, odnosno 68.9%³¹⁰.

Novo prijavljenih na evidenciju Nacionalne službe za zapošljavanje (NSZ) u martu 2020. godine³¹¹ je bilo 19564, a 10133 žena (51.79%), od čega 60% prvi put

traži zaposlenje. Najveći broj žena na evidenciji NSZ je između 30 - 34 godine, a zatim 35-39 i 25-29 godina.

Tabela 4: Nezaposleni prema starosti i polu, Nacionalna služba za zapošljavanje, mart 2020³¹².

Starosne grupe	Ukupno	Žene	% Žene
15-19	11.621	5.328	45,84
20-24	38.388	20.270	52,80
25-29	53.828	31.322	58,18
30-34	54.996	32.820	59,67
35-39	57.573	33.928	58,93
40-44	59.706	34.320	57,48
45-49	59.616	34.240	57,43
50-54	62.660	35.724	57,01
55-59	66.056	35.325	53,47
60-65	48.614	18.062	37,15

Među korisnicima novčane pomoći je udeo žena nešto manji: 48.04% od ukupno 34.718 korisnika novčane pomoći. Radni odnos sa punim radnim vremenom preko NSZ zasnovalo je 2.253 osoba od čega 1.100 (48.82%) žena, a nešto manje - 45.65% od onih koji su dobili ugovore o privremenim i povremenim poslovima.³¹³

Razlozi neaktivnost žena su briga o deci i drugim članovima porodice, izgubljena nada u mogućnost nalaženja zaposlenja, zdravstveni razlozi, ali i neformalan rad, kao što je spremanje po kućama, čuvanje dece, rad u poljoprivredi na porodičnom gazdinstvu.

Tabela: Radni status neaktivnih osoba, po njihovoj subjektivnoj proceni, po polu, Anкета o radnoj znazi, 2019.

Radni status	Ukupno	Muškarci	Žene	% žene
Obavljaju posao (neplaćeni rad u porodičnom poslu, pripravnici/e, plaćena praksa)	2404,0	1342,0	1062,0	44.17%
Nezaposleni/e	895,2	486,8	408,4	45.62%
Učenici-e/studentkinje, obavezna neplaćena praksa	517,8	246,5	271,2	52,37%

311 Isto.

312 Statistički bilten NZS http://www.nsz.gov.rs/live/digitalAssets/14/14415_statisti_ki_bilten_-_mart_2020..pdf

313 Statistički bilten NZS, mart 2020. http://www.nsz.gov.rs/live/dokumenti/statisti_ki_bilteni_nsz.cid667

Osoba sa dugoročnim i trajnim invaliditetom koja ne radi	61,6	36,2	25,4	41,,23%
Domaćin/domaćica - osoba obavlja neplaćene poslove u domaćinstvu	374,7	16,3	358,4	74,31%
Volonter/ka	4,2	1,6	2,6	61,,90%
Drugo	39,1	21,5	17,6	45,,01%

Po Anketi o radnoj snazi (2019) među osobama koje su neaktivne na tržištu rada odnosno ne traže posao zbog brige o deci ili odraslim nesposobnim licima 96% su žene.

Najčešći izvor prihoda za osobe koje nisu aktivne na tržištu rada je sopstvena penzija, koju prima više

žena nego muškaraca, zatim primanja drugih članova domaćinstva, dok je na trećem mestu socijalna pomoć. U sva tri slučaja žene čine većinu korisnika.

Žene čine većinu penzionera u Srbiji, prvenstveno zato što u penziju odlaze ranije, a prosečno trajanje života žena je duže i više ih je među starijima od 65 godina.

Tabela: Izvori prihoda osoba koje su neaktivne na tržištu rada, po polu, Anketa o radnoj snazi, 2019.

Izvori prihoda	Ukupno	Muškarci	Žene	Žene %
Plata/penzija supružnika, roditelja ili drugih članova domaćinstva - izdržavane osobe bez sopstvenih prihoda	995,6	346,8	648,8	65,16%
Pomoć rođaka/prijatelja	35,1	14,0	21,1	60,11%
Sopstvena penzija	1467,4	606,3	861,1	58,68%
Primanja od osiguranja za slučaj nezaposlenosti	10,4	7,1	3,3	31,71%
Studentska stipendija	3,4	1,8	1,5	44,,11%
Socijalna pomoć	97,1	41,0	56,1	57,77%
Povremeni poslovi/manja poljoprivredna proizvodnja	38,1	26,9	11,2	29,39%
Alimentacija	3,4	/	2,5	73,52%
Prihod od rente/kamate/dividende	5,9	3,5	2,3	38,98%
Ušteđevina	12,8	8,2	4,6	35,93%

Među najstarijima, penzionerima i osobama koje su starije, a žive same, žene su većina. Podaci o prosečnim prihodima, pokazuju da su prihodi jednočlanih domaćinstava, jednoroditeljskih domaćinstava i domaćinstava sa dvoje ili više dece niži od proseka u Srbiji, odnosno da su u većem riziku od siromaštva.³¹⁴

U posebno su nepovoljnom ekonomskom položaju osobe koje žive same sa decom, od čega su većina žene. Tokom 2018. godine podneta je 2151 prijava sudu protiv roditelja koji ne plaćaju alimentaciju za decu, a osuđeno 1506 od čega su 226 žene³¹⁵.

Uzimajući u obzir vanredno stanje, Narodna banka Srbije je stavila moratorijum na kredite, a izvršenja po osnovu sudskih odluka (po Zakonu o izvršenju i obezbeđenju) su obustavljene u toku trajanja vanrednog stanja.

Na osnovu statističkih podataka vidimo da **žene čine većinu izdržanih osoba u Srbiji** (onih koje zavise od prihoda drugih osoba ili socijalne pomoći), kao i da su u većem riziku od siromaštva - u jednočlanim i jednoroditeljskim domaćinstvima. Poslovi koje su žene mogle da obavljaju neformalno - kao što su čuvanje dece ili spremanje kuća ili sezonski poslovi u poljoprivredi, prodaja sopstvenih poljoprivrednih proizvoda, u vanrednom stanju nisu bili mogući.

Najavljena isplata iznosa od 100 evra svim punoletnim građanima, po prestanku vanrednog stanja, obrazložena je podrškom ekonomiji i jačanjem potrošnje³¹⁶, ali ne i kao pomoć neformalno zaposlenima ili nezaposlenim osobama koje ne mogu ni da traže posao u toku trajanja vanrednog stanja.

13.3. Neplaćeni rad

Na društvenim mrežama kružili su „šaljivi” statusi da su „koronavirus sigurno izmislile žene jer muškarci više umiru, nema fudbala, ne može se ići u kafane i moraš biti kod kuće sa ženom, a od toga nema gore kazne³¹⁷”, da se za muškarce mnogo toga promenilo, a za žene ništa - kuvanje, peglanje, čišćenje kuće, „kao i uvek”. Iako su ovakve šale mizogine i bazirane na stereotipima, ilustruju činjenicu da su posledice pandemije i mera izolacije, zbog rodni uloga i njima uslovljenih neravnopravnosti, po obimu i intenzitetu različite za žene i muškarce.

Podaci Republičkog zavoda za statistiku (RZS) o potrošnji vremena pokazuju da žene, bez obzira na nivo obrazovanja, inače troše 4.5 sati dnevno na neplaćene poslove, najviše na brigu o deci, pripremanje hrane i higijenu doma, dok muškarci u proseku, koriste dva sata dnevno za neplaćeni rad, u koji spadaju najčešće nabavka, rad u bašti i sl.³¹⁸

314 Indeks rodne ravnopravnosti za Srbiju, 2018 http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2018/12/Indeks_rodne_ravnopravnosti_u_Republici_Srbiji_2018_eng.pdf

315 <https://www.021.rs/story/Info/Srbija/229426/Zbog-neplacanja-alimentacije-u-zatvoru-završila-172-roditelja-jos-42-njih-u-kucnom-pritoru.html>

316 Spisak svih mera za ublažavanje posledica epidemije na privredu dostupan je ovde: <https://www.srbija.gov.rs/vest/456168/za-ublazavanje-posledica-epidemije-na-privredu-51-milijarda-evra.php>

317 <https://mudrolje.org/volish-ovaj-korona-virus-mora-da-su-zene-izmislile-1-samo-muskarci-umiru-2-ukinut-fudbal-3-ne-smijes-ici-u-kafane-4-moras-biti-kuci-sa-zenom-kud-ces-gore-kazne/>

318 Republički zavod za statistiku, Žene i muškarci u Srbiji, 2017. <https://publikacije.stat.gov.rs/G2017/Pdf/G20176008.pdf>

Obim neplaćenog rada se za žene povećao, iz najmanje pet razloga:**Briga o deci i školske obaveze**

Vrtići i škole su zatvoreni, a bakama i dekama koji često čuvaju decu kada deca ne idu u vrtić, bilo je zabranjeno da se kreću, a čuvanje dece predstavljalo je zdravstveni rizik za najstarije. RTS je, u saradnji sa e – upravom, organizovao onlajn nastavu odnosno televizijske časove za sve razrede osnovnih i srednjih škola. Ova mera je pripremljena i primenjena u veoma kratkom roku i omogućava učenicima da zadrže dnevnu rutinu, ostvare napredak u znanju, ne propuštaju nastavu i mogu da budu ocenjeni i završe započeti razred. Školske obaveze su, posebno kod mlađe dece, zahtevale veliko angažovanje roditelja.

Briga o starijim članovima porodice

Briga o starijim članovima porodice, nabavka, kuvanje i sl. Zbog zabrane kretanja osobama starijim od 65 godina povećan je obim obaveza za mlađe članove porodice.

Kuvanje i pripremanje hrane

Žene na kuvanje u toku dana troše najviše vremena, po Istraživanju o korišćenju vremena³¹⁹. Obroci za decu u školama i vrtićima nisu dostupni, i članovi domaćinstva više vremena provode kod kuće. Odlasci u restorane i dostave hrane su ograničeni, kao i mogućnosti za nabavku.

Higijena

Jedna od ključnih mera za prevenciju prenošenja zarazne bolesti COVID-19 je povećana higijena, prvenstveno ruku, a zatim i odeće i obuće, domaćinstva u smislu dezinfekcije ulaznih i prolaznih prostorija i sl. Održavanje higijene doma je takođe pretežno poseo koji obavljaju žene.

Briga o deci sa invaliditetom ili smetnjama u razvoju i/ili odraslim zavisnim članovima domaćinstva

Po podacima RZS-a, 80% osoba koje su napustile posao zbog brige o deci ili drugim članovima domaćinstva su žene. Briga članovima domaćinstva koji trajno ili privremeno ne mogu samostalno da zadovolje svoje potrebe je često obaveza žena. Imajući u vidu da su dnevni boravci, čak i tamo gde je usluga bila dostupna, prekinuli sa radom, veći teret brige je pao na članove domaćinstva, najčešće majke.

Vanredno stanje i donete mere nisu samo povećale obim neplaćenog rada za žene, nego su i zabrane kretanja i rad prodavnica u toku dana, kao i nedostatak

javnog prevoza, **značajno izmenile dnevnu rutinu i produžile trajanje radnog dana za žene.**

14. RODNI ASPEKTI INSTRUMENTATA DRŽAVNE POMOĆI ZA OTKLANJANJE EKONOMSKIH POSLEDICA NA GRAĐANE I GRAĐANKE I PRIVREDU

14.1. Uvod

Opasnost po zdravlje koju je izazvao virus SARS-CoV-2 za mnoge građane i građanke pratio je i strah za svakodnevnu egzistenciju i strah od gubitka posla i zarade, usled zastoja privrednih aktivnosti. Preduzetnike/ce je, razumljivo, obuzeo strah da li će moći da obezbede likvidnost svojih biznisa, da zadrže svoje zaposlene, plate sve dospele takse, poreze i doprinose, prostor, komunalije, kao i da li će moći da naplate svoja potraživanja.

U Republici Srbiji prema podacima Agencije za privredne registre³²⁰ ima 131556 privrednih društava, 271312 preduzetnika, 33978 udruženja i 1236 turističkih agencija.

Od 16. marta do 11. aprila 2020. čak 6290 preduzetnika je registrovalo privremeni prekid delatnosti, a najviše su zastupljeni frizerski i kozmetički saloni, konsultantske aktivnosti u vezi sa poslovanjem i upravljanjem, osnovno obrazovanje, proizvodnja kinematografskih dela, audio-vizuelnih proizvoda i televizijskog programa, stomatološka praksa, taksi prevoz, restorani i pokretni ugostiteljski objekti, trgovina na malo sa odećom, kao i značajan broj onih koji obavljaju računarsku delatnost. Osim računarske delatnosti (njih 580) a što je počelo još ranije (od 1. januara 5474 IKT preduzetnika) koji su privremeno prekinuli delatnost zbog izmena poreza i Testa samostalnosti) ostalo su direktno pogođeni preduzetnici COVID-19 epidemijom.

Za mnoge biznise, došlo je **do potpunog prekida rada** (npr. hoteli, apartmani, turističke agencije, restorani, kao i preko 30 000 preduzetnika u turizmu gde procenjena šteta do maja 2020. iznosi blizu 300 miliona evra³²¹, zatim veliki broj frizerskih i kozmetičkih salona i druge usluge). Neki su **reorganizovali poslovanje u smene uz korišćenje opreme, i/ili rad od kuće**. Sva ta **prilagođavanja** na nove uslove ili korišćenje opreme zahtevala su **dodatno angažovanje i troškove, uz gubitak prihoda**.

U trenutku kada je proglašena epidemija, a onda i vanredno stanje, ni građani, ni privreda, a ni država nisu mogli u potpunosti da sagledaju do kada bi to stanje moglo da potraje, koje su i kolike posledice moguće. Mnoge države u Evropi izašle su sa najavama mera za pomoć ekonomiji i, posredno, građanima i građankama.

Vlada Republike Srbije je **vrlo brzo, za manje od mesec dana, izašla sa planom za otklanjanje ekonomskih posledica, što zaslužuje pozitivnu ocenu**. Mere su donete 10. aprila 2020.³²², a već od 10. maja je započeta implementacija. Brzina reakcije ima svoju rodnu dimenziju jer **žene raspolažu manjom količinom kapitala, manjim prihodima i imaju lošiji pristup resursima**, pa ih **svaka kriza preduzetništva brže pogađa, a svako odlaganje odgovora povećava šanse da se ženski biznisi ugase**.

Takođe je **za pohvalu činjenica da je iskazana namera Vlade da merama ublaži negativne posledice krize na mikro i mala preduzeća**, kao i na ostale

320 <https://www.apr.gov.rs/%D0%BF%D0%BE%D1%87%D0%B5%D1%82%D0%BD%D0%B0.3.html>

321 <https://mtt.gov.rs/slider/ljajic-procenjena-steta-u-turizmu-za-pet-meseci-blizu-300-miliona-evra/>

322 Većim brojem uredbi <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/fp/covid19>

privredne subjekte. Ovde su naglašena mikro i mala preduzeća zbog toga što je u tom skupu sadržan najveći broj preduzeća, radnji i agencija čije su vlasnice i žene. Za više informacija o tome koliki je rodni jaz koji se produbljuje ili se ne sanira kroz redovne oblike podrške privredi pogledati Rodnu analiza ekonomskih programa i finansijskih mera u Srbiji i to: 1. Pregled programa i mera Razvojne agencije Srbije i analiza uticaja na rodnu ravnopravnosti, i 2. Analizu uticaja na rodnu ravnopravnost programa i mera finansijske podrška MMSP sektoru na lokalnom nivou. Ove analize radila je Nacionalna alijansa za lokalni ekonomski razvoj (NALED) uz podršku UN Women.

Prema svojim ciljevima, nove **mere Vlade su, u najvećoj meri, usmerene na očuvanje dotadašnje zaposlenosti**. Iako je razumljiv strah da bi iznenadni veliki broj nezaposlenih mogao dodatno da optereti budžet Republike Srbije i izazove krizu u domaćinstvima žena i muškaraca koji su ostali bez posla, tu poslodavci, zaposleni i država nemaju do kraja usaglašen interes. Iz ugla države treba učiniti sve što se može da se zaposleni sačuvaju, a to je i samim poslodavcima cilj ali u nekim slučajevima to očuvanje privida zaposlenosti urušava šanse za oporavak preduzeća, pa je tada za preduzeća opravdanija mera da se zaposleni privremeno otpuste tokom krize, a ponovo zaposle (ti isti ili neki drugi) čim dođe do konsolidacije poslovanja. U međuvremenu, radnici koji bi ostali bez posla imali bi pravo na novčanu naknadu za slučaj nezaposlenosti. Ovoj meri nerado pribegavaju upravo mikro preduzeća zato što su manji kolektivi, teže nalaze zaposlene, ali i oni nemaju često drugi izbor. Ukupni podaci o tome koliko je ljudi izgubilo posao i/ili koliko je radnih mesta ugašeno nisu u ovom trenutku poznati, s obzirom na to da epidemija još uvek traje i potpuni efekti će biti naknadno utvrđeni. Prema izjavi direktora Nacionalne službe za zapošljavanje od 7.04.2020.³²³ po broju prijavljenih nezaposlenih osoba „prednjače veliki gradovi, Beograd, Niš, Novi Sad, i manji gradovi kao Užice, Jagodina, Sremska Mitrovica, Kraljevo,

Kragujevac“. Nisu još dostupni razloženi podaci, po sektorima, opštinama i polu. Zato sada nije moguće da se ocenjuju efekti samih mera na doprinos očuvanju ekonomske stabilnosti u celini, ili u pojedinim sektorima.

14.2. Svrha rodne analize ekonomskih mera

Mere su analizirane sa ciljem **da se utvrdi da li će njima ravnomerno biti obuhvaćene i preduzetnice i preduzetnici, odnosno i preduzeća čije su vlasnice žene i ona čiji su vlasnici muškarci**, ko će od mera potencijalno **imati najviše koristi**, kao i da li su mere **rodno odgovorne**, odnosno da li prepoznaju potrebe mikro, malih i srednjih preduzeća i preduzetničkih radnji čije su vlasnice žene. Među preduzetnicama je najviše vlasnica mikro preduzeća koja rade u sektoru usluga. Ova preduzeća i ovaj sektor su dodatno pogođeni krizom zbog najčešće potpune, a ređe delimične, zabrane obavljanja delatnosti u kojima one posluju u velikom broju.

Napominjemo da precizni podaci o učešću takozvanih ženskih preduzeća u skupu MMSP nisu dostupni jer i dalje nema adekvatne evidencije u Registru preduzeća i preduzetnika pri Agenciji za privredne registre, iako je unapređenje rodne statistike jedan od prepoznatih ciljeva u Strategija za podršku razvoja malih i srednjih preduzeća, preduzetništva i konkurentnosti za period od 2015. do 2020. godine sa Akcionim planom.

Dodatno, cilj je i da se utvrdi da li su mere uzele u obzir razlike u kapacitetima i potrebama preduzeća različite veličine ili oblika poslovanja, pošto je to značajno i iz ugla rodne ravnopravnosti i utiče na dostupnost ovih mera u praksi, kao i na obuhvat žena i muškaraca kao vlasnika privrednih subjekata.

Rodna analiza kratko sagledava državnu pomoć za likvidnost i bespovratna sredstva za sve građane, ali se dominantno usmerava na mere koje se direktno odnose

na pomoć privredi i/ili građanima u cilju otklanjanja ekonomskih posledica epidemije izazvane virusom COVID-19: Uredbu o fiskalnim pogodnostima i direktnim davanjima³²⁴, Uredbu o utvrđivanju Programa finansijske podrške privrednim subjektima³²⁵ i Uredbu o utvrđivanju garantne šeme³²⁶.

14.3. Državna pomoć za likvidnost

Prema Uredbi³²⁷ od 10. aprila definisano je da **državna pomoć za likvidnost**³²⁸ učesnika na tržištu a radi

otklanjanja ozbiljnog poremećaja u privredi može da se ostvari putem sledećih instrumenata: **u obliku subvencije, u obliku otpisa duga, poreskih olakšica; u obliku subvencionisanih kamatnih stopa za kredite; u obliku garancija za kredite pod uslovima povoljnijih od tržišnih; u obliku odlaganja plaćanja poreza i/ili doprinosa za socijalno osiguranje; u obliku subvencija za plate zaposlenih radi izbegavanja otpuštanja tokom epidemije zarazne bolesti COVID – 19; u obliku kratkoročnog osiguranja izvoza.**

Prednosti ove mere za privredu	Slabosti ove mere za privredu	Rodni aspekti
<p>Brzina donošenja, privremeno rasterećenje preduzeća od dela obaveza, ostavlja preduzećima raspoloživa sredstva za poslovanje, obuhvaćeni su svi privredni subjekti (mikro, mala i srednja preduzeća, kao i paušalni preduzetnici), komercijalni poljoprivrednici, i zadruge.</p>	<p>Prioritetna usmerenost na zaposlene, a manje na preduzeća kao takva, Prenebregnuta činjenica da očuvanje poslovanja ne čine samo zaposleni. Preduzeća oklevaju da se prijave za podršku za subvenciju dela zarade jer ne mogu da garantuju očuvanje radnih mesta koje ne zavisi od njihove dobre volje, već od sveukupne normalizacije privrede kod nas, ali i u drugim zemljama. Nije isključeno da će na kraju ipak doći do većeg otpuštanja nakon juna meseca.</p>	<p>Zbog istorijski manjeg pristupa kapitalu, finansijama i drugim resursima, žene u preduzetništvu suočavaju se sa rizikom od zatvaranja pod teretom dugovanja već nakon jednog meseca krize. Mere koje odlažu ali ne smanjuju teret dugovanja mogu nekima da pomognu, a drugima samo da odlože agoniju prestanka rada. Nepoverenje u državu koje se naslućuje iz intervju sprečava preduzetnice da koriste povoljne kredite i kada mogu. Potrebno je da se radi na izgradnji poverenja.</p>

324 Uredba o fiskalnim pogodnostima i direktnim davanjima privrednim subjektima u privatnom sektoru i novčanoj pomoći građanima u cilju ublažavanja ekonomskih posledica nastalih usled bolesti COVID-19 („Službeni glasnik RS”, br. 54 od 10. aprila 2020).

325 Uredba o utvrđivanju Programa finansijske podrške privrednim subjektima za održavanje likvidnosti i obrtna sredstva u otežanim ekonomskim uslovima usled pandemije COVID-19 izazvane virusom SARS-CoV-2 „Službeni glasnik RS”, br. 54 od 10. aprila 2020, 57 od 16. aprila 2020.

326 Uredba o utvrđivanju garantne šeme kao mera podrške privredi za ublažavanje posledica pandemije bolesti COVID-19 izazvane virusom SARS-CoV-2, „Službeni glasnik RS”, broj 57 od 16. aprila 2020.

327 Uredba o uslovima i kriterijumima usklađenosti državne pomoći radi otklanjanja ozbiljnog poremećaja u privredi prouzrokovanog epidemijom zarazne bolesti COVID-19, „Službeni glasnik RS”, broj 54 d 10. aprila 2020.

328 Likvidnost je finansijski kapacitet koji omogućava da se mogu izmiriti bez teškoća sve dospеле obaveze.

Prednosti ove mere za privredu	Slabosti ove mere za privredu	Rodni aspekti
<p>Iako udruženja građana nisu posebno prepoznata uredbom, za stalno zaposlene, i ona su mogla da ostvare subvenciju na zarade.</p> <p>Kroz dodatne mere omogućen je lakši pristup finansiranju i kreditima, kroz niže kamatne stope, grejs period kao i duži periode otplate.</p>	<p>Rebalansom budžeta Republike Srbije, sredstva nisu povećana za programe podrške zapošljavanju ili različite naknade u slučaju nezaposlenosti. Veliko je pitanje kako će se odgovoriti na povećanje potreba za različitim uslugama NSZ ili naknadama za slučaj nezaposlenosti.</p> <p>Pristup povoljnom finansiranju kroz kredite ne zavisi samo od uslova pod kojim se sredstva odobravaju već i od očekivanja preduzeća da će u budućnosti moći da vraćaju kredit. U ovom trenutku nije moguće oceniti koliko će preduzeća koristiti ovu mogućnost.</p>	<p>Nedostaje podrška za promenu delatnosti tamo gde nije moguć oporavak.</p> <p>Mnoge su preduzetnice vlasnice mikro preduzeća pa za njih otpuštanje koje je manje od 10% znači potpunu zabranu otpuštanja da bi se pristupilo meri, što nije realno.</p>

Značajna slabost mera iz ugla rodne ravnopravnosti

Iako je otpis duga jedan od Uredbom inicijalno predviđenih instrumenata podrške privredi, donetim uredbama kojima se detaljnije razrađuje način korišćenja instrumenata - otpis obaveza nije predviđen. Međutim, za delatnosti kojima je bila zabranjeno da rade tokom vanrednog stanja i koje nisu mogle da ostvare nijedan dinar prihoda tokom marta/aprila, upravo bi taj instrument, uz subvencije za plate, bio od najveće pomoći. Na to je ukazalo i Udruženje poslovnih žena u svom dopisu ministarstvu finansija od 18. marta, a nakon konsultacija sa članicama koje su vlasnice preduzeća.

14.3.1. Bespovratna sredstva za sve građane

Mera bespovratnih sredstava za sve građane:

svim punoletnim građanima predviđeno je da se uplati bespovratno iznos pomoći od 100 evra. Ovo je i najviše kritikovana mera u javnosti³²⁹. Iz ugla rodne ravnopravnosti, međutim, ova mera ima svojih prednosti koje treba razmotriti:

1. Realnost visoke neformalne zaposlenosti u Republici Srbiji. Postoji veliki broj građana

i građanki koji nisu stalno zaposleni, ili samozaposleni, već ulaze u kategoriju onih koji prihode ostvaruju kao sezonski radnici i radnice, ili su angažovani u neformalnoj ekonomiji, po osnovu ugovora o privremenim ili povremenim poslovima, autorskim ugovorima, koji nemaju prihode, a nisu obuhvaćeni socijalnom pomoći, ili su mikro poljoprivrednici koji svoju robu prodaju na pijacama, koje su bile zatvorene. **Nijedna druga mera ne doprinosi ublažavanju šokova krize na ovu veliku**

329 Od strane Fiskalnog saveta ova mera je ocenjena kao „ekonomski neefikasna, socijalno nefokusirana i fiskalno neodgovorna“.

grupu čije je učešće u privredi procenjeno u rasponu od 20% do 30% BDP-a. Prema tome, ova sredstva će zapravo stići do onih koji nisu obuhvaćeni postojećim merama podrške, niti su u sistemu kao korisnici različitih usluga.

2. Sredstva alocirana iz budžeta za ovaj jednokratni transfer građanima i građankama će se vratiti u ekonomiju kroz potrošnju, što je indirektna dodatna podrška privredi.

3. Preciznije targetiranje košta i zahteva vreme.

Preciznije targetiranje onih kojima je stvarno potrebna pomoć je bio glavni zahtev stručnjaka i dela javnosti. Međutim, ono zahteva vreme i traži dodatna sredstva. Evidencije koje su na raspolaganju, npr. korisnici socijalne pomoći ne obuhvataju grupu siromašnih ili tik iznad granice siromaštva, ili onih koji su upravo zbog krize ostali bez prihoda, a ranije nisu bilo siromašni. U svim ovim grupama žene su natprosečno zastupljene. Ima, dakako, i građana i građanki kojima ova sredstva možda nisu „preko potrebna“ ali taj broj je manji od onih kojima jesu, imajući u vidu iznos prosečnih zarada u Republici Srbiji.³³⁰

Od trenutka kada je mera doneta pa do početka maja, u više navrata se menjao način na koji će mera biti sprovedena (od toga da će svima biti automatski uplaćeno na račun, do toga da će penzionerima i korisnicima socijalne pomoći biti uplaćeno direktno, dok ostali građani treba da se prijave „ako žele“ ova sredstva). Svaka promena i nedoslednost u implementaciji mogu dodatno da otežaju pristup za određene grupe žena (žene na selu, žene sa niskim formalnim kvalifikacijama, Romkinje, žene sa invaliditetom i sl.) kao i za muškarce iz ranjivih kategorija.

Rodni aspekti ekonomskog položaja tokom pandemije

Žene čine većinu u sektoru zdravstva gde je obim posla naglo povećan, što je mnogim zaposlenim roditeljima

u zdravstvu stvorilo dodatne poteškoće u vezi sa organizovanjem svakodnevnog života, brige o deci, posebno kod jednoroditeljskih porodica u kojima su žene mnogo češće roditelj-staratelj i prepoznate su u institucionalnom govoru kao samohrane majke. Tokom vanrednog stanja obustavljena je prinudna naplata dugovanja, pa tako i alimentacije, zbog čega su mnoge samohrane majke ostavljene na cedilu da se same snalaze bez prihoda i bez alimentacije.

Žene čine većinu zaposlenih u uslužnim delatnostima, a taj je sektor naročito pogođen potpunim prestankom rada.

Žene su češće vlasnice preduzetničkih radnji i mikro preduzeća u delatnostima u kojima je prvo nastupila zabrana ili ograničenje rada, i čine najveći broj zaposlenih. Takođe u sektoru turizma, usluga i trgovine prisutna je delom i neformalna ekonomija pa je veliki broj onih koji su tako preživljavali ostao bez prihoda.

U trgovinama koje prodaju osnovne životne namirnice, usled povećane tražnje zbog pravljenja zaliha, povećan je obim posla, što je dodatno opteretilo veliki broj zaposlenih u kome žene čine većinu.

Prestanak rada škola i vrtića, kao i preporučeni prekid kontakata sa starijim članovima porodice doveo je u pitanje čuvanje maloletne dece i otežao je brigu za starije i hronično obolele članove domaćinstva ili porodice. Teret ove brige najčešće pada na žene.

Čuvanje dece tokom celog dana je postalo dodatno opterećenje za roditelje koji su morali da idu na posao tokom epidemije, ali i za one koji su radili od kuće i brinuli o deci predškolskog uzrasta, ili deci nižih razreda osnovne škole, pomažući im oko školskih obaveza i praćenja onlajn škole. I ovaj su posao češće obavljale žene, a predstavljao je poseban izazov za samohrane roditelje.

Kod mnogih roditelja pojavio se i strah da li će poslodavci imati razumevanja za ovu situaciju. Da li je, da li će i u kojoj meri sve to uticati na eventualni gubitak posla i ekonomski položaj, teško je sada proceniti.

³³⁰ U februaru 2020. u javnom sektoru prosečna neto zarada iznosila je 67 050, a u privatnom sektoru 55 401 RSD.

14.4. Detaljni pregled mera u cilju otklanjanja ekonomskih posledica

Ovde su uključene mere koje se direktno odnose na pomoć privredi i/ili građanima a u cilju otklanjanja ekonomskih posledica epidemije izazvane virusom COVID-19.

14.4.1. Uredba o fiskalnim pogodnostima i direktnim davanjima

Naziv mere: Uredba o fiskalnim pogodnostima i direktnim davanjima privrednim subjektima u privatnom sektoru i novčanoj pomoći građanima u cilju ublažavanja ekonomskih posledica nastalih usled bolesti COVID-19³³¹

Opis mere: Fiskalne pogodnosti ---odlaganje plaćanja obaveza

- Do 4. januara 2021. porez na dohodak građana na zarade i naknade zarada, i obaveza za socijalno osiguranje (a koje dospevaju od 1. aprila do 30. jula) poreza i doprinosa na ličnu zaradu preduzetnika i preduzetnika poljoprivrednika za mart, april i maj (ili april, maj i jun);
- akontacija poreza i doprinosa na prihod od samostalne delatnosti za mart, april, i maj koji se nisu opredelili za ličnu zaradu, akontacija poreza na dobit pravnih lica za mart, april i maj.

Napomena: fiskalne pogodnosti mogli su da koriste samo oni privredni subjekti koji nisu smanjivali broj zaposlenih za više od 10% od 15. marta 2020. Već je napomenuto da je ovo ograničenje nepovoljno uticalo na ženska preduzeća jer većina ovih preduzeća ima manje od 10 zaposlenih, što znači da otpuštanje uopšte nije bilo opcija, iako je nesigurnost velika. Pogledati više o tome u delu Preduzetnice kao sagovornice u doba korone.

Prednosti mere za privredu:	Nedostaci ili rizici:
- Trenutna pomoć i rasterećenje dela obaveza u trenutku kada nije sasvim jasno do kada će trajati kriza što odlaže poslovne odluke za neko vreme	- Odlaganje poslovnih odluka o smanjenju ili povećanju aktivnosti i broja zaposlenih može da za neke privredne subjekte bude dodatna šteta
- Mogućnost da se sredstva koja bi bila korišćena za plaćanje obaveza preusmere na druge troškove i/ii ulaganja ili pokriju više meseci smanjenje aktivnosti	- Odlaganje obaveza znači da će u januaru kada obaveze dospevaju biti potrebna veća likvidnost a što privreda ne zna da li će biti realno, posebno imajući u vidu najavu sledećeg talasa COVID-19
- Preduzetnicima paušalcima odlaže se plaćanje obaveza po osnovu akontacija poreza i doprinosa na prihod o samostalne delatnosti za mart, april, maj na 4.januar s tim što će plaćanje biti na 24 rate	- Mera je dobra za mala, srednja i velika preduzeća a manje pogoduje mikro preduzećima (a koja čine više od 95% privrede) a koja nisu mogli da otpuste niti 1 zaposlenog pošto je to više od 10% čime automatski gube pravo na meru.

331 („Službeni glasnik RS”, br. 54 od 10. aprila 2020).

Mera fiskalne pogodnosti ---odlaganje plaćanja obaveza iz ugla rodne ravnopravnosti:

Mera je rodno slepa, odnosno ne uzima u obzir specifičnosti mikro preduzeća, mnogo većom zastupljenošću žena kao vlasnica preduzeća i preduzetničkih radnji i agencija u ovom skupu, u odnosu na njihovo učešće u skupu srednjih i velikih preduzeća. Takođe su prenebrengnute specifičnosti delatnosti koje su imale totalnu zabranu rada, a kojima jedino **otpis obaveza** predstavlja realnu pomoć za period kada nisu obavljali delatnost (mart i april).

Preduzetnice su češće u uslužnim delatnostima, a naročito u onim delatnostima koje su najviše pogođene (turističke usluge, frizerke, kozmetičarke, itd.).

Opis mere 2: Direktna davanja iz budžeta privrednim subjektima u privatnom sektoru

- Isključivo namenjena za isplate zarada i naknada zarada zaposlenima

Napomena: Banke, osiguravajuća društva i penzijski fondovi su izuzeti

Prednosti mere za privredu:

- **Za mikro, mala i srednja preduzeća** – iz budžeta dobijaju bespovratno iznos minimalne zarade na poseban račun po zaposlenom (30 000 dinara) čime se pomaže preduzećima da isplate plate zaposlenima, a što je značajno da žene i muškarci koji rade ne bi ostali bez prihoda, posebno u delatnostima kojima je potpuno bio obustavljen rad.
- **Za velika preduzeća** – 50% iznosa minimalne zarade bespovratno po zaposlenom

Nedostaci ili rizici:

- Nisu sve delatnosti jednako pogođene, a mera je jednaka. Iznos od 30 000 je često veći za one preduzetnike koji imaju ličnu zaradu, pa su sada u obavezi da plate veće poreze i doprinose. Za vreme trajanja mere ne sme doći od otpuštanja, što za mikro preduzeće znači da ne sme niti jednog zaposlenog da otpusti pošto mikro preduzeća imaju do 10 zaposlenih, a dozvoljeno otpuštanje do 10%.

Mera direktna davanja iz budžeta privrednim subjektima u privatnom sektoru iz ugla rodne ravnopravnosti:

Mera je rodno slepa a kod nekih preduzetnika/preduzetnica može da izazove veće troškove po osnovu poreza i doprinosa ukoliko je iznos lične zarade inače bio manji od ovog minimalnog iznosa.

Mera je potencijalno i rodno negativna zato što je najveći broj preduzetnica upravo među vlasnicima preduzetničkih radnji u uslužnim delatnostima, pa neće moći da koriste meru ukoliko su otpustile bar jednog zaposlenog (što je u situaciji prekida obavljanja delatnosti usled zabrane često i odgovorno ukoliko nije izvesno do kada će trajati kriza, a postoji osiguranje za slučaj nezaposlenosti).

14.4.2. Uredba o utvrđivanju Programa finansijske podrške privrednim subjektima

Naziv mere: Uredba o utvrđivanju Programa finansijske podrške privrednim subjektima za održavanje likvidnosti i obrtna sredstva u otežanim ekonomskim uslovima usled pandemije COVID-19 izazvane virusom SARS-CoV-³³²

Opis mere: Program se odnosi na dodelu kreditnih sredstava privrednim subjektima za održavanje likvidnosti i obrtna sredstva, u cilju očuvanja stabilnosti finansijskog i privrednog sistema Republike Srbije. Program je namenjen mikro, malim i srednjim preduzećima i zadrugama koje postoje najmanje dve godine, i koje su ostvarile poslovni dobitak. Program sprovodi Vlada u saradnji sa Fondom za razvoj i AOFI a sredstva su obezbeđena iz budžeta Republike Srbije.

Prednosti mere za privredu:

- Kamatna stopa 1% i 24 mesečni grejs period i vraćanje u dinarima je povoljan novac na tržištu i biće od velikog značaja za preduzeća.

Nedostaci ili rizici:

- Mikro preduzeća stavljena u nepovoljan položaj pošto nisu smeli da otpuste niti 1 zaposlenog, dok su ostala preduzeća mogla 10%. Kako većina preduzeća ima do 10 zaposlenih opet će ove pogodnosti koristiti više srednji privredni subjekti koji su i ranije lakše dolazili do obrtnih sredstava na tržištu.
- Mere obezbeđenja su menice, zaloga na opremi i hipoteka na nekretnine. Prednost će opet moći da koriste kapitalno intenzivna proizvodna preduzeća dok su najviše pogođene pandemijom upravo uslužne delatnosti.

Program finansijske podrške privrednim subjektima iz ugla rodne ravnopravnosti:

Mera je rodno slepa, a potencijalno i negativna jer može da dovede do produblivanja postojećeg rodnog jaza u kojem i inače preduzeća (naročito mikro) u vlasništvu žena imaju otežan pristup finansijama (više su u uslugama, i u kapitalno manje intenzivnim delatnostima, imaju manje imovine) a tokom pandemije upravo su uslužne delatnosti bile naročito pogođene.

332 „Službeni glasnik RS”, br. 54 od 10. aprila 2020., 57 od 16. aprila 2020.

14.4.3. Uredba o utvrđivanju garantne šeme

Naziv mere: Uredba o utvrđivanju garantne šeme kao mera podrške privredi za ublažavanje posledica pandemije bolesti COVID-19 izazvane virusom SARS-CoV-2³³³

Opis mere: Obezbeđenje sredstava za izdavanje garancija Republike Srbije u skladu sa garantnom šemom za odobravanje kredita za finansiranje likvidnosti i obrtnih sredstava. Plasman banaka je omogućen do dve milijarde evra. Program je namenjen bankama koje odobravaju kredite MSP sektoru i poljoprivrednim gazdinstvima

Prednosti mere za privredu:

- Dodatni izvori finansiranja sa rokom otplate na 36 meseci, i 12 meseci grejs perioda

Nedostaci ili rizici:

- MSP sektor koji je imao bilo kakve poteškoće u poslovanju neće moći da koristi sredstva. Ograničenje u pogledu na šta mogu da se troše sredstva. Na primer sredstva ne mogu da se koriste za finansiranje obaveza, što je ujedno i razlog zašto preduzeća često traže kredit, a posebno ona koja posluju u sektoru usluga i čije su vlasnice žene. Biće takođe važno na koji se način banke uključuju u servisiranje jer se na nivou pravilnika i procedura za pristup kreditima postavljaju dodatne barijere za tzv. ženska preduzeća.

Mera garantne šeme kao mera podrške privredi za ublažavanje posledica pandemije iz ugla rodne ravnopravnosti:

Mera je rodno slepa, potencijalno negativna jer potencijalno produbljuje rodni jaz i ne uzima u obzir specifičnosti mikro preduzeća u uslužnim delatnostima a koje su pogođene pandemijom. Meru će moći da koriste preduzeća koja inače lakše dolaze do kredita na tržištu.

14.4.4. Druge mere

Pored preduzeća i građana Vlada je podrškom obuhvatila i **poljoprivrednike**. Doneta je **Uredba o novčanoj pomoći poljoprivrednim gazdinstvima³³⁴**.

Ovom Uredbom predviđena je jednokratna pomoć u apsolutnom novčanom iznosu³³⁵ po

jedinici upisane površine pod gajenjem povrća u zaštićenom prostoru, odnosno po grlu krave, ovce ili koze, odnosno po košnici pčela, do najvišeg ukupnog iznosa novčane pomoći u skladu sa ovom Uredbom. Ova pomoć namenjena **registrovanim komercijalnim** poljoprivrednim gazdinstvima. **Podrška**

333 „Službeni glasnik RS”, broj 57 od 16. aprila 2020.

334 U cilju ublažavanja posledica nastalih usled bolesti COVID-19 izazvane virusom SARS-COV-2 „Službeni glasnik RS”, broj 57 od 16. aprila 2020.

335 25 dinara po kvadratnom metru upisane površine pod gajenjem povrća u zaštićenom prostoru, a najviše 90.000 dinara; 3.000 dinara po grlu krave, a najviše 30.000 dinara; 500 dinara po grlu ovce ili koze, a najviše 20.000 dinara; 800 dinara po košnici pčela, a najviše 20.000 dinara.

poljoprivrednicima koji se bave uzgojem voća i ratarima je izostala. Takođe, poljoprivrednici nosioci nekomercijalnih poljoprivrednih gazdinstava nisu mogli da dobiju ovu podršku. Žene su u manjem procentu nosioci komercijalnih poljoprivrednih gazdinstava (23%), i imaju manja imanja. Veliki je broj staračkih domaćinstava koja su veća, ali gde žene i muškarci koji od poljoprivrede dopunjavaju svoje penzije, nemaju registrovana komercijalna poljoprivredna gazdinstva. Njihov je položaj posebno težak jer ili nemaju redovnih prihoda, ili imaju male poljoprivredne penzije, ili umanjene penzije.

Drugom Uredbom³³⁶ predviđena je podrška poljoprivrednim gazdinstvima **kroz olakšan pristup korišćenju kredita** u otežanim ekonomskim uslovima. Pristup kreditima olakšan je kroz **instrument subvencionisanja dela kamate** za razvoj stočarstva koji obuhvata nabavku životinja i premiju osiguranja životinja propisanu ovom uredbom; razvoj ratarstva, voćarstva, vinogradarstva, povrtarstva i cvećarstva; investiciona ulaganja u poljoprivrednu mehanizaciju

i opremu; nabavku hrane za životinje; investiciona ulaganja u određene vrste mehanizacije i opreme koja se koristi u biljnoj poljoprivrednoj proizvodnji; i likvidnost. Ova mera ima **dodatne povoljnosti za nosioce poljoprivrednih gazdinstava koji nisu stariji od 40 godina, kao i za žene.** Uredba predviđa i niz posebnih uslova zavisnosti od vrste proizvodnje³³⁷ a koji se odnose na dužinu trajanja otplate. Međutim jedan od uslova za dobijanje kredita je da se kao sredstvo obezbeđenja ne koristi novčani depozit, niti garancija Republike Srbije zasnovana na programu olakšavanja posledica uzrokovanih bolešću COVID-19 izazvane virusom SARS-CoV-2, a što je Uredbom³³⁸ jedan od načina na koje je podržana privreda. **Korišćenje garantnih šema pokazalo se kao efikasan instrument pomoći onima kojima je pristup kreditima otežan zbog nemogućnosti drugog obezbeđenja a što je vrlo često upravo kod žena i mladih zbog manjeg vlasništva nad imovinom. U tom smislu poljoprivrednici/ce neće moći da koriste ove pogodnosti.**

Predlog Udruženja poslovnih žena Ministarstvu finansija 18.03.2020. godine

Shodno već primenjenim iskustvima ovih zemalja ali i našim konkretnim poslovnim prilikama, želimo da damo svoj doprinos u koncipiranju mera koje će nama, mikro, malim i srednjim preduzećima pomoći da nekako prevaziđemo ovaj period. Podržavamo mere koje je predložila Narodna banka Srbije i čestitamo na brznoj reakciji, a saglasni smo i sa svim merama koje je predložio NALED. Na osnovu konsultacija sa Upravnim i Nadzornim odborom Udruženja poslovnih žena Srbije, Odborom za javno zagovaranje UPŽ Srbije i članstvom, predlažemo kao najurgentnije sledeće mere:

- 1) Obustavu plaćanja poreza i doprinosa za zaposlene u periodu od minimum 3 meseca;
- 2) Subvencije za plate zaposlenih dok traje vanredno stanje (primer Danske: država subvencionise tri četvrtine mesečne plate zaposlenih u privatnom sektoru dok se poslodavci obavezuju da ne otpuštaju zaposlene zbog poslovnih gubitaka uzrokovanih pandemijom koronavirusa);
- 3) Smanjenje obaveze plaćanja PDV-a za 50% dok traje vanredno stanje a nakon toga, ostatak duga izmiriti plaćanjem na rate u narednih 12 meseci;
- 4) Zabrana prinudne naplate potraživanja dok traje vanredno stanje. Predložene mere će nam omogućiti da

336 Uredba o finansijskoj podršci poljoprivrednim gazdinstvima kroz olakšan pristup korišćenju kredita u otežanim ekonomskim uslovima usled bolesti COVID-19 izazvane virusom SARS-CoV-2, „Službeni glasnik RS”, broj 57 od 16. aprila 2020.

337 Član 4 Uredbe o finansijskoj podršci poljoprivrednim gazdinstvima kroz olakšan pristup korišćenju kredita u otežanim ekonomskim uslovima usled bolesti COVID-19 izazvane virusom SARS-CoV-2.

338 Uredba o utvrđivanju garantne šeme kao mere podrške privredi za ublažavanje posledica pandemije bolesti COVID-19 izazvane virusom SARS-CoV-2, „Službeni glasnik RS”, broj 57 od 16. aprila 2020.

budemo na granici preživljavanja i da ne gasimo firme. U protivnom, većina će biti prisiljena da zatvori firme posle više od 20 godina poslovanja i time nevoljno generiše dodatnih oko 4 000 nezaposlenih koliko je u ovom momentu u statusu zaposlenih u 300 mikro, malih i srednjih preduzeća, članica UPŽ Srbije.

14.5. Preporuke u vezi sa ekonomskim merama

- Čak i u uslovima kada se mere donose brzo, neophodno je da one **bolje odgovore na različite sektore u kojima preduzeća** posluju kao i da se u obzir uzme veličina preduzeća kako bi se adekvatnije pomoglo. Za to su **neophodni i bolji i rodno razvrstani podaci. Rodna statistika** je obavezna po Zakonu o ravnopravnosti polova³³⁹, ali se ona ne primenjuje u registrima preduzeća pa nije moguće na jednostavan način sagledati stanje i poslovanje preduzeća gde su žene vlasnice kroz godišnje izveštaje o stanju u MSP. Ovaj problem postoji dugo i na njega je često ukazivano kroz rodne analize³⁴⁰.
- Neophodno je da se **u sastav tela koje donosi odluke o ekonomskim merama uključi i rodna ekspertiza**, na primer kroz uključivanje Koordinacionog tela za rodnu ravnopravnost, kako bi kroz sve faze - procenu ekonomskih efekata, dizajniranje mera podrške otklanjanju negativnih ekonomskih posledica, kao i kasnijoj podršci razvoju MMSP nakon završetka pandemije, integrisala rodna perspektiva. Na ovaj način, mere će biti efikasnije u ostvarenju svog osnovnog cilja, a to je otklanjanje negativnih posledica ekonomske krize izazvane pandemijom.
- **Neophodno je napraviti rodno odgovornu analizu o posebno pogođenim delatnostima**, a onda za njih aktivirati adekvatnije (a Uredbom predviđene) instrumente kao što je bespovratna pomoć preduzećima.
 - o Objektivne posledice su različite kod *onih koji nisu uopšte mogli da obavljaju delatnost, onih koji su mogli da je obavljaju u smanjenom obimu, i onih koji nisu osetili veće razlike*. Svakom privrednom društvu pomoć je dobrodošla, ali jednako tretiranje nejednakih (po veličini, delatnosti i pristupu finansijama) produbljuje rodni jaz koji je već dokumentovan.
 - o Posebno su pogođena **mikro preduzeća**, kojih je i najviše u svim delatnostima. Ukoliko su otpustila **jednog** zaposlenog, ova preduzeća nisu mogla da koriste podršku, dok je za mala, srednja i velika bilo dozvoljeno do 10%. **Kod propisivanja kriterijuma za mikro preduzeća do 10 zaposlenih odrediti brožani, a ne procentualni kriterijum.**

339 („Sl. glasnik RS”, br. 104/2009).

340 Na primer Nikolin, S., Vladisavljević, A., Vasiljević, D., Bogosavljević Čikić I., Andelković, M., Jovanović, V., Rodna analiza ekonomskih programa i finansijskih mera u Srbiji, Pregled programa i mera Razvojne agencije Srbije i analiza uticaja na rodnu ravnopravnost, NALED uz podršku UN Women, Beograd, oktobar 2019.

- U budućem planiranju mera za naredne krizne situacije, potrebno je da se popuni **jaz u podršci otklanjanju negativnih ekonomskih posledica krize za žene i muškarce koji svoje redovne prihode ostvaruju uz smanjena radna prava i u sivoj ekonomiji, a koji su sada ostali potpuno bez prihoda**: sezonski radnici i radnice, profesionalci i takozvani „frilenseri“ koji su angažovani preko ugovora o autorskom delu, ili nekoj drugoj formi ugovaranja, a koji prihode dobijaju po završenom poslu, a nisu, usled pandemije mogli da završe posao (često su to na primer osobe angažovane za edukacije, ili u okviru kratkoročnih projekata), poljoprivrednici/ce koji prodaju sveže proizvode na pijacama a ostali su i bez robe i bez prihoda, sa izuzetkom malog broja onih koji su blizu većih gradova i snabdevali su građane direktnom dostavom, a za šta je takođe trebalo da prođe dosta vremena. **Jednokratne mere za angažovane po drugim ugovorima bile bi od velike pomoći** za veliki broj aktivnih učesnika u privredi, pa je važno **ugraditi ove aspekte u buduće planiranje odgovora na slične vanredne situacije**. Sadašnja pomoć je najviše bila usmerena na one sa statusom zaposlenog i na preduzeća, te donekle na poljoprivrednike. Učešće žena u ovom skupu je značajno, pa bi ova mera mnogo ublažila osiromašenje žena koje rade ali nemaju status zaposlenog.

- Hitno je potrebno da se intenzivira rad **na poboljšanju statusa i ekonomskog položaja žena koje su obuhvaćene neformalnom ekonomijom**. Potrebno je da se bolje razumeju vrsta i obim podrške koje mogu da trajno i efikasno doprinesu uključivanju ovih žena u redovne privredne tokove.

- **Usvojene mere predstavljaju veliko izdvajanje iz budžeta i na osnovu pozajmice, pa je neophodno da se postigne društveni dogovor u vezi sa najefikasnijom upotrebom tih javnih sredstava**. U tom dogovoru moraju učestvovati i žene i muškarci. **Nema podataka da su u ekonomskom delu Kriznog štaba učestvovala i zastupnice i zastupnici rodno odgovornog pristupa, u skladu sa normativno strateškim okvirom u Republici Srbiji i Zakonom o budžetskom sistemu koji je uveo obavezu rodno odgovornog budžetiranja**.

- **Neophodno je da se mere uvek pa i u krizi donose u konsultaciji i saradnji sa strukovnim i drugim relevantnim udruženjima**. Kada je u pitanju rodni uticaj mera, svakako je važno da se uključe Udruženje poslovnih žena i Ženska platforma za razvoj Srbije, kao i druge organizacije koje se bave ekonomskim osnaživanjem žena iz različitih grupa.

- **Potrebno je da ekonomija nege bude obuhvaćena merama za ekonomski oporavak**. Veliki broj građana i građanki angažovani su **na poslovima nege starijih i bolesnih ili održavanja domaćinstava, a žene u tom skupu čine većinu**. Tokom epidemije, neformalni pružaoci usluga, kao i pružaoci usluga u privatnom sektoru u ekonomiji nege su potpuno ostali bez prihoda. Očekivano je da zbog ovoga bude veliki pritisak na mere koje nudi Nacionalna služba za zapošljavanje. Zato je neophodno da se **poveća iznos sredstava za aktivne mere zapošljavanja i samozapošljavanja, kao i povećati sredstva za mere kojima se olakšava prelazak iz neformalne ekonomije u regularne tokove**. Na duži rok je potrebno da se **kreiraju mere koje mogu da potpomognu u smanjenju ranjivosti ove velike grupe koju dominantno čine žene**.

- ➔ Dodatne mere za ženska preduzeća treba da odgovore na dodatne barijere sa kojima se žene u preduzetništvu suočavaju, a posebno u doba krize javnog zdravlja koja je pokrenula ekonomsku krizu. Na primer, potrebno je da se omogući otpis dugova kao **podrška likvidnosti preduzeća čije su vlasnice samohrane majke u sektoru usluga i druge žene koje se suočavaju sa nagomilanim obavezama zbog zaostalih alimentacija, sopstvene ili bolesti deteta i drugih šokova koji su onemogućili redovno poslovanje u kome bi se teret obaveza prebacio u potpunosti na same preduzetnice.**
- ➔ Uspostaviti „meku“ podršku za žene koje posluju u privrednim delatnostima koje nemaju budućnost ili nemaju više tržište. Takvi **programi za prelazak iz jedne delatnosti u drugu** trebalo bi da uzmu u obzir iskustvo i znanje koje su preduzetnice prethodno stekle i da im olakšaju transfer tih znanja u nove preduzetničke vode, uz dodatnu tehničku podršku i pomoć u povezivanju elemenata nove biznis ideje.
- ➔ Kriza izazvana pandemijom ukazala je još jednom na neophodnost mera kojima će se prepoznati problem neplaćenog rada. Neophodno je podržati inovativna rešenja za fer i balansiranu raspodelu neplaćenog rada. Treba doneti mere podrške raspodeli neplaćenog rada i za uspostavljanje ravnoteže između profesionalne i privatne sfere.

15. PREDUZETNICE KAO SAGOVORNICE U DOBA KORONE

15.1. Uvod i svrha intervjuja sa preduzeticama

Sa 20 preduzetnica obavljani su pojedinačni razgovori telefonom u periodu od 18.04. do 01.05. 2020. Uzorak su činile žene iz različitih sektora i mesta stanovanja, sa sela i iz grada, različitih godina. Sve su bile uspešne u svom poslu pre krize. Do učesnica se došlo tehnikom kotrljanja grudve snega (snowballing), odnosno krenulo se od početnog skupa poznatih preduzetnica i širilo se dalje. Sve su žene u uzorku mikro preduzetnice osim 2 koje imaju mala preduzeća.

Cilj intervjuja bio je da se prikupe primarni podaci o statusu, iskustvima, problemima i eventualnim šansama koje su preduzetnice prepoznale tokom pandemije koronavirusa. Takođe, intervjui su poslužili kao prilika za razgovor o načinima na koje se preduzetnice suočavaju sa kriznim situacijama, kako planiraju svoje poslovanje i na koje probleme nailaze u očuvanju ili razvijanju svojih biznisa. Najzad, sagovornice su se osvrnule na značaj ekonomskih mera koje je Vlada usvojila za njihovo

poslovanje i izjašnjavale su se koliko te mere naležu na njihove potrebe.

Intervjuisane su preduzetnice u rasponu godina od 26 do 63 iz Beograda, Jaska, Kragujevca, Kraljeva, Kladova, Novog Sada, Nove Varoši, Novog Pazara i Prijepolja. Ove preduzetnice posluju pretežno u sektoru usluga (turistička agencija, igraonica za decu, vrtić i dečiji klub, savetovanje i organizovanje događaja, konsalting, frizerski salon, kozmetički salon, advokatska kancelarija, stomatološka ordinacija, spremanje stanova), a tri sagovornice su vlasnice preduzeća za proizvodnju tekstila, radne i zaštitne odeće i izradu limarske galanterije. Šest sagovornica su samohrane majke, 15 imaju decu, jedna je u drugom stanju, tri nemaju decu. Zajedno, intervjuisane žene imaju 230 godina preduzetničkog iskustva. U tabeli su prikazani osnovni podaci o intervjuisanim preduzeticama.

Br	Godine	Sektor	Ovaj posao vodi	Grad-mesto	Broj zaposlenih	Deca	Živi sa
1	40	Vlasnica turističke agencije	11 god	Kragujevac	3	Nema	Sa suprugom
2	32	Vlasnica kozmetičkog salona	4 god	Prijepolje	2	1 ćerka	Samohrana majka, sada živi sa detetom, majkom, sestrom i njenom decom
3	62	Spremanje stanova	30 god	Beograd	0	2 ćerke	Sa ćerkom, a sada sa njima žive i druga ćerka i zet
4	51	Vlasnica konsultantskog preduzeća	13 god	Beograd	4	Nema	Sama, a sada sa majkom

Br	Godine	Sektor	Ovaj posao vodi	Grad-mesto	Broj zaposlenih	Deca	Živi sa
5	52	Vlasnica proizvodnje radne odeće i zaštitne opreme	17 god	Nova Varoš	16	4 dece	Sa suprugom
6	26	Vlasnica igraonica za decu	1 god	Prijepolje	3	Nema	Sa suprugom
7	35	Vlasnica proizvodnje džinsa	5 god	Novi Pazar	3	3 dece	Sa suprugom i decom
8	50	Vlasnica turističke agencije	15 god	Beograd	6	2 ćerke	Sa suprugom, a sada su i ćerke tu
9	30	Advokatkinja	6 god	Prijepolje	1	1	Sa suprugom i detetom
10	38	Vlasnica preduzeća za savetovanje i organizovanje događaja	4 god	Jazak	2	1 sin beba	Sa bakom i sinom
11	27	Vlasnica stomatološke ordinacije	1 god	Prijepolje	1	U drugom stanju je	Sa suprugom
12	50	Vlasnica frizerskog salona	20 god	Beograd	8	2 sin i ćerka	Samohrana majka, živi sa decom
13	63	Vlasnica vrtića i dečijeg kluba	26 god	Beograd	14	2 sin i ćerka	Sa suprugom
14	38	Vlasnica frizerskog salona	2 god	Novi Sad	2	1 ćerka	Samohrana majka, sa ćerkom i majkom
15	35	Vlasnica limarske galanterije	15 god	Kraljevo	3	1 sin	Sa suprugom i sinom
16	52	Vlasnica trgovine mešovitim robom	21 god	Kladovo	2	2 sin i ćerka	Sa suprugom i decom, a u istoj kući, sprat ispod su i svekar i svekrva
17	40	Vlasnica grafičkog preduzeća	7 god	Kladovo	5	2 ćerke	Sa suprugom
18	59	Vlasnica konsultantskog preduzeća	15 god	Kragujevac	3	1 sin	Sa suprugom
19	28	Vlasnica PG	5 god	Sefkerin	0	Nema	Sama u Beogradu a u Sefkerinu sa mamom, tatom i bratom
20	43	Vlasnica trgovine prehrambenim proizvodima	12 god		2	2 sina	Sa suprugom i decom

15.2. Nalazi intervjua sa preduzetnicama

15.2.1. Prvih par nedelja – usmerenost na ukućane i novo normalno

Početak pandemije i uvođenje vanrednog stanja označili su nagli prekid poslovanja u većini sektora u kojima rade žene koje su obuhvaćene intervjui. Na pitanje na koji im se način život promenio od uvođenja vanrednog stanja, većina ispitanica kaže da su se **konačno naspavale**, da ne pamte kada su poslednji put imale toliko vremena za decu ili za kuću. Njihova je uobičajena svakodnevnica obeležena **ogromnom rastrzanošću od jutra do mraka**, zbog obaveza na poslu i poslova u kući. Kućni poslovi obično se rade usput, rutinski, bez zadovoljstva, kao moranje i kao višak.

U periodu samog početka epidemije i uvođenja vanrednog stanja, došlo je do prijatnog zaustavljanja te mašinerije koja guta dane u životima preduzetnica, pa većina sagovornica kaže da im je **prve dve-tri nedelje boravka u kući izuzetno prijalo**. Tokom tog perioda kažu da su i **same imale potrebu da budu sa porodicom, da se presaberu**. Ukućani su se **okupili oko nekih zajedničkih aktivnosti, zajedno gledali filmove i serije, igrali igre, igrali se sa decom, učili zajedno sa decom, kovali, čitali**.

Meni je ovo jako prijalo. Četiri godine radim i imala sam možda 5-6 dana godišnjeg odmora. Došla sam u fazu da mi je i posao dosadio, a volim ga. Ovo mi je bilo taman kao pauza, a onda da krenemo ponovo, punom parom. Biće, bogami, povuci-potegni što se tiče novca. Vlasnica kozmetičkog salona iz Prijepolja

Ne znam da vam kažem, meni je nekako ovo vanredno stanje zgodno došlo, jer puno radim, a sad više po kući a manje na poslu, više sam se posvetila deci, kući spremanju i kuvanju. Nama možda ide i na ruku malo. Zbog starijih mi je malo žao. Kako oni tako zatvoreni po ceo

dan? A za mene, manje se trči, a sve se stiže. Mada, tako je bilo samo na početku, a sad sam opet počela da trčim. Finansijski, iskreno, malo sam i zabrinuta, ali sam optimista, polako će valjda krenuti. Vlasnica proizvodnje tekstila

Odmorno se osećam, prijalo mi je da stanem jer nisam ovako odmarala od kada sam bila dete. Sad već počinje posao da fali. Vlasnica stomatološke ordinacije, Prijepolje

Ima nagomilanog posla koji može sada da se radi. Ima posla oko tog raščišćavanja. Uspela sam i da se odmorim. Prijalo mi je jako prvih nedelju dana. Advokatkinja iz Prijepolja

Ja sad ne radim ništa. Prvi put sam na odmoru ovako dugo. Ulenjila sam se. Čerka mi je isto na odmoru već dve nedelje, a inače smo brinule što ona ide na posao, jer radi u jednom javnom komunalnom preduzeću. Druga ćerka živi u inostranstvu, ali sada je tu, sa mužem, zaglavljena sa nama. Teško mi je i fizički i psihički i ekonomski što zavisim od dece sada, prvi put u životu. One su divne i hoće, a ti nemaš ni da nastaviš život, makar i jadan. Cigare mi deca kupuju, a bune se što pušim. Zato sad manje pušim. Ne paklu i po, nego malo više od pola pakle. Žena koja sprema stanove, Beograd

U kući živim i imamo dvorište. Jeste problem što smo zatvoreni, ali išli smo da šetamo. Super smo se zblížili sa decom. Odmorili smo se, ja ne znam kada sam u poslednjih 20 god tako. Vlasnica turističke agencije iz Beograda

Moja ćerka ima 16 god, razvedena sam. Uživala sam prve dve nedelje sa ćerkom. Slušala sam njenu nastavu preko skajpa. E onda mi je bilo teže posle dve nedelje jer sam počela da brinem. Ona je celo prepodne na skajpu zbog škole, a popodne im je ok da se druže virtuelno, kaže nije njoj to neka promena. Vlasnica frizerskog salona iz Novog Sada

I tokom tog perioda, uživanje u trenucima bliskosti prekidali su **strahovi za roditelje i hronično obolele članove domaćinstva, kao i strah od bolesti**. Ovi su strahovi **jače izraženi kod samohranih majki i žena koje žive sa roditeljima koji spadaju u grupu od 65 i više godina. Podršku pružaju prijateljice, a ređe i ukućani**.

Imam hronične bolesti, ali su pod kontrolom. Preležala sam tuberkulozu, hormone pijem, imam za štitnu žlezdu lekove i tako, imam svašta. Bojim se za sebe. Znam šta znači biti invalid. Bojim se i za mamu. Ona ima puno hroničnih bolesti. Svesna sam, jer sam bila jako bolesna, znam da posledice ostaju i kada se preživi korona, možda budu ozbiljne posledice, a o tome niko sada ne govori. Vlasnica konsultantskog preduzeća iz Beograda

Prvo je bilo: „Ma, prevazići ću sve!“ Deset dana sam samo spavala. Očigledno je da sam bila preumorna, a nisam ni znala. Sad sam već u fazi nespavanja, jer je počela briga. Koliko se radujem što se vraćamo u normalno stanje, toliko brinem. Gomilu strahova imam. Poznajući svoju prirodu, ja nadu vidim, ali biće teško jer ja ne prihvatam kao opravdano da mi neko da vaučer a da ja za godinu dana ne znam da li ću biti živa. Mislim o mojim klijentima stalno. Čitala sam na Women in Adria jedan članak o 4 stanja lidera u koroni. Shvatila sam da sam ja tu bila u trećem stanju, a to je depresija. Posao je stao u danu. Možda sam još samo jedan dan radila. Tolika je neizvesnost. Nema zvaničnih obaveštenja, pominju se vaučeri, tako je urađeno u Hrvatskoj, Nemačkoj, a naše Ministarstvo turizma ćuti, brinu se da ima kvasca, a mi... Vlasnica turističke agencije iz Kragujevca

Ja već imam 50 god i ne padam odmah u nesvest. Bila sam malo uplašena, prve dve nedelje sam imala napade panike. Imam dvoje dece, samohrana sam majka, užasnuta idejom da ću završiti u bolnici, nadam se da neću i da

neću da umrem ako se razbolim. Frizerka iz Beograda

Delim sa prijateljicama brige, one me podržavaju. Razni zumovi, haus partiji, nisam sama, puno je ljudi u mom životu. Šta mi je najviše pomoglo? Meditacija, drugarica mi poslala nekog Indijca, sve sam ja uzdisala i izdisala kako on kaže, a imala sam tada simptome da se gušim od panike. Nisam fanatik po kući, prebrišem svaki put kada uđem domestosom i alkoholom i zgradu sam hlorom naprskala. Kuću čistim isto kao i uvek, sve skinem sa sebe kad uđem i operem. Vlasnica frizerskog salona iz Beograda

Ostalo je sve isto. Redovne obaveze pored posla imam dete drugi razred, imam supruga, naravno ja obavljam više posla, poslovi su nam podeljeni, a za hranu ja brinem. Ne brinem za posao. Mislim da će se sve vratiti u normalu. Advokatkinja, Prijepolje

Živim sa suprugom i nemam nekih obaveza. Čistim fanatično, panika je, brišemo kvake, podove, obuću dezinfikujemo. Roditelji su mi mladi i oni brinu sami o sebi. Nemam tu dodatnu brigu. Moja mama još radi u vrtiću i ona nam ponekad svrati. Vlasnica igraonice iz Prijepolja

Čudim se samoj sebi što prvi put u životu baš odmaram, ali me to opet muči, jer nemam pokrića za toliki veliki odmor. Užasna je situacija. Osećam da još mogu o-ho-ho da radim, a ne doprinosim, ne samo finansijski nego i da se muvam, pa da pričam kad se vratim, da naučim nešto po tim kućama u koje idem, zaglupljujem se kod kuće. Postaješ gluplji kad si kod kuće. Preduzetnica u neformalnoj ekonomiji

Redovno sve u kući sama radim. Ovo mi nije različito, ja i inače čistim. Malo je sad više oko dezinfekcije jer plašim se gde god da odem, pa kad se vratim, onda malo više obratim

pažnju da očistim sve detaljno. Vlasnica tekstilne proizvodnje iz Novog Pazara

Mama mi ima 70 god. Imam trčanja oko nabavki za kuću, niko nam ne dolazi zbog nje. Sve alkoholom prebrišem kad dođem iz nabavke. Nabavka je redovna, samo to briskanje svega smara. Samo da se vratimo na posao! Meni, sem što sam bila u strahu u početku, sve mi je drugo bilo dobro. Policijski čas mislim da nema svrhe. Meni je sve prijalo, čitala sam knjige, boravila sa detetom, shvatila koliko vredi da se vidiš sa prijateljima, da se izgriš. To ću od sada više da cenim. Vlasnica frizerskog salona iz Novog Sada

Bila je frustracija na početku, a sad smo navikli da se borimo. Ne znaš samo šta ako se razboliš. Mi smo otvorena firma, moraš da platiš dugove. Pomisliš ako se razboliš šta ćeš onda. Vlasnica turističke agencije, Beograd

Nedostaje mi da putujem sa mojim sinom. Navikao je jako da putuje sa mnom, da bude u autu, a sad on ostaje kod kuće, ali uvek je tu neko ko dobro brine o njemu. Ne buni se. Kad se ne vidimo ceo dan zaželi me se. Baš sam jako umorna. Vlasnica agencije za organizaciju događaja, Jazak

Bilo mi je teško prve dve nedelje jer su mi se navike naglo promenile, ali posle mesec dana sam se navikla, mada jedva čekam da prođe. Vlasnica poljoprivrednog gazdinstva koje posluje onlajn, Sefkerin

15.2.2. Dan preduzetnice u doba korone

Na pitanje kako sada izgleda njen dan, jedna sagovornica, samohrana majka, bebe od 10 meseci kaže:

U poslednja 72 sata sam spavala 4 sata da bismo sve spakovali. Bila je velika potražnja zbog Uskrsa. Ustajem u 7 najkasnije, onda pomažem mojima u proizvodnji (sira). Sredim bebu, tetka

ga čuva, ili baka, ja se vratim se da ga nahranim, sve vreme komuniciram telefonom ili preko društvenih mreža sa kupcima, popodne pakujem proizvode, kad on zaspi, pravim tabele ko je šta naručio, noću radim finansije i onda dva puta nedeljno idem u Beograd, tada ustanem ranije ujutru, sve popakujem i do policijskog časa sam u autu, žurim kući da ne zakasnim. Poslove u kući dosta može baka da uradi, a ja perem veš, t.j. širim, skupljam, kuvam za bebu, a baka kuva za mene i nju, ja usisavam. Vlasnica agencije za organizaciju događaja, Jazak

Svakodnevno smo u kontaktu sa roditeljima, a uveče šaljem deci zadatke. Već od 23.03. smo tako krenuli. Svakodnevno to radimo, a vaspitači su napravili program onlajn. Radimo koliko je to moguće. Imamo preko interneta vajber grupe. Razmenjujemo informacije. Nije lako roditeljima. Pogotovo onima koji moraju od kuće da rade. Svaki čas im dete dolazi da nešto pita kada sednu da rade. To je rasipanje pažnje. Ne možete da se fokusirate, a posao se 4 do 5 puta umnoži jer vam više vremena treba da ga uradite. Vlasnica vrtića i dečijeg kluba, Beograd

Kod mnogih je **tempo malo usporio** u odnosu na doba pre pandemije, jer se fizički ne pomeraju, ali je **napon ostao**. **Mnoge preduzetnice pokušavaju da održe privid normalnosti, ili da prepoznaju dobre strane ove krizne situacije :**

Radim od kuće, ustanem, obučem se kao kada idem na posao i radim. Strateške stvari ili lične stvari, ali radim, kako kad, ne razlikuje se mnogo u odnosu na ranije, ali svakako manje radim. Non-stop sam u kontaktu sa zaposlenima, dala sam im platu. Neizvesno mi je da li ćemo dobiti tu pomoć u iznosu od minimalne plate za tri meseca. Čekam knjigovođu da mi javi. To će biti tek 15.04. Treba da dobijem pomoć, ali morala sam da

imam keš da zaposlenima dam plate. Vlasnica konsultantskog preduzeća, Beograd

Imam vreme dodatno da sredim ormare i da čitam. Sednem na terasu i čitam. To je bilo ranije noću, a sad sam na terasi, a nisam ograničena vremenom, sunce je. Po kući radim, kuvam i tako. Sve sam to ranije usput radila. Mislim da je sada sve više na meni. Ranije je bilo ko šta stigne, a sada ja sve mogu, ali nisam umorna. Ne jurim na posao. Nema ono: radno vreme počinje, daj prvo do banke. Administracija teče nekako, a banke skraćeno rade. Imam i tatu koji ne živi sa mnom i stariji je, ne sme napolje, pa onda dva puta nedeljno idem u nabavku za njega. Vlasnica turističke agencije iz Kragujevca

Ustajala sam u 6. Sad ustanem do 8. Oni svi spavaju, ja se istuširam, sredim sebe, dignem krevete, popijem kaficu, a posle smo zajedno. Nemam nikakvih obaveza jedino sama ako uradim. Sve ćerke rade. Živimo, zabava, pričanje, šalimo se nas četvoro. I telefon dosta radi. Kasno legnem, oči mi se zacrvene. Žena koja sprema stanove

Ustanem normalno. Pratim mejlove. Imam ljude koje vraćam iz inostranstva, na primer žena iz Frankfurta, pa se oko toga bavim. Jedna iz Australije hoće da se vrati, ali njoj ne odgovora procedura, jer ima preko 70 god. Moraš razne dozvole da tražiš pa to traje, a njoj termini koji se nude ne odgovaraju. Njena ćerka vidi da ima slobodnih mesta na letu, ali ti letovi na naš aerodrom ne sleću kao avioni sa civilnim licima. I tako. Imam kontakte sa kolegama iz Udruženja turističkih agencija. Svi smo u istom problemu, oplelo nas Udruženje potrošača Efektiva, kao šta ima da koriste pare putnika turističke agencije, pa sad moramo da dajemo demanti na Bizlajfu. Vlasnica turističke agencije, Kragujevac

Malo duže sada spavam nego inače. Onlajn nalazim mušterije, to uveče gledam kad deca zaspe. Ja sam modelar, to uveče radim. Ostanem duže, a izjutra onda spavam malo

duže, a to duže mi je do 8 pola 9. Vlasnica tekstilne proizvodnje iz Novog Pazara

Suprug vozi kamion, bio je tu 20 dana i sada je otišao za Beograd. Nama se baš retko desi da svi nađemo vremena za porodicu. Eto, 20 dana nije niko mrdnuo, deci je malo teško u kući, ali bilo im je lepo da smo svi tu. Starija ide u školu, ali ona sve sama radi, a dvojica dečaka su manji, pa oko njih ima posla.

Ustanem oko 8 pa dete ima nastavu i baka više sa njom radi. Odradim svoj trening, dam doručak deci, prohodamo ispred kuće, gledamo filmove. Imam jedno dete, ali tu je i sestra sa dvoje dece. Moje dete ima 8 god. Stalno po ceo dan ima nastavu i domaće, a ja uvek nešto sitno imam da radim. Ovo je skroz kontra od moje svakodnevice. Ja sam inače po ceo dan u salonu, dođem kući izmrcvarena. Sad sve stignem. Vlasnica kozmetičkog salona iz Prijepolja

Radim po ceo dan, baš sam preumorna i prezauzeta. Nemam kada da mislim. Vlasnica proizvodnje radne odeće i zaštitne opreme iz Nove Varoši

Imam gomilu dodatnih obaveza i kući koje su mi ostale neurađene. Nedostaje mi drugačija rutina. Nedostaje mi da odem, da budem u svom radnom okruženju. Prenela sam kući kancelariju i to mi ne prija. Vlasnica vrtića i dečijeg kluba, Beograd

15.2.3. Ograničenje kretanja

Na pitanje da li im nedostaje sloboda kretanja, **neke preduzetnice** kažu da **relativno lako podnose policijski čas** i da im **uspeva da nabave sve što je neophodno u vreme kada je to dozvoljeno**, a **nekima mnogo smeta ograničenje slobode kretanja**. Ipak, anketirane preduzetnice **pridržavale su se se pravila i redovno informisale** o važećim pravilima.

Uopšte nisam izašla od 16.03. iz kuće. Ne daju mi da izlazim. Ja volim da sam kod kuće. Neću da ih sekiram, pa sedim tu. Ne osećam se da mi nedostaje mnogo šetnja, vene rade kad je promena vremena, noge me bole i sad imam vremena da ih odmorim. Nemam mogućnosti kada radim, a sada, čim me malo boli, 'ladna voda i avaricon namažem, sednem. Šetam po stanu. Perem prozore. Najbolja vežba su mi merdevine, gore-dole. Preduzetnica u neformalnoj ekonomiji (spremanje stanova)

Prve tri nedelje nisam skoro ni izlazila, ali sada izlazim, jer ne mogu više unutra. Prošetam se, idem u nabavku, sedim na suncu, ne mešam se s ljudima, maska, rukavice, smeta mi nekretanje. Vlasnica konsultantskog preduzeća iz Beograda

Krećem se po bašti koja je velika, a po ulici ne volim sada. Izađem baš kad moram. Malo mi je neprirodno kad stavim masku i rukavice i gledam da se što manje zadržavam. I ti redovi mi smetaju, kupujem u manjim prodavnicama, skuplje je, ali bar ne čekam. Hranimo se kao pre, ali je razlika u tome što je svež ručak, ne podgreva se kao inače. Vlasnica turističke agencije iz Kragujevca

Kod kuće sam i samo ono što moram da idem u nabavku. Vlasnica stomatološke ordinacije, Prijepolja

Ja se nisam kretala uopšte zbog mame. Samo nabavke i šetnja sa ćerkom. Nisam kafu popila ni sa kim već više od mesec dana. Vlasnica frizerskog salona iz Novog sada

Samo policijski čas mi je problem. Aplicirala sam za dozvolu za kretanje tokom policijskog časa, ali nije mi ni odgovoreno. Vlasnica agencije za organizovanje događaja, Jazak

Opet nisam išla 5 dana napolje, samo do prodavnica, svratim do posla da vidim kako je

tamo. Nedostaju mi susreti sa ljudima, vidamo se na mrežama samo. Vlasnica igraonice iz Prijepolja

Jedino nam je briga za roditelje najveća briga, moji roditelji su blizu, kod mojih smo išli, a svekar ima kancer i tamo niko ne ide, čuvamo ga. Vlasnica tekstilne proizvodnje, Novi Pazar

Idem, prošetam kvartom okolo. Nisam navikla da sedim. Odem do vrtića i nazad pešice. Sve mi je besmisleno. Mislili smo da smo sve prošli od bombardovanja, ratova i sve. Sad imate nekog nevidljivog neprijatelja koji vas čeka iza svakog ćoška. Baš je neprijatno. Ja preduzimam sve normalne stvari, ali ne mogu sad samo da mislim o tome. Izlazim koliko moram - do pijace, do prodavnice. Nosim masku i rukavice, pridržavam se svega. Idemo suprug i ja. Smeta mi što nema dinamike. Meni najviše smeta policijski čas, da ne mogu kad ja hoću da izađem. Sam osećaj da niste slobodni da izađete kad vam odgovara. Znajući koliko smo nedisciplinovani, možda ima razloga za to, ali mislim da su sada ljudi postali jako svesni. Sigurno da neću da idem sa 10 ljudi da se šetam i družim. Pritisak je sa svih strana i virus pretili, a sad i policijski čas, nekako je sve to previše. Vlasnica vrtića i dečijeg kluba, Beograd

Ustanem, odmah primam porudžbine. Mi smo sada tokom vanrednog stanja počeli da radimo onlajn porudžbine. Ubacila nas jedna blogerka u grupu na Fejsbuku i sada nam je to glavni način na koji prodajemo. Koristim Google sheets da zapišem porudžbine, stavim objavu u grupu na Fejsbuku, onda proverim da li je sve spakovano i pratim naš raspored isporuka. Gusto napravimo raspored tako da za 4 ili 5 sati sve završimo po Beogradu. Moramo da se vratimo do 18h, a mi smo na 30 minuta od Beograda. Nekada baš ima gužve na putu pred policijski čas, posebno kada je ona velika zabrana kretanja koja traje ceo vikend. Išla sam u isporuku redovno, ali samo ću još sutra,

a posle će majka preuzeti, jer ne mogu sve da stignem. Vlasnica PG, Beograd

15.2.4. Nakon početka: borba sa troškovima, a bez prihoda

Nakon usmeravanja pažnje na osnovno funkcionisanje u novim okolnostima, na uspostavljanja logistike u vezi sa dezinfekcijom i nabavkom tokom perioda od prve dve-tri nedelje, **preduzetnice su počele ponovo da intenzivno brinu za svoje poslove.** Na to ih je naterala **otežana finansijska situacija koja je izazvana gomilanjem troškova kod kuće i na poslu i izostankom prilika da se obezbedi priliv sredstava na račun ili zarada.** Najvažniju olakšicu, **umanjenje iznosa zakupnine za poslovni prostor, odnosno odloženo plaćanje ovog iznosa, preduzetnice su same ispregovarale sa vlasnicima prostora u kome obavljaju delatnost.** Najveću prednost da ih taj trošak ne opterećuje imaju preduzetnice koje su **vlasnice svog poslovnog prostora.**

Ne plaćam kiriju sada, ali moraću kasnije, kaže gazda: „Kad krene posao”. Vlasnica kozmetičkog salona iz Prijepolja

Prostor imam u Novom Sadu. To je stan moje drugarice, ona mi je izašla u susret da delimo samo troškove tako da sada ne plaćam zakup. Vlasnica agencije za organizovanje događaja, Jazak

Prostor imam sopstveni. Ne plaćam kiriju. Poreze i doprinose plaćam, ali nisu veliki. Ovo mi je 6. godina da radim, pa sam razradila posao, a ko je na početku, ja ne znam kako će da izdrži. Moj muž radi u javnom preduzeću. Njegova plata nam je stabilnost. Advokatkinja, Prijepolja

Surpug radi povremeno, a gazdarica nam je oprostila kiriju za stan za vreme vanrednog stanja. Vlasnica igraonice iz Prijepolja

Više sam optimista mada se i bojim. Ipak verujem da će biti sve ok. Nemam posledice

što se tiče dugovanja. Sve sam isplatila što je trebalo. Imala sam sredstva. Prostor je moj. Sve sam bila isplatila. I materijal i dažbine. Jedino dugujem za prethodni mesec. Nije to strašno. Vlasnica stomatološke ordinacije, Prijepolja

Nismo radili do ponedeljka 27. 04. Sad se polako vraća u normalu. Uplašena sam bila, imala sam sve simptome. Sad nisam uplašena, a ne mislim da ćemo baš da se vratimo u normalu. Mada, mi frizeri se brzo pokrenemo, pomogla mi je gazdarica jako mnogo, jer nećemo morati da platimo jedan mesec. Ona živi u Švedskoj. Kaže, velika je kriza, ne moraš da platiš jednu kiriju. A materijali, sve normalno. Mi uvek plaćamo u gotovini, poštom nam pošalju. Pa pouzećem platimo. Vlasnica frizerskog salona iz Novog Sada

Veoma teško podnosim sve ovo, a nemam prava na pomoć države. Čim su ukinuti vrtići, morali smo da prekinemo i mi. Porezi i doprinosi su veliki, u velikom smo zaostatku, a kiriju nam nisu odložili ni smanjili. Znaću kolika je šteta tek kada prođe. Pitanje je da li ću nastaviti sa radom jer troškovi će se nagomilati. Ne radimo ništa, sada smo kod kuće. Brinemo. Vlasnica igraonice iz Prijepolja

Imamo naš prostor, a za plate nemamo. Za 3 ili 4 meseca treba nam od 5000 do 10000 evra za troškove. U martu smo već bili dužni 4000 evra, a moramo i poreze i internet da platimo. Garancije banke moram da platim. I sad koji je put? Otkazi, pa onda, ako mora, prekvalifikovati se za drugu delatnost ako ne krene. Vlasnica turističke agencije iz Beograda

Kad su prošle tri nedelje potpunog ludila, onda kreneš da tražiš sadržaj. Kad si shvatio da država radi za sebe, a ne za ljude. Zato što su pričali da će da pomognu firmama. I onda, kad su dali uredbu, nisu dali više ništa i shvatiš da sebe štite, a ne nas koji ne radimo. Vlasnica turističke agencije iz Beograda

Sad mi je malo manji strah, kad vidim da ne umiru svi od toga. Vidim da malo sreće treba. Malo faktor sreće tu rešava situaciju. Pitam se samo da li mi je sin od 16 godina na pravom mestu. Ćerka mi je na masteru u Barseloni, ali vratila se, a sin je na igricama i na Netflixu non-stop. Malo je u sportskoj, ali vrlo lagano, pitam se kakve će ocene biti, stvarno ne znam i čemu da se nadam u vezi sa školom, ja ne znam. On trenira pet puta nedeljno, a sada je stalno u kući, to je pakao. Vlasnica frizerskog salona, Beograd

Nemam ja sada ništa neplaćeno, stopirani su porezi i doprinosi, plate čekamo od države. U februaru sam sve platila i telefone i internet. Sad samo kirija. Gazda ima 3 lokala. Obično to oko kirije pregovara advokat, a i gazda je advokat, ali korektan je i izaći će nam u susret, verujem. Ako gazda ne otpiše kiriju, umanjice nam drastično, jer ja sam tu 12 godina. Nemamo ništa lokalno od mera u Kragujevcu, nije niko ništa stopirao, ali valjda će reprogramirati firmarinu. Nemamo sada te informacije. Vlasnica turističke agencije iz Kragujevca

Iskreno ja sam non-stop u akciji i proizvodim sir jer je taj moj posao organizovanja događaja stao od januara. Organizovala sam male proizvođače i druge sada da rade kućne dostave. Ne gledam TV, ne čitam vesti i samo znam šta moram da poštujem od mera. Osećam samo materijalne posledice, jer ne mogu da poslujem. Sir je porodični biznis. Danas sam pričala sa kolegicom kako sigurno 3 do 4 meseca nema šanse redovan posao da se nastavi, sve je bilo fokusirano na organizaciju događaja i moraćemo većinu stvari na online da prebacimo. Ipak, ne može sve, neki najveći događaj okuplja 300 proizvođača i 4000 posetilaca, to nikad online ne može. Imali smo posebnu energiju kao velika porodica. To mi je bilo najveće i prihodovno. Iskreno, to jako osećam. Ovo sad je više da nam se ne skladišti proizvodnja. Ljudi će voleti da im se donosi. 90% njih jako lepo reaguje, a ima nekih

5 do 7% kupaca koji poruče, pa se uživljavaju. Problem je, na primer, nekima, što ih molim da siđu ispred zgrade, a ne donosim ispred vrata. Vlasnica agencije za organizaciju događaja, Jazak

Počela sam sad polako ponovo da radim. Niko ništa ne traži, a počela sam da radim, pa se nadam da ću prodati, počela sam da radim da plate mogu da obezbedim. Vlasnica tekstilne proizvodnje iz Novog Pazara

Ja sam se baš namučila. Majka mi je bila bolesna pre dve godine imala je rak i nisam sad htela zbog nje da dolazim u kontakt sa ljudima. Sad moram i robu da poručujem. Ja sam sad krenula pomalo, pripitkuju me za depilacije, pa ću to da uštedim, pa onda da poručim kremu, ne mogu naveliko da sada kupim, ali jedno po jedno. Dobavljači su korektni, mada se nisam ni zaduživala, biće i njima problem naplata, sigurno. Vlasnica kozmetičkog salona iz Prijepolja

Ja lično nisam za to da se krene sa radom vrtića od 11.05. Nisu samo higijenski uslovi u pitanju, to je normalno i to je sve preduzeto, osim što treba Biocid da mi dezinfikuje vrtić, ali ja ne znam kad krenu roditelji na posao da li će oni negde pokupiti virus. Trebalo bi da prvo krenu oni na posao, pa tek onda da deca krenu u vrtić. Ali, to ne mogu mnogi da izvedu. Na svu sreću u ovoj nesreći, dosta ih koristi mogućnost da ostanu sa decom dok je vanredno stanje. Dotle ćemo se i mi organizovati, a bićemo tu kome je potrebno, ali uglavnom je od 18.05. plan za povratak, tako da imamo ipak 7 dana pripreme i neće svi odmah doći. Kad je vanredno stanje, roditelji nama u privatnim vrtićima ne plaćaju kad ne dolaze. Inače mi imamo mnogo manju cenu od cene državnog vrtića i široku skalu plaćanja u zavisnosti od toga da li je 1, 2. ili 3. dete iz porodice. Jedino je kod nas bio uslov da se plaća ista suma dolazili, ne dolazili. Sad ne možemo da opteretimo roditelje na taj način.

Grad je prekinuo refundaciju roditeljima, što nije u redu kada se gleda kako se finansiraju roditelji u državnim vrtićima. Grad plaća 80% za svako dete koje ide u državni vrtić i samo su vaspitači dobijali punu platu, a mi našima nismo mogli da damo pun iznos. Sistem finansiranja dece je sličan i u privatnim i u državnim vrtićima. Roditelj meni plati vrtić, a Grad mu vrati do 80% cene koju je platio. To je sada prekinuto, Nastaviće se kada se ukine vanredno stanje, ali treba do tada izdržati. Vlasnica vrtića i dečijeg kluba, Beograd

potrošim što zaradim, kozmetika je jako skupa, a ne mogu da naplatim mnogo i idem na količinski rad, a ne na skuplje tretmane. Nemam uštedu. Vlasnica kozmetičkog salona iz Prijepolja

15.2.5. Likvidnost i značaj ušteđevine – osloni se na sebe

Najteže pitanje za preduzetnice je kako da obezbede likvidnost. One koje jesu likvidne, uglavnom se oslanjaju na svoju **ušteđevinu**.

Imam iz šteka novac i neki klijenti su mi uplatili. Trenutno sam likvidna, ali to je zbog odricanja. Ne znam kako će biti kada se štek potroši. Ne znam da li da povučem kredit, koji je povoljan koliko razumem. Neki su klijenti rekli da će mi u junu reći kakav je njihov plan i kako stoje. Ja prvo državi platim sve na vreme. Ja ne ulazim u rizik da bih se razvila i to je sada sreća. Sa troškovima se redovno borim i sad mislim da samo nisam ličnu karticu platila jer nisam išla u banku i sad kao plaćam neku kamatu iako su rekli da toga neće biti. Uvek ima nešto iza svega što kažu. Nemamo informacije do kraja, pa da znamo da se presaberem. Svaki put moraš posebnu istragu da vodiš bi znala na čemu si, ali i kad misliš da znaš, promeni se. Konsultantkinja iz Beograda

Sada živim na osnovu zaliha koje sam imala pre toga, a ništa mi nije naplaćeno, nego imam neku ušteđevinu. Advokatkinja, Prijepolje

Bogami, mali je grad, kao varoš, žene se neguju. Posle mog salona, još 5 se otvorilo, a pre ih je bilo samo dva. Biće povuci-potegni što se tiče novca. Samohrana sam majka, sve brzo

Naravno, ima i - retkih - **primera poboljšanog poslovanja u krizi** jer se proizvodi upravo ono što se najviše traži:

Likvidnost nam je odlična. Roba nam je aktuelna i svi odmah plaćaju. Vlasnica proizvodnje radne odeće i zaštitne opreme iz Nove Varoši

Nama je cilj prevashodno zdrava i domaća ishrana. To što smo prešli na onlajn prodaju tokom vanrednog stanja nam je veliki plus. To se ne bi desilo da se ova kriza nije desila. Jako su nam dobra iskustva u Fejsbuk grupi. Neki fini ljudi. Nastavićemo i posle tako da radimo. Velika su ulaganja za šparglu. Ne proizvodi se baš lako. Bilo bi bolje da nema vanrednog stanja, da možemo i radnike lakše da nađemo. Sada više posla moramo sami da radimo. Dobra je strana što smo likvidni kad krene distribucija jer poslujemo sa gotovinom. Vlasnica poljoprivrednog gazdinstva iz Sefkerina

15.2.6. Drugi problemi u poslovanju

Na pitanje koje probleme u poslovanju imaju u normalnim okolnostima, a koje sada, preduzetnice su rekle da je **sada ubedljivo najveći problem kako da se održi likvidnost. Nabavka materijala je problem za proizvodnju, a nemogućnost kontakta sa klijentima opterećuje uslužne delatnosti.** Kriza produbljuje i one probleme koji su nasleđeni iz tzv. normalnijih vremena kao što su **iskrivljenje tržišta političkim i partijskim uticajima, nagomilanja dugovanja zbog neadekvatnog pristupa izvorima finansija za likvidnost i rast mikro i malih preduzeća, predvidivost naplate koja je u bliskoj vezi sa vladavinom prava i postojanjem jasnih i predvidivih pravila. Problemi u poslovanju teraju preduzetnice**

na tri bazične strategije: 1. odustajanje i povlačenje, 2. preuzimanje rizika po sopstveno zdravlje i obavljanje vrste poslova koje drugi neće da obavljaju ili rad u količini koja potencijalno narušava zdravlje, i 3. promena delatnosti, što podrazumeva dodatno iscrpljivanje finansijskih i emotivnih resursa.

Samo likvidnost, drugih problema nemam. Bavim se najlepšim poslom na svetu. Vlasnica vrtića i dečijeg kluba, Beograd

Mi nismo imali probleme u poslovanju. Grad je mali, imali smo samo dve igraonice u gradu. Ja sam učiteljica, a sada, ili ću nastaviti sa igraonicom, ili ću gledati da se negde zaposlim. Ne znam kako će biti. Vlasnica igraonice iz Prijepolja

Meni je problem sve da vratim dugova što imam. Dve kirije, struja doprinosi, sve to. I moja zaposlena mi je briga. Ta devojka mi nije tražila ni platu jer vidi da ne radimo, ali kad mi uplate naravno da ću joj platiti, pa onda 200 evra kirija, a grejanje 12000 dinara, pa doprinosi, pa struja oko 5000 - 6000 dinara, pa internet, pa kozmetika. Vlasnica kozmetičkog salona iz Prijepolja

U poslovanju, nalaženje klijenata je moj najveći problem, jer je sve politički podeljeno, a nema razvijenog tržišta u smislu ravnopravne borbe. Mali ja kapacitet, imam za sve te konkurse na koje se treba prijavljivati, a koji su većim delom namešteni, ali nikad ne znaš zasigurno, pa treba da se javiš, jer kako da dobiješ posao. Imam strateške klijente. Brine me kako će moji klijenti da servisiraju nas konsultante. Jedni su mi na pola smanjili budžet. Kod mene je naplata 100%, ali spustili su mi budžete. U julu produžavamo ugovor, pa ćemo videti. Meni je veliki problem likvidnost. Vlasnica konsultantskog preduzeća, Beograd

Najviše me brine kada će se posao nastaviti. Šta će ministarstvo ili Vlada odlučiti?

Kada će biti neka zvanična izjava od kada će putovanja da budu moguća? Bilo je na sajtu Jute da se do 15. maja sve stopira, a posle će da se vidi. Treba novac da se vrati do 15.05. putem saglasnosti, ili vaučera. Glasi na iznos koji je osoba uplatila i može u roku od jedne godine kod iste agencije da se iskoristi. Vlasnica turističke agencije iz Kragujevca

Mi smo podelili ono što je ostalo od posla i radimo po kućama, ja sam pristupila finansijama, ima nekih plaćanja preostalih, ima nešto malo aktivnosti, preuzela sam finansije, a ostali prodavci, jedan radi na kasi, jedan se bavi turizmom. Individualna putovanja, tu imamo samo otkaze ali i to treba procesirati, avio karte su na „stend baju“. Niko ne vraća pare, odnosno retko vraćaju. Hotelske rezervacije neke imaju pravo da vrate pare, ali mi nismo organizator, nego posrednik. Avio kompanije preporučuju na „stand baj“ da se stavi, pa da se nekada kasnije iskoristi. Ako traže refundaciju, neki su vratili. Nisu toliko uznemireni putnici kada je viša sila u pitanju. Kada počne da se radi, onda će tek da bude uznemirenje i uskomešanost. Bilo je retkih slučajeva da kažu „vratite pare hitno, angažovaću advokata“. Rekoh važi, angažuj, baš da vidimo šta će biti u vanrednom stanju. Moram da spremim radnike da će to da bude. Cela priča je da sada ove mere ne odgovaraju našim agencijama i da treba naknadni paket mera i biće preporuka da se iskoriste te pare u budućnosti i da će se pare vraćati tek za dve godine, a to samo govori da osiguravajuća društva neće biti odgovorna, a agencije su dale ogromne pare za osiguranje, a sad se radi na tome da ne plate osiguravajuće kuće. Za svako putovanje ima polisa osiguranja i silne su pare date da se polise plate. Mi smo prešli na posrednike i nismo više organizator baš zbog toga jer je po 5000 do 6000 evra godišnje osiguranje koštalo. A sad evo te situacije zbog koje smo se osigurali i ništa. Vlasnica turističke agencije iz Beograda

Nabavke za proizvodnju su mi sad malo problem, jer sad se to radi po pozivu pa je sve usporeno. Za nabavku u kući nije problem, jer market mi je na prvom, a ja na drugom spratu. Vlasnica proizvodnje tekstila Novi Pazar

Nemam problema. Koliko radiš, toliko zaradiš. Radim ovo već 20 godina. Sad mi je sve lepo. Samo kad se radi. Mi smo sestre i ništa nije problem, dogovorimo se. Kad ima para, imamo obe, ako je manje, znamo kojoj treba. Vlasnica frizerskog salona iz Novog Sada

Najveći problem u poslovanju je naplata, ali postoje sada svakako problemi i onda ne mogu da uporedim. Novi problem koji sada prepoznajem je što nemam kontakt sa strankama. Mi nemamo ni mogućnost da onlajn mnogo komuniciramo, jer ne smemo da se reklamiramo, takva je delatnost. Ja sam u kontaktu sa strankama koje već zastupam, ali to je normalni regularni kontakt. Advokatkinja iz Prijepolja

Ovo što sada radim je potpuno drugačije od onoga što ja inače radim, ono je usluga, a ovo je proizvodnja. Najveći problem kada radim svoj uslužni posao je sa velikim zakupima prostora i sa visinom zakupa, na primer u Novom Sadu. Ta manifestacija koju organizujem od značaja je za Grad Novi Sad i svi su se zauzeli, ali jedan direktor prostora koji iznajmljujem je jako negativan i to je sad problem. U ovim uslovima sada je problem što ne postizemo da isporučimo sve jer ne možemo da nađemo nikoga da radi, ljudi se bolje virusa. Neozbiljna sam možda što ja nisam toliko opterećena, ali ne pravim paniku, prošlo mi je par puta kroz glavu šta ću ako se meni desi, ali ja sam jaka, sve mi je dobro, pobedila bih virus. Vlasnica agencije za organizaciju događaja, Jazak

Nadam se da ću od 15. maja otvarati polako, da nas dvoje ili troje imamo par mušterija, mislim da nećemo moći u punom

obimu. Ne znam šta ćemo ako se vrati virus. L' Oreal je super, ja platim za mesec dana robu obično, a sad dugujem 500000. Niko me ne juri. Super su, svi smo u ovome sada zajedno. Vlasnica frizerskog salona iz Beograda

15.2.7. Zaposleni na minimalcu, a veliko opterećenje za preduzetnice

Preduzetnice u uzorku zapošljavaju ukupno 80 osoba. Strategije kojima pribegavaju kada je u pitanju teret isplate plata tokom perioda u kome nema prihoda su različite. Neke preduzetnice svojim zaposlenima **garantuju minimalac tokom krize**, iako su **morale da se zaduže da bi isplatile** čak i taj iznos. Druge preduzetnice **čekaju na državnu pomoć da bi svojim zaposlenima isplatile minimalac** jer same kažu da **nisu u stanju da preuzmu taj teret na sebe**. Najzad, jedna preduzetnica u uzorku kaže da je **otpuštanje dok posla nema najzdraviji mehanizam za vlasnicu preduzeća ali i za zaposlene** jer im u tom slučaju sleduje **pomoć za nezaposlene koju neće imati ako se nastavi sa očuvanjem prividne zaposlenosti** na koju su, kako tvrdi, usmerene državne mere. Većini intervjuisanih preduzetnica, mere koje je Vlada usvojila i kojima je predviđeno da se svim preduzetnicima i vlasnicima mikro i malih preduzeća isplati iznos od 30000 dinara, odgovorile su na potrebu. Važna je napomena da u vreme prikupljanja podataka implementacija ovih mera nije još započela.

Nisam otpuštala nikog, one su jako dugo sa mnom, od 20 godina pa do 2 godine, one koje su najskorije došle. Sve one su kao deo porodice. Moj mentalni sklop ne dozvoljava tako nešto, to je poslednje što bih uradila. Ja sam rekla da ću im platiti 2 plate minimalca a posle, šta bude - biće. Martovski sam isplatila, pare sam pozajmila, pozajmica osnivača za likvidnost. Meni to država neće pomoći, nego ću sada morati i doprinose za mart da platim, a onda treba da se prijavimo do 24.04. i onda će nam država to nekad platiti, a te doprinose ćemo nekada plaćati sledeće godine. Šta

će ljudi da rade do 15? Čute svi kod mene i čekaju k'o i svi ostali. Ja prva nemam rezervu sa 7 radnika. Ali imala sam gde da pozajmim, radnici danas zavise od svojih gazda i od toga kako oni doživljavaju sve ovo. Neki su kod drugih gazda morali odmah sporazumni raskid ugovora da potpišu. Onda će neki u kešu da dobiju, a drugi neće, a ni meni se ovo ne isplati u ovom trenutku, ali ja verujem da je to dobra odluka. Ne plaćam pun iznos plate za radnice. Samo minimalac, a treba mi oko 350000 din, a zamislite na 60000 da su stvarno prijavljeni? Ne bi mogla ta količina radnika. Kod mene rade 7 sati dnevno. Jer bih da budu srećne i zadovoljne moje radnice. Posao smo doveli do maksimuma, hajde sad na kvalitet života da mislimo. Nikada ih ne bih ostavila na cedilu. Vlasnica frizerskog salona iz Beograda, 8 zaposlenih

Ja imam 14 zaposlenih i nikog nisam otpustila, a nadam se da neću ni doći u tu situaciju. U ovih 26 godina rada, bilo je sličnih situacija, pa smo se izvlačili. Samo da se unormale svi elementi. Bilo bi mi strašno da otpustim nekog. Dogovorili smo se da idemo na minimalac jer je od 16.03. nastupila zabrana rada. Za april i maj nismo ništa prihodovali. Srećom, imali smo neku akumulaciju, a uzeću i ovo od države. Ipak, 14 porodica živi od mene, a od toga 4 samohrane majke. To nije naivno uopšte. Ali uz podršku supruga i svih ukućana, guramo, nije prvi put. Dogovorili smo se da probamo sve, da ne dignemo ruke. Vlasnica vrtića i dečijeg kluba, Beograd

Sreća je što sam ja konzervativno rasla i što sam „štekovala“ pare da imam uvek da moja firma može 6 meseci da živi bez ijednog klijenta. Ja to tako radim. Vlasnica konsultantskog preduzeća, Beograd

Ne razmišljam o smanjenju broja zaposlenih, ali sve je neizvesno. Znam da će ljudi tražiti svoj uplaćeni novac. Imam puno sad uplaćenih u maju. Ja ne znam da li će im se

pare vratiti. Svi se brane da su zakupili to što su kao zakupili. 18. maja imala sam aranžman za Kipar. Pitala sam koleginicu šta da radim jer agencija zadržava neki deo uplate po opštim uslovima putovanja, a oni će zadržati ceo deo za avio-karte ako otkazem, a ako ne otkazem, moram da čekam da avio -kompanija otkáže let, pa da tek tada ljudima vratim pare. Agencije mi vraćaju proceduralno pismo da u vanrednom stanju ne mogu ništa da kažu. Možda će biti vaučeri. Međutim, ljudi su platili sa popustom, pa neće moći da dobiju to što su platili za te iste pare. Ako si uplatio 10 dana u Grčkoj sa popustom na rane uplate, kada ti vrate, to će biti za 3 dana. Nema tu valorizacije da ti to isto dobiješ što si uplatio. Vlasnica turističke agencije iz Kragujevca

Mere koje je Vlada donela će mi značiti zbog moje zaposlene, a ja još uvek porodiljsko dobijam. Paralelno sam registrovala firmu i radila u jednom javnom preduzeću i 2017. sam prestala da radim tamo, a ušlo mi je 6 meseci iz tog perioda u obračun pa imam sada 33000 dinara mesečno, što je kao još dobro. Znače mi mere baš zbog moje zaposlene, jer baš bi mi bilo teško da ne mogu ništa da joj platim i da mora da ode. Vlasnica agencije za organizaciju događaja, Jazak

U uzorku su dve preduzetnice otpustile po jednog radnika, dok se jedna preduzetnica, koja radi u neformalnoj ekonomiji našla u nepovoljnoj situaciji jer je registrovana kao nezaposlena kod Nacionalne službe za zapošljavanje, ali je ostala potpuno bez prihoda.

Otpustili smo jednog zaposlenog. Zbog toga smo izgubili pravo na državnu pomoć za plate jer smo smanjili broj radnika. Taj jedan je otišao 15.03. pa je ispalo da ne može. Trebalo je da zaposlimo novog da bismo imali pravo, a nismo to znali. Zapravo ispada da oni poslodavci sa manje od 10 zaposlenih nikoga ne smeju da otpuste ili izgube, jer je to odmah ukupan

broj smanjuje za više od 10%. To nema smisla. Vlasnica turističke agencije iz Beograda.

15.2.8. Strategije preživljavanja

Bez obzira na sektor, glavna strategija preživljavanja koju sagovornice biraju je **strategija eksploatacije sopstvenih resursa**. Na kratak rok, troše se zalihe, tamo gde ih ima. Zalihe su uglavnom nastale odricanjem i štednjom, a usmerene su na opstanak preduzeća ili preduzetničke radnje ili agencije. Međutim, još je češći slučaj da zaliha nema i da se, **već na kraju prvog meseca krize, izlazi sa značajnim dugovima kao teretom** sa kojim se gleda u budućnost. **Zaduživanje je neformalno** kroz sopstvene mreže prijateljskih kontakata. **Vraćanje dugova**, tu je uglavnom veoma jasno opredeljenje, vršiće se **dodatnim radom tokom dužeg vremenskog perioda**. **Godišnji odmori su za većinu ispitanica već otpisani, a to nije prvi put**. Prema tome, žene u preduzetništvu će se **još manje nego ranije odmarati, manje će voditi računa o svom zdravlju i blagostanju i neće praviti one potrebne prekide u radu** kako bi obnovile energiju. **Borba za opstanak na tržištu vodi se erozijom sopstvenih resursa, samo trošenjem i urušavanjem svog zdravlja i blagostanja. Svaki sledeći šok potopiće većinu posmatranih biznisa i na desetine hiljada preduzeća, agencija i radnji poput njih**. Preduzetnice biraju da ne razmišljaju suviše o budućnosti, već su se svom snagom usmerile na sadašnji trenutak kada se posao budi. Tu pozitivnu energiju, oličenu u izrazu skoro mitskog samoohrabrenja usklikom „samo nek se radi, pa ćemo nekako”, one pokušavaju da pretoče u dobro poslovanje. Iako **nema racionalnog rešenja, nema ni mogućnosti za odustajanje**. Međutim, bilo bi dobro da postoji odgovor i u vezi sa **preko potrebnim pristupom dodatnim finansijama, kako za likvidnost pod uslovima koji su prihvatljivi, tako i za rast, ali i za promenu delatnosti tamo gde nema šanse za oporavak**.

Sada radim, pa je sve normalno. Vlasnica frizerskog salona iz Novog Sada

Ja sam pozitivac i ni od čega ne mogu pobeći. Kako bude, tako će biti. Šta sve možemo da istrpimo mi žene, eeee. Vlasnica kozmetičkog salona, Prijepolje

Ja ću se nekako izvući. Ne očekujem da će ići glatko ni brzo. Po ovome što vidim, moji putnici nisu uglavnom nervozni i veruju mi. Meni ljudi stvarno veruju. Uvek imam stare putnike, a stari dovedu nove i to je najbolje. Stvarno vredi ta reklama od usta do usta, po preporuci. Ali zato je meni jako važno da ih ne izneverim. Vlasnica turističke agencije iz Kragujevca

Sad imamo po jednu mušteriju, veliki je salon 100 m², sestra i ja možemo da radimo u isto vreme. Mušterije dolaze samo kad je zakazano. Sad je dobro. Prija mi da radim. Ja znam tačno koje mi žene kasne, pa ih zovem da ih molim da ne kasne. Vlasnica frizerskog salona iz Novog Sada

Firma ne radi. Bilo je dosta prilagođavanja za sve nas u kući. Sada je super. Neka je neizvesnost u smislu zdravlja, a posao, šta bude, biće. Nismo vezani ovim državnim merama koje su robovlasničke. Jer, u turizmu, ti ne možeš da sačuvaš radnike do kraja krize, a porezi su teret neverovatan ako se ne radi, ili se jako slabo radi. Posla nema, sa avio-kartama ćemo da vidimo kako ćemo proći. Ko će da plati te poteze. Za avio-saobraćaj, ja sam optimista, a za turizam nisam. Firma će možda morati da se okrene nekoj drugoj stvari. Ja gledam na to ovako, trgovci smo, pa smo trgovci. Naći ćemo nešto drugo da trgujemo. Relaksirana sam time da nemam omču oko vrata. Deca su nam u inostranstvu i sada smo sve četvoro zajedno, jer ćerke studiraju napolju, pa obično nisu tu. Vlasnica turističke agencije iz Beograda

Uskoro ću morati da počnem da radim, ne može više ovako. Materijal imam, sve sam naručila. I to mi je opterećenje. Vlasnica stomatološke ordinacije Prijepolje

Idem malo u nabavku. Odem do salona, uradim jednu ili dve mušterije zbog svog mentalnog zdravlja, ja sama sa mušterijom budem u salonu. Ja imam rukavice i masku i ona isto. Više se plašim redova u prodavnici nego mojih mušterija. Vlasnica frizerskog salona iz Beograda

Manji broj intervjuisanih preduzetnica razmatra alternativne biznis ideje, jer vide da se oporavak u njihovom sektoru neće desiti dovoljno brzo da bi one mogle da prežive, ili da žive dovoljno dobro od tog posla. Na primer, obe anketirane vlasnice turističkih agencija u Beogradu i u Kragujevcu kažu:

Ja sad pokušavam da dodatni posao uradim. Već godinama pokušavam da sebi obezbedim mašinu za štampanje i na majicama i šoljama, ali nisam do sada uspela. Sad ću u Fondaciji Ana i Vlade Divac da probam. Probam na sve strane, pa videćemo, gde uspe. Radila sam i projekat sa Privrednom komorom Srbije, stalno tražim dodatni posao i zbog prihoda i u paritetu sa ovim što radim. Imam agenciju u dve prostorije. Taman bi štampa mogla u jednoj prostoriji da bude, to mi je kompatibilno. Vlasnica turističke agencije iz Kragujevca

Za avio-saobraćaj, ja sam optimista, a za turizam nisam. Firma će možda morati da se okrene nekoj drugoj stvari. Ja gledam na to ovako: trgovci smo, pa smo trgovci. Naći ćemo nešto drugo da trgujemo. Relaksirana sam time da nemam omču oko vrata. Vlasnica turističke agencije iz Beograda

15.2.9. Budućnost je neizvesnost

Iako znaju da je strategija preživljavanja više rada za manje novca, preduzetnice brinu da li će i to biti dovoljno. Sve je neizvesno i sagovornice imaju osećaj da se budućnost u ovom trenutku ne može planirati. **Zabrinutost je velika i ostaviće traga ukoliko se ne osmisle dodatne olakšice. Preduzetnice više vole da**

znaju činjenice, ma kakve one bile, nego da im se servira slika sreće za koju znaju da nije realna.

Ja sam veoma velika pesimistkinja jer posledice su na svetskom nivou, a mi to obično naknadno doživimo, a prvo se pravimo da nam nije ništa. Svakoga od nas će problem zadesiti u nekom trenutku i mi ćemo doživeti ogromne posledice i zbog svetske krize i zbog izostanka razvoja. Sada je tek počelo, a ima tek da se razvija kriza. Osećam se kao da je sve neizvesno, moram da razmišljam o opstanku firme, a nemam sve indikatore koji mi ukazuju na to kako bi moglo da bude. Klijenti su mi već skinuli budžet, prepолоvili su ga, a sve radim sa firmama koje će sve biti u problemu. Velika je neizvesnost. Vlasnica konsultantskog preduzeća iz Beograda

Nedostatak posla, pa života, pa društva. Pedeset posto sam optimista, a pola nisam. Bojim se da će da krene opet na jesen i da će biti drugi krug. Da sačekamo jun, jul, ali ako ništa ne bude manje, plašim se da će opet. Užasno mi je ako ne stanemo na put tom virusu. Nezaposlenost mi teško pada i strah zbog dece. Za sebe se ne bojim, a za decu, da. Računam, nije to bitno toliko, ako se meni desi, desilo se. Ne plašim se da ću ja da se razbolim. Za decu se bojim. Preduzetnica u neformalnoj ekonomiji, Beograd

Optimistkinja sam jer sam ja zanatlija, ja nisam proizvodnja. Žena će doći i napraviće frizuru i platiće, jer nisu lošeg imovinskog stanja žene koje mi dođu i one hoće da odvoje pare. Vratitiće se pozajmljeno. Ne planiram da povisim cene kad ovo prođe, bilo bi me sramota. Vlasnica frizerskog salona iz Beograda

Kad ukinu vanredno stanje, ja bih krenula da radim, ali se plašim da se oni kod kojih radim plaše, pa neće da im dođem. Trebam ja njima svima sigurno, ali da li će hteti da dolazim iz autobusa gde je još sirovo? Pitanje je koliko

je sve to sređeno. Preduzetnica u neformalnoj ekonomiji

Ja sam generalno optimistkinja i verujem da će sve da se vrati u normalu, ali ne pre septembra. Da nisam našla alternativu i da nisam radila dva posla, ne znam kako bih živela. Izdržavam sve svoje ukućane, od mene oni zavise, baka i sin. Vlasnica agencije za organizovanje događaja koja sada radi distribuciju za proizvodnju sira, Jazak

Ljudi su malo već počeli da zovu, nadam se da uskoro krećemo sa radom. Vlasnica stomatološke ordinacije, Prijepolje

Kako počnem da radim, tako ću da vraćam pare. Moj je lokal, taj poslovni prostor, pa nije velika suma u pitanju, platiću retroaktivno, osećam se sigurno sa te strane. Platiću materijal koji nije plaćen, to moram prvo, da platim račune i polako. Ova godina je pukla u zaradi, ali tako je kako je. Vlasnica frizerskog salona iz Beograda

Sve smo redovno plaćali. Sad ćemo zapeti, pa ćemo raditi i nadoknadićemo. Tražićemo i pomoć države, značiće nam da pokrijemo troškove, jer smo paušalci. Čim skupim pare, plaćam porez. Nećemo da tražimo da plaćamo od januara 2021. Ništa nema kod nas na rate i na odloženo, mi sve odmah plaćamo kad imamo, kad nemamo, mi ne plaćamo. Sad već imamo to duplo plaćanje računa i doprinosa. To me opterećuje. Vlasnica frizerskog salona iz Novog Sada

Ja sam pre krize plaćala troškove, a sad ćerka plaća kiriju, stan, struju, a druga ćerka hranu, a ja ništa. Kredit za stan nam stoji. Moramo i da vratimo ćerki dug. Izašle bismo nas dve nekako na kraj, ali bolje je što je i ona (druga ćerka) tu. Preduzetnica u neformalnoj ekonomiji

Dažbine sad što treba da se plati 30000 neću možda odlagati plaćanje doprinosa, ali možda ću i morati, zbog doprinosa. Vlasnica stomatoloske ordinacije Prijepolje

Hoće da prolongiraju refundaciju, a država hoće da obaveže agenciju da mora da zadrži radnike, a svaki će predmet biti problem. Kao nemački model, da imaš dve godine pravo da ostvariš neko putovanje, a onda ako ne, tek onda će ti vratiti pare. Kad je agencija SAT propala pre dve godine, DDOR je morao da plati 600000 evra odštete za agenciju srednje veličine. Onda su napravili takve cene, nama su tražili 800000 dinara za jednu godinu. Sad treba oko 500000 RSD da bismo dobili polise za organizatore u vrednosti od 200000 do 400000 evra. Bar dve polise moraju po agenciji da se uplate jer mnogi su kupovali aranžmane u decembru a tebi do decembra traje polisa, znači mora dve. Vlasnica turističke agencije iz Beograda

Ja već imam ugovorenu otplatu poreza i doprinosa na rate iz prethodnog perioda. Tih 300000 dinara duga, plus redovna davanja, to je za mene ogromno. Ovo je verovatno kraj. Vlasnica galanterije u metalskom sektoru, Kraljevo

15.2.10. Šta treba da se desi pa da se preduzetnice obogate?

Ovo pitanje je prilično iznenadilo sve preduzetnice. To je, delom, zbog toga što se o preduzetništvu, a pogotovo **o ženskom preduzetništvu u Srbiji govori iz ugla samozapošljavanja, nužde i izostanka rasta u odnosu na početno stanje**. Veliki su veliki, a mali zauvek mali. Istovremeno, **pitanje o bogatstvu podstaklo je preduzetnice da razmišljaju o uspehu, da sanjaju**. Dve preduzetnice su se naknadno javile da kažu da ih je to pitanje pomerilo i podstaklo ih da prave planove.

Imam nekoliko poslovnih ideja i, ako ih sve realizujem, obogaćiću se. Probaću i kredit da dignem. Tim bilding centar na Fruškoj gori mi je ideja. U staroj porodičnoj kući, gde nam je farma i životinje, hoću agrotruzizam da razvijam, da mogu stranci i svoj sir da naprave. Vlasnica agencije za organizovanje događaja, Jazak

Trudim se već 26 godina da se obogatim, ali ne mogu. Mi davaoci usluga i svi zaposleni smo svesni da živimo po standardima proseka Evrope, a da su nam plate jako male. Mi smo mali i mikro u mojoj branši i volimo svoj posao. Meni je najveća satisfakcija kada vidim svoje devojke i momke koji me sreću po gradu i kažu: „Bilo mi je najlepše dok smo bili u vrtiću”. Kažu: „Bili smo zaboravili na taj period, pa nam se odjednom vratio kao srećan”. Ili, sada dovode svoju decu oni koji su ranije dolazili kod nas. I moja je ćerka u tom poslu. Završava psihologiju, baviće se problemima i potrebama porodice. Mi smo kao društvo od jedne tradicionalno vaspitane porodice morali da preskočimo sve one etape da bismo prešli u milenijalce gde se po ceo dan radi. Potrebna je pomoć roditeljima. Svako drugo dete nam ima poremećaj u govoru. Ja sam na taj način jako bogata žena što sam tu za njih i rastemo sa njima. Vlasnica vrtića i dečijeg kluba, Beograd

Možda jednog dana. Fale mi velika obrtna sredstva. Moram mnogo baš da uložim da bih zaradila. Ja ovo znam da radim: ja sam dobavljač i vozač i modelar i šifre i deklaracije radim. Što se rada tiče, sve sam odradila. Vlasnica tekstilne proizvodnje iz Novog Pazara

Šta bi trebalo da se desi pa da se ja obogatim? Trebalo bi da odem u neku drugu državu. Ali, ja o tome ne maštam. Imala sam faze kad nisam imala i kad sam imala jako mnogo. Ja sam izbegla iz Mostara. Kad sam imala puno, bila sam u braku i bila sam najnesrećnija. Samo da je mir u glavi, pa ćemo lako. Vlasnica frizerskog salona iz Novog Sada

Ja ne znam šta znači obogatiti se u Srbiji. Nemam ja problem, imam svoje zalihe, ali nema logike da potrošim sve ono što sam zaradila. Mnogo ljudi kupuje samostalno putovanja, agencije ispadaju polako. Sad je stvar u ekonomskoj logici. Šta kada bi trebalo delatnost da postoji, ja sam optimista za avio, ali nećemo ni tu svi preživeti. Možda će Grčka da proradi, ali ne pre septembra ili oktobra. Individualna putovanja, svi se plaše da idu pre jeseni. Ja sam se sad odmorila. Zbog posla. Ne znaš odakle će da duva vetar. Vlasnica turističke agencije iz Beograda

Nije moguće bogaćenje kod nas, može lep život, to je to. Ja čak ni ne školujem dete koje je na masteru, nego deda, a mogu drugom detetu da platim engleski i sport i to je to. Kupila sam stan na kredit, živim kao prosečna osoba, kupujem knjige, idem u pozorište i sl. Morala bih više salona da imam da bih više zaradila, a onda bi se izgubilo ono što ja potenciram, a to je da ja tu provodim 7 sati dnevno i da treba da mi bude lepo. Mogu da zarade oni koji nadograđuju kosu, a od zanata ne može bogatstvo. Ne znam da li će ove godine mog mora biti. Ako bismo radili u junu, možda bude nešto skromno, manji broj dana. Vlasnica frizerskog salona iz Beograda

Da sam u većem gradu i da mogu da naplatim svoju uslugu, bila bih bogatija. Srbija je siromašna, tu smo slični, negde se plaća malo više. Na primer, isti tretman istim proizvodom u Nemačkoj košta 250 evra, u Beogradu 50 evra, a kod mene 3000 din. Kod njih u Nemačkoj ima i olakšica. Dobro, skuplji je život tamo, ali mala sredina me definitivno koči. Vlasnica kozmetičkog salona iz Prijepolja

Otkud znam, nisam nikad razmišljala o bogaćenju. Vlasnica PG, Sefkerin

Mi smo već bili dosta dobri, ovo je samo povećalo promet. Vlasnica proizvodnje radne odeće i zaštitne opreme

Trebalo bi da država ceni zanate. Vlasnica galanterije u metalnom sektoru, Kraljevo

15.2.11. Ekonomske mere nisu loše, ali preovlađuje sumnja u realizaciju i nedostaje poverenje u državu

Sagovornice su sve bile obavestene o merama koje je Vlada donela kako bi olakšala teret negativnih ekonomskih posledica na mikro i mala preduzeća u Srbiji. Različite preduzetnice, u zavisnosti od sektora, broja zaposlenih i procene trendova, različito vide značaj ovih mera. Saglasnost ispitanica postoji u vezi sa **merom plaćanja minimalne zarade tokom tri meseca za svakog zaposlenog**.

Učesnice u intervjuima uglavnom misle da su **mere za podršku mikro i malim preduzećima dobre i da, bar delom, odgovaraju njihovim potrebama**. Međutim, preduzetnice ne veruju da će se ove mere i ostvariti na način na koji su najavljene. Kada su u pitanju mere koje se odnose na odlaganje plaćanja dažbina do januara 2021. godine, preduzetnice će, u većini, **nastojati da svoje obaveze izmire što pre**. Kažu da to nije olakšica koja im zaista smanjuje teret, jer ne očekuju da u 2021. imaju dodatne prihode iz kojih bi plaćale zaostale i redovne dažbine. Preduzetnice uglavnom razmišljaju na način na koji se tradicionalno raspolaže i kućnim budžetom: **prvo se plate obaveze, pa se onda raspolaže ostatkom**. Iskustvo uči preduzetnice da značajni privredni akteri rade upravo suprotno i da **kod nas veliki bolje prolaze jer oni kasne sa uplatama, pa se njima i oprost**.

Generalno, **anketirane preduzetnice ne veruju mnogo državi**. One tvrde da **mere počinju da se implementiraju relativno kasno**, sumnjaju da će se implementirati **nedosledno i selektivno**. **Kada su u pitanju krediti**, boje se da će pravila **da se menjaju u toku sprovođenja**. Zato, većina anketiranih **neće ni da se prijavi za kredit, iako misle da su navedeni uslovi veoma povoljni**.

Šta god mogu od mera da koristim, ja ću se prijaviti, bar nešto da mi država pokrije.

Doprinose ako mogu odloženo, super, mada ću se ja truditi što pre to da platim. Ja njima to nešto ne verujem. Prvo su zakasnili, a mi ćemo biti ostavljeni sebi, a neko će uzeti kajmak, evo samo ovo što sam ja pozajmila i platila za plate, a sada moram i doprinose. Prvo, da su na vreme uradili, da nisi morao ti sam sve da odradiš, za dobrobit onih koji rade kod tebe. Sad kao mogućnost postoji, ali ne možeš da je iskoristiš. Kod nas je uvek tako, to je ono kao kada plaćaš ti na vreme struju ili infostan, a onaj ko ne plati 5 godina, na kraju manje plati nego ti, ili ne plati ništa. Opet se isto ponašaju prema onima koji su savesni. Oni nadrljaju. Da si odmah rekao: „Ne otpuštaj, biće nadoknađeno, bićete nagrađeni!”, pa da znamo. Vlasnica frizerskog salona iz Beograda

Meni su ove mere sasvim korektne, značiće dosta preduzetnicima, bar onima koji imaju radnike, a moji roditelji imaju 5 radnika. Kredite mislim da oni neće uzimati, a neću ni ja. Vlasnica stomatološke ordinacije iz Prijepolja

Igrom slučaja, čovek koji nam je prijavljivao radnike zaboravio je da prijavi radnike, jer smo mi privremeno zatvorili firmu, rekli smo mu da prijavi 1.04. firmu a on kaže da je zaboravio radnike i tek je 13. aprila to uradio. Zato ništa nećemo imati od državne pomoći, a baš bi nam značilo. Moratorijum na doprinose, eto ni to ne možemo. Igraonica nije baš toliko profitabilna, sad imamo oko 3000 ili 4000 evra dugove, pa ako bismo uzeli kredit, onda dugove da vraćamo dugovima, ne znam da li se to isplati. Doprinosi su nam ogromni. Vlasnica igraonice iz Prijepolja

Značiće mi plata od države, to mi je knjigovođa tražio, a uzeću i kredit za obrtna sredstva. Sto evra će mi isto značiti. Mala je naša zemlja i mere su dobre. Uboli su pravu stvar. Pomoći će nam dosta i građanima i poslovima. Ima porodica kojima znači i ne znam kako da odvoje kome treba a kome ne treba, mislim da je dobro ovako. Možda ipak samo

treba da se pojača socijali, to jest onima koji već primaju pomoć da se da više. Za biznise ne znam kako treba, sve je ukočilo baš. Kako ćemo da se izvučemo, ja ne znam, ali ja sam optimista. Vlasnica tekstilne proizvodnje iz Novog Pazara

Privredne mere, evo to da kažem - sledeća godina se kreće u minusu, jer na poreze i doprinose imamo još i dodatne rate iz ove godine u kojoj je još pitanje ko će preživeti. Što se mera tiče, odgovaraju mi te plate. To je važno. Ne odgovara mi to što nisu otpisali poreze i doprinose pa sad to moraš da nađeš načina da platiš. Onda, PDV se redovno plaća 15. A ništa oko našeg zahteva da se olakša tako što će se platiti po realizaciji. Stalno sam na Zoomu sa kolegama, stalne su razmene mišljenja. Idealno bi nam bilo da su se oprostili sa tim parama za poreze i doprinose. Ove plate su jako kasno predvideli da daju. Trebalo bi u aprilu za mart. Šta ti čekaš? Vrlo je diskutabilno. Mislim da smo mi nemoćni. Mi plaćamo jako veliki iznos poreza i doprinosa. Želimo veće penzije, ali mi plaćamo velike namete. Čemu to vodi? Evo ovi krediti, traže žiranta koji je zaposlen na neodređeno vreme u državnoj firmi! lako idu i menice i sve druge garancije?! Eto toliko o povoljnim kreditima! Ti forsiraš privatni sektor jer je to tebi dobar izvor prihoda. To je stvarno iz banke informacija. Vlasnica turističke agencije iz Kragujevca

Znače mere i kao moralna podrška. Koristimo onu meru dohotka od 30000. Kredite nećemo da koristimo, a ni moratorijum na plaćanje poreza i doprinosa nećemo. Vlasnica proizvodnje radne odeće i zaštitne opreme iz Nove Varoši

Mislim da je dosta dobro ovo za poreze i za plate što je država usvojila kao mere. Međutim, ono što je meni problem je likvidnost, a za kredite, ja ne verujem državi. Nisam sigurna da se uslovi neće promeniti za godinu dana. Država ima moje ogromno nepoverenje. Po

sto evra svima je besmisleno, a sada je još besmislenije da se mi kao javljamo, da tražimo. I zbog toga ja ništa njima ne verujem. Čak i kada donesu nešto dobro, ja nemam poverenja da će da odrade. Mislim da je 4000 dinara penzionerima populistička mera. A ovo je skandal koji uliva apsolutno nepoverenje. Znači, ako se zaletiš ne znaš kako ćeš da prođeš. Mi ćemo jako osetiti kao sve što smo osetili kada je kriza globalna. Ja ću da se prijavim i za 100 evra, pa ću ja da dam kome ja hoću. To ako uspem da se javim u kol centar ali ni to ne verujem. Ništa im ne verujem. Što manje sa državom da imam posla. Vlasnica konsultantskog preduzeća iz Beograda

Meni ništa njihovo ne znači, ja ništa nikad nisam dobila od države i ništa mi ni ne treba, ništa ne očekujem. Ja ne verujem da će biti išta od toga isplaćeno. Knjigovođa mi je rekla ako imam jedan račun u banci, automatski se odobravaju 3 plate, ali ja ne znam kako, ako nije oročena plata, kada će biti. Ja to uopšte ne verujem. Sto evra me više nervira nego što mi znači. Ja to ne razumem, imamo socijalno ugrožene porodice koje ne mogu da se pokrpe. Zašto se njima ne da više? Deluje da su krediti povoljni, ali ja neću uzimati jer je priroda mog posla takva da nema opreme, pa nema ni potrebe. Advokatkinja, Prijepolje

Za zaposlenu hoću 30000 minimalac i njoj i meni da tražim. Njeni doprinosu su 12000, moram njoj platu da dam, a ja, nigde nisam. Nisam firmu htela da stavim na stend baj. Krediti ne. Ja sam već u kreditu. Kad sam se razvela, sve sam bivšem mužu vratila, nisam ništa htela od njega. Izašla sam iz lokala gde je on bio vlasnik, ja sam se vratila kod roditelja. I sad imam kredit. Vlasnica kozmetičkog salona iz Prijepolja

To vam je hodanje po žiletu. Uzmete, ali ulazite u dužničku krizu. Ovo nije predvidivo. Kredit ako uzmem, neću odlagati poreze i

doprinosu, jer to mi je onda treći namet. Možda je najbolje tih 30000 po radniku dopuna, plus kredit i da sve funkcionira kako treba. Zakup prostora su mi sve naplatili u punoj ceni, a ja ga plaćam 4000 evra mesečno i sad imam tekuća i zaostala druga plaćanja. Vlasnica vrtića i dečijeg kluba, Beograd

Preduzetnice misle da su mere koje se odnose na penzionere i penzionerke (jednokratni iznos od 4000 dinara) i punoletne građane i građanke (dinarska protivvrednost od 100 evra jednokratno svima koji se prijave) populističke i da bi bilo bolje da je ove pare usmeren na podršku najugroženijim grupama ili onima koji već primaju socijalnu pomoć. Ipak, preduzetnice će se prijaviti da koriste ova sredstva jer misle da će **političari svejedno „pokupiti kajmak“ što su te mere doneli, pa je onda bolje da ih građani i građanke makar iskoriste.**

15.2.12. Podrška koja nedostaje

Potreban je otpis poreza i doprinosa za 3 meseca. PDV treba da se plaća nakon realizacije. Ovi turistički vaučeri za otkazana putovanja ne piju vodu. Pomoglo bi kada bi, za uplaćene iznose, vratili ljudima novac, jer samo tako možemo da zadržimo poverenje. Ponudiš da vratiš, ili vaučer. Ako su hteli da putuju u maju, možda bi išli u avgustu ili septembru ako mogu isto da dobiju. Verujem ja i od druge polovine juna da će moći da se ide. Zbunjena sam i informacijom da neki hoteli neće biti otvoreni ove godine. Dobro i dugo radim. Preporučuju me i poznaju me. Oni svi imaju ovaj jedan jedini telefon koji imam. Ima nas puno turističkih agencija, sve je manji procenat provizije koji veliki organizatori daju agencijama. Oni direktne popuste daju putnicima, nekorektno je tržište. Ako ih zoveš direktno daju ti 10% nižu cenu, a tih 10% je naša provizija i to nema šanse da se promeni. Morala bi velika selekcija da se

napravi, a ljudi idu trbuhom za kruhom. Vlasnica turističke agencije iz Kragujevca

Na mene Vlada nije mislila. Ja sam na birou, nisam prijavljena nigde da radim. Ništa ne pričaju za nezaposlene. Kako ih računaju, po firmama, ili sa biroa? Mi ništa nećemo dobiti. Navodno tih 100 evra. To nećemo mi ni da vidimo. To je glupost. Pa odakle mu? Ne znam ni meni da li će to mnogo da znači. Šta mi znači, ako sam izgubila 1000, a uzeću 100? Preduzetnica u neformalnoj ekonomiji iz Beograda

U martu je Yuta tražila šta je tražila, a tražili su da se porezi ne plate, da se pomogne injekcijama bespovratnih sredstava. Kako ćemo zaraditi za otplatu kredita? Ne znamo ni šta će nam biti delatnost. Moraš da smisliš novu ideju. Mi nećemo dobiti odlaganje doprinosa ako firma ne radi, to je zamazivanje očiju jer tri meseca proleti, a radnike do kraja oktobra moraš da zadržiš. Zamisli 20 ljudi, a po 18000 su porezi i doprinosi za minimalac. Pa kako to da zaradiš ako ne radiš? Ako ipak smanjiš broj radnika, moraš sve pare da vratiš, a odakle da vratiš, dao si radnicima, a sve moraš da vratiš i to sa kamatom i još ti ide kazna. A ako radnik ode sam, ili sporazumno, ti moraš drugog da nađeš. Ako daš drugom posao, firme do 10 ne mogu nijednog da smanje. Mali, dakle, nemaju prostora za smanjenje, ni za jednog. Mi imamo naš prostor i to je velika stvar. Imaš neke troškove, a kad smanjiš broj radnika, nekako ćeš, a kad krene da raste posao, zaposlićeš radnike. Poštenije je i prema ljudima. Ako od juna ide na biro, 6 meseci država neka im da pare. A oni kažu, nemojte otpuštati, nego ako mora, kažu neka ide sporazumno, a onda ne plaća država radniku ništa. Sebe dakle štite, a ne radnike. Vlasnica turističke agencije iz Beograda

Ja bih videla da ono što je zdravo u privredi podržim da sam na njihovom mestu. Vidiš koliko ljudi živi od posla, kakve su šanse za razvoj, a

ne bih svima isto. Meni se čini da treba da se cilja. Ko ima šansu, njima bih više pomogla. I konsultante bih, naravno, podržala jer mogu da doprinesu razvoju društva, realno. Sad je glavna stvar promišljati i pratiti šta se dešava i biti fleksibilan i adaptibilan. Ja ne bih sve iz realnih izvora dala na populizam. Pomagala bih zdravima u privredi. Treba da se otčepi tržište. Da se malima pruži veća šansa da rastu. Na primer, kredit ovaj je dobar. Ali on je za likvidnost, nije za razvoj. Tako nešto bi moglo i za razvoj, pa da mogu da kupim prostor npr. to bi mi značilo. Vlasnica konsultantskog preduzeća iz Beograda

Samo da me oslobode grejanja, ili struje. Da skinem doprinose sa sebe, makar te račune što mi već stoje, ja sam u minusu kako god okreneš. Ali ja sam baš realna. Sad da zatvorim, gde bih i šta? Rata za kredit mi je 158 evra. Alimentacija je 100 evra. I sad, pola godine moram raditi da to sve vratim. Na odmor nisam išla ni prošle godine, a neću ni ove. Nema ništa od toga. I 100 evra će mi značiti. To je za dva puta u prodavnicu, ali opet znači svaki dinar. Ne isplati mi se da tražim prebacivanje doprinosa na 2021. Kiriju već dugujem, možda ću ipak morati ako ne uspem da se iščupam, ali nema šanse da to odjednom isplatim. Ja bih to izgurala za 3 ili 4 meseca kada bi se sve vratilo u normalu. Ali da li će? Vlasnica kozmetičkog salona iz Prijepolja

Mi smo, kao struka, ukazali šta bi bilo po nama idealno. Dali smo čistu računicu, ali nismo naišli na razumevanje. Privatne predškolske ustanove su rekly da Grad treba da nastavi da uplaćuju minimum refundacije, a da se mi obavežemo da dajemo plate zaposlenima i da plaćamo doprinose dok traje kriza. Ako je 80% refundacije oko 20000 dinara, mi bismo 63% od tog iznosa već vraćali državi, ne bi bilo zastoja, ne bi bilo dugova, ne bi bilo potrebe za ovih 30000 dinara po zaposlenom. Svi bismo bili na nuli, ali ne bi bilo dugovanja, ne bi bilo kredita,

ne bi došlo do zatvaranja. Masa će zatvoriti. Mi se redovno konsultujemo, ljudi su na ivici. Vlasnica vrtića i dečijeg kluba, Beograd

15.2.13. Kriza kao šansa?

Preduzetnice su odgovarale na pitanje da li ima nečega korisnog i dobrog u krizi za njih lično ili za društvo.

Ja sada razmišljam, a napraviću procenu u naredne dve nedelje da vidim da li mogu kredit da povučem pa da vidim kako stoji i da onda idem u razvoj. Rešila sam da idem dalje, da uspem, preuzeću rizik neki. Vlasnica konsultantskog preduzeća iz Beograda

Mi smo svi u kontaktu, meni ovo nije socijalna nego fizička distanca, jer mi smo sada više umreženi nego pre. Zaista mi je odgovaralo da budem sama sa sobom i da mnoge stvari raščistim. Ima i koristi i od ove nesreće, samo nek smo zdravi. Vlasnica turističke agencije iz Kragujevca

Da nije bilo krize, sigurno se ne bi porodice zbližile. Svi smo stalno u kući. Sa roditeljima se viđam. Oni blizu stanuju. Sa prijateljima ne. Oni mi nedostaju, ali će to sve proći. Na odmor ne znam da li ću moći da idem, a i trudna sam. Na kontrole sam redovno išla i to u državnu ustanovu sam išla, bez problema. Bila sam već dva puta tokom ovog vanrednog stanja. Vlasnica stomatološke ordinacije iz Prijepolja

Jako mnogo imam ideja i razmišljam o drugim stvarima kad ne razmišljam o tome da će mi neko pomoći. Mene je oslobodilo to što ništa od države ne očekujem. Vlasnica turističke agencije iz Beograda

Ništa mi se još nije kristalisalo, moj posao je prilično lepo vođen i dobro sam organizovana. Imam 25m² prostora, a 7 radnika i ja, mi svi radimo, maksimalna je iskorišćenost kapaciteta. Razmišljam da se širim, ista će biti količina

posla, a možda lošiji kvalitet mog života i života mojih radnika. Cilj mi je da radimo što manje, a da imamo iste pare. Taman smo svoju filozofiju uhodali i eto sad, opet preživljavanje. Vlasnica frizerskog salona iz Beograda

Što se moje firme tiče, jedino što je prodaja onlajn sada malo razrađena. Devojčice kupuju onlajn. Sama sam se naučila i tome, ali to može bolje i pomoglo bi mi da to znam, mada se ja snalazim koliko mogu. Imam 37 godina a firma radi od 2014. Pre toga sam bila konstruktor odeće. Rekla sam sebi ako sam tamo za drugog radila 8 sati, ovde mogu 24h. Radim stalno. Vlasnica tekstilne proizvodnje iz Novog Pazara

Za mene i moju porodicu ima puno toga dobrog. Moj brat je napravio niz loših finansijskih poteza koje sam ja preuzela na sebe. On se reorganizovao, počeo je da radi i svi bolje radimo. Još i ljubav da proradi. Ljubav je katastrofa, ništa već jako dugo. Stalno neki ludaci, ne znam da li tako zračim pa privlačim, ali samo neki kreteni preko Fejsbuka. Inače, ljudi se sad malo vraćaju mentalno u normalu u ovoj krizi, a bili su izgubili emocije skroz. Sada malo kao da su se prizvali, sve je bilo instant, samo trči, radi. Vlasnica agencije za organizaciju događaja, Jazak

Ja sam uvek optimista. Mi moramo da živimo sa situacijom u kojoj se nađemo. Ne može da zamre posao. Bićemo malo drugačiji i prema sebi i prema drugima kada sve ovo prođe. Više ćemo poštovati pravilo da ne dovodimo decu ako su slinava. Poslodavci će imati malo više sluha za majke sa decom. Vide valjda i sami, ako se stvari puste niz vodu, loši su rezultati. Smatram da svaka struka mora maksimum od sebe da da. Vlasnica vrtića i dečijeg kluba, Beograd

Videla sam inicijativu lepu, a nema veze sa ovom krizom, mada malo i ima, jer sada još više to ima smisla, da sledeće godine udžbenici budu besplatni, eto to podržavam. Ne mora možda ni

besplatno, nego da budu elektronski, jer vidim da deca to baš vole. Pokazalo se da može sve elektronski da funkcioniše. Ne moramo lično da idemo, mogu i digitalizovane usluge. To bi bilo dobro da ostane. Advokatkinja, Prijepolje

Dobro je što sam dosta sa suprugom, a inače se nismo viđali. Posvetila sam se naučno-istraživačkom radu, odmornija sam, a pre sam radila po 10 do 12 sati dnevno. Da smo dobili pomoć od države – bilo bi nam super, ali nismo. Ova pomoć bi mnogo stvarno značila svima i baš je dobro zamišljena, ali eto ne mogu svi da dobiju. Trebalo bi da oprostite i nama koji smo odjavili radnike i trebalo bi da nam izađu u susret zbog dan-dva kašnjenja. Olakšice za kiriju bi mi mnogo značile. Grejanje puno plaćamo, a kada bi bar za dva meseca moglo na odloženo da se plaća, to bi mi značilo. Sačekaćemo da vidimo za molbu i ako odobre, možda nastavimo da radimo, a ako ne, ne znam kako ćemo. Muž i ja smo doneli odluku da pravimo bebu sada tokom vanrednog stanja. Vlasnica igraonice iz Prijepolja

Bila sam sa svojim detetom, to vreme kod kuće mi je trebalo. Psihički sam se povratila. Radi se meni sada, ali nema toliko posla i sad mi je već psihičko opterećenje kako ću finansijski da izguram. Nisam zvala mušterije. One me znaju i znaju moj kvalitet, a neću da zivkam žene. Ako imaju novca, javiće se. Vlasnica kozmetičkog salona iz Prijepolja

Mi sad hoćemo i da šaljemo špargle kurirskom službom, ali su loši komentari na tu uslugu. Kažu da ne paze na robu, a i da su povećali cene jako. Dobro je što smo se u poslu prilagodili, a privatno smo videli da može da se živi i kad se malo uspori. Ja imam baš gust raspored, pa mi je prijalo. Vlasnica PG iz Sefkerina

Iz svake ružne situacije od 1994. otkako postojimo, vi nađete nešto dobro. Recimo, malo više odgovornosti prema sopstvenom zdravlju, jer to nam je stvarno nedostajalo. Ako ništa

drugo, počeli smo o tome da razmišljamo. To je jedna od najvećih dobiti. Suprug i ja smo shvatili da imamo isuviše energije iako smo u godinama,

da bi nam životarenje bilo dovoljno. Vlasnica vrtića i dečijeg kluba iz Beograda

15.3. Zaključci - preduzetnice

- ➔ Sve anketirane preduzetnice koje su različitih godina, rade u različitim sektorima, dolaze iz raznih gradova, razlikuju im se uslovi stanovanja i porodični statusi, povezuje jedno **zajedničko žensko preduzetničko iskustvo iz vremena pre pandemije**: one su **preumorne, preopterećene, prezauzete i prenapregnute**. Zato je usporavanje, pa čak i potpuni zastoj do koga je došlo usled vanrednog stanja, preduzetnicama dobrodošlo. One su se **prvi put u više godina naspavale, odmorile i usporile**.
- ➔ Tokom tog perioda zaustavljanja koji je trajao oko dve nedelje, **preduzetnice su blokirale strahove u vezi sa poslovanjem i svu pažnju usmerile na brigu o porodici, kući, zdravlju i organizaciji uslova života u vanrednom stanju**. Dodatni poslovi u kući u tom periodu im nisu teško padali. Organizaciju nabavke maski i rukavica, sredstava za dezinfekciju i hrane nisu doživele kao preveliki stres. U sećanju je ostala činjenica da su, **prvi put u više godina, imale vremena da porodično ručaju, da pomažu deci u vezi sa školskim obavezama, da zajedno gledaju filmove, da čitaju**.
- ➔ Međutim, nakon perioda od dve nedelje kada im je posao bio u drugom planu, došlo je do **preusmeravanje pažnje na materijalni status porodice, na poslovanje i na obaveze koje su počele da pristižu, u potpunom raskoraku sa prihodima**. Manji broj sagovornica imao je **ušteđevinu i zalihe koje su pomogle u premošćavanju krize**. Tamo gde postoje, te su zalihe veoma ograničene, a njihova je osnovna **svrha bila da preduzetnicama daju osećaj sigurnosti, da smanje ranjivost od neizvesnosti i šokova na tržištu**. Paralelno sa trošenjem ušteđenog **raste briga i anksioznost preduzetnica**. Pored ušteđevine, preduzetnice su se oslonile na **pozajmice od prijateljica i prijatelja**.
- ➔ Većina anketiranih preduzetnica iz prvih 45 dana vanrednog stanja **izlazi u dugovima**. Ti dugovi su nagomilani zbog **neplaćenih zakupnina za poslovni prostor, plata i doprinosa za zaposlene, nabavke materijala, a u nekim slučajevima i mesečnih rata za otplatu kredita**. Dugovi koji nastavljaju da se gomilaju dok posao stagnira ozbiljno ugrožavaju **likvidnost anketiranih preduzetnica**, pa neke od njih razmišljaju **da li da nastave da rade**. Ipak, većina ispitanica će pokušati da se i dalje bori, delom zato što veruju da će **strategija štednje uz pojačan rad vremenom dati rezultat**, a dobrim delom i zato što nemaju izbora jer je **za bilo kakav zaokret potreban kapital**.
- ➔ Preduzetnicama su **sopstveno vreme i rad glavni resursi**. Osnovna **strategija preživljavanja je da se uloži dodatni rad, a da se smanje troškovi** kako bi se dugovi što pre vratili. Manji je broj preduzetnica koje **razmišljaju o promeni biznis modela ili o promeni delatnosti**.

- Dodatni poslovi u vezi sa održavanjem higijene, dezinfekcijom i pranjem različito su raspoređeni u različitim domaćinstvima. Najčešće, **ove poslove obavljaju same preduzetnice**, ponekad im u obavljaju tih poslova **pomažu majke ili ćerke**, a **ređe muževi**. **Sinovi nikada nisu pominjani kao učesnici u kućnim poslovima**.

15.4. Preporuke - preduzetnice

- Ekonomske mere Vlade nisu dizajnirane tako da precizno pogađaju rodno zasnovane razlike u situacijama u kojima se nalaze preduzetnice i preduzetnici. Ipak, zbog činjenice da su mere delom usmerene i na mikro i mala preduzeća, one obuhvataju i veliki broj ženskih preduzeća i preduzetnica, ali ne saniraju u dovoljnoj meri štetu koja je u njihovom poslovanju nastala.
- Ekonomske mere koje su usmerene na mikro i mala preduzeća predstavljaju valjan pokušaj odgovora na hronični problem likvidnosti koji dodatno pogađa ženska preduzeća i preduzetnice koje raspolazu manjom količinom kapitala, a često posluju u sektoru usluga koji je posebno pogođen pandemijom. Međutim, ove mere, nažalost, **neće biti dovoljne da se očuvaju od potonuća preduzeća, agencije i radnje čije su vlasnice žene**. Biće potrebne dodatne ciljane mere kojima se neutrališe negativan uticaj skupljenog tržišta a nagomilanih obaveza. Jedina brza i zdrava mera je otpis dugova za poreze i doprinose, **posebno u onim delatnostima koje su imale zabranu obavljanja delatnosti**, i **gde prebacivanje na rad od kuće nije bio moguće** kao u nekim drugim sektorima.
- Pored preživljavanja, važno je da se obezbedi i rast ženskih preduzeća, agencija i radnji. Postoje ženski biznisi koji su na zdravim nogama, ali i dalje nemaju adekvatan pristup finansijama i soft programima za podršku rastu. Važno je da se takvi program i **krediti za razvoj preduzeća pod uslovima koje tržište može da podnese** nađu u ponudi što pre. Jedan od načina na koje preduzeća u sektoru usluga najbrže mogu da rastu jeste kreditiranje **kupovine sopstvenog prostora, uz garancije koje preduzetnice mogu da iznesu**. Na ovaj se način smanjuje ranjivost od šokova na tržištu i obezbeđuje stabilnost u poslovanju. Pored finansiranja rasta, neophodne su nove veštine, znanja i podrška za rast. **Širenje na onlajn poslovanje i usluge svakako treba da bude podržano i za veći broj ženskih preduzeća i preduzetnica**.
- Podrška je potrebna i **preduzeticama koje će hteti ili biti prinuđene da promene delatnost** jer delatnost u kojoj trenutno rade zamire. **Re-start program** trebalo bi da kombinuje podršku razvoju novih poslovnih ideja na osnovu pregleda trendova uz motivacionu podršku za preduzetnice koje se osećaju loše zato što, uprkos velikom trudu, njihov posao stagnira ili nazaduje. Programi druge šanse za preduzetnike inače nedostaju u našem okruženju, a sada će tražnja za takvim programima dodatno rasti zbog posledica pandemije.
- **Naplata PDV-a po realizaciji** bi značajno olakšala poslovanje za veliki broj preduzetnika i preduzetnica koji imaju poteškoća sa naplatom i likvidnošću.

- **Sektorska pomoć trebalo bi da se razvija u saradnji sa udruženjima preduzetnika i preduzetnica koji u datom sektoru rade, kao i u saradnji sa ekspertima za različite oblasti, uključujući i rodnu ravnopravnost.** Trebalo bi izraditi instrumente koji bi u budućnosti, u nekim novim ili sličnim situacijama mogli odmah da se aktiviraju, a gde bi se paketi podrške razlikovali od sektora do sektora, na osnovu ovog iskustva koje postoji iz COVID-19 pandemije.
- Država je **propustila šansu da tokom vanrednog stanja organizuje kampanju za pravednu raspodelu neplaćenih kućnih poslova.** Iako su mere zaštite zdravlja, naravno, bile prioritet u periodu vanrednog stanja, ono je trajalo dovoljno dugo da se moglo iskoristiti kao vreme veće otvorenosti stanovništva za poruke koje upućuju državni organi. U širem smislu, fer raspodela kućnih poslova takođe doprinosi zdravlju stanovništva. Period nakon vanrednog stanja svakako treba da se iskoristi za aktivan rad na **očuvanju zdravlja žena u preduzetništvu jer su one izložene velikom stresu, nesigurnosti i ogromnoj količini rada.**
- **Mere podrške kojima će se zaista održivo smanjiti neformalna ekonomija od velikog su značaja.** Neformalna ekonomija čini veliki procenat BDP-a. **Preduzetnici i preduzetnice u neformalnoj ekonomiji posebno su pogođeni, nisu obuhvaćeni merama.** Podrška od 100 evra neće pružiti adekvatan odgovor na ovaj problem. Zbog značajnog udela neformalne ekonomije, važno je da ova grupa ekonomskih aktera ne bude izostavljena u šansama za oporavak.

16. BIBLIOGRAFIJA

1. *Analiza mera odstupanja od ljudskih i manjinskih prava tokom vanrednog stanja u Republici Srbiji izazvanog epidemijom zarazne bolesti COVID-19, A 11* – Inicijative za ekonomska i socijalna prava.
2. *Anketa o radnoj snazi*, Republički zavod za statistiku, 2019. <https://publikacije.stat.gov.rs/G2020/Pdf/G20205658.pdf>
3. *APR u brojkama*, Republika Srbija, Agencija za privredne registre, <https://www.apr.gov.rs/%D0%BF%D0%BE%D1%87%D0%B5%D1%82%D0%BD%D0%B0.3.html>
4. Baćanović V., *Rodna analiza uticaja poplava u Srbiji*, Misija OEBS-a u Srbiji, 2014.
5. Beker K., *Izveštaj o položaju žena na selu u Srbiji*, Beograd, 2017.
6. *Biti dete za vreme pandemije COVID-19 - Analiza istraživanja uticaja mera vanrednog stanja na decu tokom pandemije COVID-19 u Srbiji*, Mreža organizacije za decu Srbije MODS.
7. *COVID-19 and Ending Violence Against Women and Girls*, UN Women, 2020.
8. *COVID-19 Kako uključiti marginalizovane i ranjive osobe u komunikaciju o riziku i u angažovanje zajednice*, prevod UN Women, 2020. https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/COVID-19_CommunityEngagement_130320.pdf
9. *COVID-19 Applying the Gender Lens*, CEE Network for Gender issues, 2020.
10. D. Blau, F. Koebe, V. & Meyerhofer, P., Cornell University and DIW Berlin / Universität Hamburg, April, 2020. <https://econofact.org/essential-and-frontline-workers-in-the-COVID-19-crisis>
11. *Deklaracija ženskih organizacija civilnog društva, ekspertkinja za rodnu ravnopravnost nakon nacionalnih konsultacija za borbu protiv epidemije COVID-19 u Republici Srbiji*, Ženska platforma za razvoj Srbije, 2020.
12. *Helplines for victims of violence* –European Institute for Gender Equality, 2020.
13. *Istraživanje o korišćenju vremena u Republici Srbiji 2010. i 2015. godine*, Republički zavod za statistiku <https://www.stat.gov.rs/sr-latn/publikacije/publication/?p=9794>
14. *Indeks rodne ravnopravnosti za Srbiju*, 2018. http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2018/12/Indeks_rodne_ravnopravnosti_u_Republici_Srbiji_2018_eng.pdf
15. *Istraživanje višestrukih pokazatelja položaja žena i dece u Srbiji*, UNIFEC i Republički zavod za statistiku, 2014. <https://mics.unicef.org/>
16. *Joint statement by CSOs, civil society activists and gender experts taking part in sub-regional consultation for Western Balkans and Turkey*, zajednička izjava povodom pandemije virusa COVID – 19, 2020.
17. *LGBTI i COVID-19 – uticaj pandemije koronavirusa na LGBTI zajednicu u Srbiji* – informativni materijal infografika sa uputstvima, 2020.
18. *Ljudska prava i COVID-19 – sloboda kretanja, okupljanja u veroispovesti* Analiza izmene pravnog okvira tokom vanrednog stanja i uticaj na uživanje ljudskih prava, Yucom, 2020.
19. *Ljudska prava i COVID-19 – pravo na pravično suđenje* Analiza izmene pravnog okvira tokom vanrednog stanja i uticaj na uživanje ljudskih prava, Yucom, 2020.
20. *Ljudska prava i COVID-19 – Sloboda mišljenja i izražavanja, sloboda medija, pravo na obaveštenost* Analiza izmene pravnog okvira tokom vanrednog stanja i uticaj na uživanje ljudskih prava, Yucom, 2020.

21. *Making Indigenous Women and Girls Visible in the Implementation of the UN Framework for the Immediate Socio-Economic Response to COVID-19 Accessing Funds Through the Multi-Partner Trust Fund*, UN Women, 2020.
22. *Međunarodni odnosi i COVID-19 strah na zapadu pomoć sa istoka*, Bilten o procesu pregovora o pristupanju Srbije Evropskoj uniji, Broj LVII-LVIII/2020
23. *Ministarstvo trgovine, turizma i telekomunikacija, Procenjena šteta u turizmu za 5 meseci*, <https://mtt.gov.rs/slider/ljajic-procenjena-steta-u-turizmu-za-pet-meseci-blizu-300-miliona-evra/>
24. *Nacionalne COVID - 19 konsultacije*, UN Women Srbija i Ženska platforma za razvoj Srbije, 2020.
25. *Nacionalna služba za zapošljavanje, Mnogi poslodavci zbog najavljenih podsticaja vraćaju otpuštene na posao*, 7. april 2020. http://www.nsz.gov.rs/live/info/mnogi_poslodavci_zbog_najavljenih_podsticaja_vra_aju_otpu_tene_na_posao.cid65335?page
26. Nikolin, S., Vladislavljević, A., Vasiljević, D., Bogosavljević Čikić I., Anđelković, M., Jovanović, V., *Rodna analiza ekonomskih programa i finansijskih mera u Srbiji, Pregled programa i mera Razvojne agencije Srbije i analiza uticaja na rodnu ravnopravnost*, NALED uz podršku UN Women, Beograd, oktobar 2019.
27. Nikolin, S., Vladislavljević, A., Sekulović, I., Bogosavljević Čikić I., Anđelković, M., Jovanović, V., *Rodna analiza ekonomskih programa i finansijskih mera u Srbiji, Analiza uticaja na rodnu ravnopravnost programa i mera finansijske podrška MMSP sektoru na lokalnom nivou*, NALED uz podršku UN Women, Beograd, mart 2019.
28. Nikolin, S., Vladislavljević, A., Sekulović, I., Vasiljević, D., Jovanović, V., *Rodna analiza ekonomskih programa i finansijskih mera u Srbiji, Rodna analiza programa, rezultata i uticaja Fonda za inovacionu delatnost sa preporukama zasnovanim na identifikovanim rodnim jazovima*, NALED uz podršku UN Women, Beograd, mart 2019.
29. *Ocena antikriznog programa ekonomskih mera*, Fiskalni savet, 8. april 2020, http://www.fiskalnisavet.rs/doc/ocene-i-misljenja/2020/FS-Ocena_antikriznog_programa_ekonomskih_mera.pdf
30. Pajvančić M., Vukadinović G. *L'état de droit, constitutionnalité et l'état d'urgence – Exemple de la Serbie*, Congrès international de droit constitutionnel (2007;Athènes): <http://www.enelsyn.gr/papers/w2/Paper%20by%20Prof.%20Marijana%20Pajvancic%20and%20Prof.%20Gordana%20Vukadinovic.pdf>, 11-15. jun, 2007.
31. Pajvančić M., Vukadinović G.: *Legal state, the constitution and the state of emergency - an example of Serbia*, *Pravni život*, 2007, No 14, pp. 307-324,.
32. Pajvančić M.: *Ustavni okviri ravnopravnosti polova*, Novi Sad, Pravni fakultet, Centar za izdavačku delatnost, 2010.
33. Pajvančić M.: *Ustavnost vanrednog stanja*, U: Čavoški, K. priir, *Ustavnost i vladavina prava*, Beograd, Centar za unapređenje pravnih studija, 2000, str. 435 – 457.
34. Pajvančić M.: *Donošenje odluke o uvođenju vanrednog stanja*, *Pravna misao*, 1991, No 5-6, pp. 3-9
35. Pajvančić M.: *Odluka o proglašenju vanrednog stanja*, *Glasnik Advokatske komore Vojvodine*, 2004, No 6, pp. 215-226.
36. Pajvančić M.: *Ustavnopravna regulativa i trgovina ljudima - status osnovnih ustavnih prava u ustavnom sistemu (garancije i zaštita)*, *Zbornik Trgovina ljudima - pravno-bezbednosni aspekti*, Novi Sad, 2012, str. 41-78.

37. Pajvančić M.: *Vodič za prepoznavanje diskriminacije pred organima javne vlasti*, Poverenik za ravnopravnost, Beograd, 2013.
38. Pajvančić M.: *The Constitution and Gender Equality* Zbornik „Ustav i rodna ravnopravnost“, Podgorica, 2007.
39. Pajvančić M.: *Constitutional Warranties for Gender Equality – Case studies of Serbia and Monten egro*, Zbornik Women in politics stocktaking in South Eastern Europe, Budapest, Ljubljana, Tallinn, 2007, str. 31 – 41.
40. Petrušić, N.: *Rodni režim u braku i porodici*, u Pravna klinika za zaštitu prava žena - norme i praksa, zbornik radova (ur. Slobodanka Konstantinović Vilić), Beograd, Niš Autonomni ženski centar, Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, 2013, str. 53-76.
41. Petrušić, N. Todorović, N. Vračević, M. *Uvod u starenje i ljudska prava starijih: pilot studija o finansijskom zlostavljanju starijih*, Beograd, Crveni krst Srbije, 2015.
42. Petrušić, N. Konstantinović Vilić, S. Žunić, N. *Institucionalni seksizam: prepreka efikasnoj zaštiti od nasilja u porodici*, Temida, 2015, br. 1, str. 31-54.
43. Petrušić, N. Žunić, N. Vilić V.: *Krivično delo nasilja u porodici u sudskoj praksi: nove tendencije i izazovi*, Beograd, Misija OEBS-a u Srbiji, 2018.
44. Petrušić, N. Žunić, N. Vilić.V.: *Društveni i institucionalni odgovor na femicid u Srbiji. 2* Pančevo, Udruženje građanki „FemPlatz“, 2019.
45. *Poštovanje demokratije, vladavine prava i ljudskih prava u kontekstu zdravstvene krize izazvane COVID-om-19*, informativni dokument Saveta evrope SG/Inf(2020)11.
46. *Pravno-informacioni sistem Republike Srbije*, <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/fp/COVID19>
47. Propisi: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_socijalnoj_zastiti.html
48. *Regionalni izveštaj o primeni UN Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW) i Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (Istanbulska konvencija) u vezi sa diskriminacijom Romkinja u oblasti zdravstvene zaštite, dečijih brakova i pružanja podrške i zaštite Romkinjama u situaciji nasilja u porodici (UN WOMEN, 2019). Pregled akata Ministarstva za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja* <https://www.minrzs.gov.rs/sites/default/files/2020-05/Pregled%20akata%20minrzs%20o%20delovanju%20V3.pdf>
49. *Statistički bilten NZS* http://www.nsz.gov.rs/live/digitalAssets/14/14415_statisticki_bilten_-_mart_2020..pdf
50. *Strategije za socijalno uključivanje Roma i Romkinja Vlade Srbije za period od 2016. do 2025*, <https://www.ljudskaprava.gov.rs/sh/node/19980>
51. Srdić, M., Janković, B., Baćanović, V., *Mediji - rod i izveštavanje u vanrednim situacijama*, Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, 2016.
52. *Šta osobe koje žive sa HIV-om treba da znaju o obolenju izazvanom novim virusom korona pod nazivom COVID-19*, Unija PLHIV organizacija Srbije, 2020.
53. *Women’s Political Participation: Guidance on COVID-19 Policy and Programme Responses*, UN Women, 2020.
54. *Women’s Political Participation & Leadership in COVID-19 Response*, UN Women, 2020.
55. *Violence Against Women and Girls Data Collection During, COVID – 19*, UN Women, 2020.
56. *Zaključci Bunt & Trust konferencije*, Ženska platforma za razvoj Srbije i Friedrich Ebert Stiftung, oktobar 2019.
57. Zvanična web stranica <https://COVID19.rs/>
58. *Žene i muškarci u Srbiji*, Republički zavod za statistiku, 2007. godine.

17. PRILOZI

17.1. Prilog 1 Zdravstveni radnici/ce

U svim kategorijama zaposlenih prema podacima iz 2016. godine u zdravstvu izrazito dominiraju žene: doktorke (približno 63%), farmaceutkinje (oko 97%), saradnici sa srednjom stručnom spremom (oko 87%), tehničko osoblje (približno 61%).³⁴¹

Podaci o **broju zaraženih zdravstvenih radnika** izneti na konferencijama za štampu Kriznog štaba: 1. IV oko 10% od broja zaraženih; 8. IV testirano 2323, pozitivno 260; 11. IV pozitivan 441. a 258 sa težom kliničkom slikom; 13. IV oko 15% od broja zaraženih; 14. IV testirano 4936, pozitivno 533; 15. IV pozitivno 557 (11,43% od broja zaraženih) u bolnici 360, dvoje na respiratoru; 16. IV testirano 6070 pozitivno 593, u bolnici 382, preminulo 5; 17. IV testirano 6567, pozitivno 616; 18. IV pozitivno 640; 21. IV pozitivno 652 (9,52% od broja zaraženih), u bolnici 430; 22. IV testirano 7114, pozitivno 622 (8,42% od broja zaraženih), u bolnici 420; 26. IV pozitivno 545 (oko 6% od broja zaraženih). Podaci nisu iznošeni na svakoj od konferencija, niti su saopštavani primenom ujednačenih kriterijuma što se iz gore iznetih podataka vidi, pa su ovi podaci samo ilustrativni.

17.2. Prilog 2 Žene preko 65 godina

Žene čine 51,3% od ukupnog broja stanovnika Republike Srbije. One preovlađuju u kategoriji **sredovečnog i starog stanovništva**. Indeks starenja se znatno povećao (žene 1,4 a muškarci 1,1.), što govori da je stanovništvo u dubokom procesu starenja. U samačkim domaćinstvima više je žena (60% prema 40%). Među staračkim domaćinstvima čiji su nosioci stariji od 65 godina, čak ¾ su ženska domaćinstva. Procenat žena koje su se izjasnile da žive u domaćinstvima u kojima „jedva sastavljaju kraj s krajem“ je za 1,2% veći od muškaraca. U kategoriji udovac/udovica žene su 3,4% zastupljenije od muškaraca. U domovima za odrasle i stare više od 60% korisnika/ca su žene. Prosečna starosna penzija žena je 23000, a muškaraca 29000. Prosečna invalidska penzija žena je 21000, a muškaraca 25000. Stopa izrazite materijalne uskraćenosti veća je kod starih žena 23,6% a kod muškaraca 17,4%. Stopa rizika od siromaštva za penzionerke je 16,9% a za penzionere 13,3%. Među neformalno zaposlenima iznad 65 godina više od 80% su žene.³⁴²

U populaciji žena sa preko 65 godina posebno ranjiva grupa su stare **žene sa sela**. Samo 12 % žena su vlasnice kuća a 16% su vlasnice poljoprivrednog zemljišta. Prilikom nasleđivanja imovine više od trećine žena (36%) odriče se nasleđa koje im po zakonu pripada (čak 55% ćerki svoj deo nasleđa prepušta bratu, 13% majki odreklo se svog nasleđa u korist sina, a samo 2% u korist ćerki). Veći broj žena (23,1% žena i 19,2% muškaraca) vlasnice su najsiromašnijih domaćinstava. Najveći broj žena sa sela neformalno je angažovan kao radna snaga u poljoprivredi (63%), a samo 14,8% su stalno zaposlene. Čak 34% žena sa sela nikada nije bilo zaposleno, 22% žena uopšte ne traži posao, a 33% žena je bilo zaposleno kraće od pet godina. U radu na neplaćenim kućnim poslovima žene provode

341 Izvor Republički zavod za statistiku Žene i muškarci u Republici Srbiji, 2017. godine, 27 – 41.

342 Izvor Republički zavod za statistiku Žene i muškarci u Republici Srbiji, Beograd, 2017. godine.

dnevno 5 časova. Najveći broj žena sa sela (59,9%) zdravstveno su osigurane preko supruga, 17,8% nema zdravstveno osiguranje, a samo 9,1% osigurane su kao registrovane poljoprivrednice. Žene sa sela imaju osnovno obrazovanje, a srednju školu nisu završile zbog pritiska porodice (18,5%), stava porodice da ženama nije potreban viši nivo obrazovanja (26%), nedostatka finansijskih sredstava (18%) ili ranog sklapanja braka i brige o porodici (10%).³⁴³

Podaci o **starima i drugim osobama smeštenim u ustanove socijalne zaštite različitog tipa**. Ukupan broj ustanova socijalne zaštite čiji je osnivač Republika Srbija i AP Vojvodina je 74, sa kapacitetom od 14.512 korisnika. Od toga je 57 ustanova za odrasle i starije (9 domskih odeljenja pri Centrima za socijalni rad, 23 gerontološka centara, 8 domova za smeštaj odraslih i starih, 3 ustanove za smeštaj osoba sa invaliditetom i 14 ustanova za smeštaj osoba sa mentalnim i intelektualnim teškoćama) i 17 domova za decu i mlade (10 domova za decu i mlade bez roditeljskog staranja, 3 zavoda za vaspitanje dece i omladine i 4 ustanove za decu i mlade sa smetnjama u razvoju). Ukupan broj

privatnih pružalaca usluge socijalne zaštite - domski smeštaj odraslih i starih u Srbiji je 229, kapaciteta 8.617 korisnika.³⁴⁴

COVID – 19 u ustanovama socijalne zaštite – podaci izneti na konferencijama za štampu Kriznog štaba: 13. IV testirano 256, zaraženo 140 korisnika i 4 zaposlena; 14. III zaraženo 208 korisnika i 30 zaposlenih; 15. IV zaraženo 243 korisnika i 33 zaposlenih; 16. IV zaražen 271 korisnik i 53 zaposlena (15 ustanova); 17. IV zaraženo 312 korisnika i 72 zaposlena; 18. IV zaraženo 342 korisnika i 72 zaposlena (Gerontološki centar Niš i još 17 ustanova); 19. IV zaraženo 369 korisnika i 83 zaposlena³⁴⁵; 21. IV zaraženo 489 korisnika i 98 zaposlenih; 22. IV zaraženo 493 korisnika i 111 zaposlenih; 25. IV zaražen 531 korisnik i 131 zaposleni (30 ustanova), izlečeno 55 korisnika i 10 zaposlenih; 26. IV zaražen 561 korisnik i 149 zaposlenih; 27. IV zaraženo 540 korisnika i 149 zaposlenih (30 ustanova), izlečeno 75 korisnika i 24 zaposlenih; 28. IV³⁴⁶; 29. IV zaraženo 570 korisnika i 100 zaposlenih.

343 Izvor Beker K. Izveštaj o položaju žena na selu u Srbiji, Beograd, 2017.

344 <https://www.telegraf.rs/vesti/srbija/3180418-444-korisnika-i-98-zaposlenih-pozitivno-u-ustanovama-socijalne-zastite-i-domovima-ovo-je-spisak> (pristupljeno 28. IV 2020).

345 Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja. <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/ministarstvo-prisustvo-korona-virusa-potvrdeno-u-18-ustanova-socijalne-zastite-i/6s9rzdj> (pristupljeno 28. IV 2020).

346 Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja navodi da je prisustvo virusa COVID -19 potvrđeno u gerontološkim centrima u Nišu, Kruševcu, Knjaževcu, Mataruškoj Banji, u Gerontološkom centru „Jelenac“ u Aleksincu i radnoj jedinici u Tešici. COVID-19 potvrđen je i u Gradskom centru za socijalni rad u Beogradu, Odeljenju Novi Beograd, Domu za smeštaj starih lica u Smederevu, Domskom odeljenju za smeštaj odraslih i starih u Novom Pazaru, Domu za decu i omladinu „Duško Radović“ u Nišu, Ustanovi za decu i mlade „Sremčica“ u Beogradu, Prihvatilištu za decu u Beogradu i Prihvatilištu za odrasle i starije osobe u Beogradu. Koronavirus je potvrđen i u Centru za porodični smeštaj i usvojenje u Nišu, Centru za zaštitu odojčadi, dece i omladine u Beogradu, Domu za smeštaj lica ometenih u razvoju Blace-Trbunje, Domu za odrasla invalidna lica u Beogradu, Domu za odrasla invalidna lica u Doljevcu i Domu za lica ometena u mentalnom razvoju „OTTHON“, Stara Moravica. COVID-19 je potvrđen i u Domu za smeštaj odraslih lica Kulina, kao i u domovima za smeštaj odraslih i starijih „Stara pruga“ na Umci, „Radost“ u Negotinu, „MeliorVita“, u Zemunu, „Doživeti stotu“ u Zemunu, „Elite Home Star“, u Progaru, „Eskulap centar“ u Nišu, „Nana“ u Beogradu, „Nada“ u Beogradu, „Sveti Trifun“ u Železniku i „Sunčev breg“ u Beogradu; 29. IV zaraženo 570 korisnika i 100 zaposlenih.